

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA H-K-M KÖKÜNÜN SEMANTİK ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

MUSTAFA KESKİN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şehmus DEMİR

GAZİANTEP

ŞUBAT 2017

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'DA H-K-M KÖKÜNÜN SEMANTİK ANALİZİ

Mustafa KESKİN

Tez Savunma Tarihi: 10.02.2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

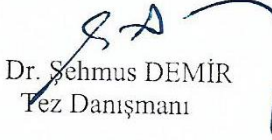
Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. Muhyettin İÇDE
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Doktora tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Jüri Başkanı)

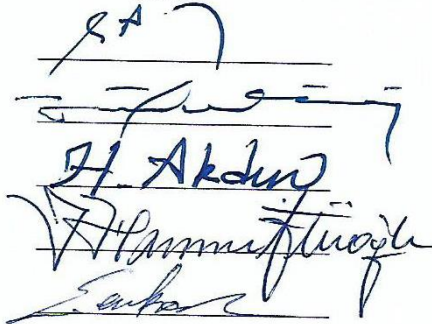
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR

Doç. Dr. Hasan YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. Halil HACİMÜTÜOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN

İmzası

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mustafa KESKİN

10.02.2017

ÖZ

KUR'AN'DA H-K-M KÖKÜNÜN SEMANTİK ANALİZİ

KESKİN, Mustafa

Doktora Tezi, Temel İslâm Bilimleri ABD

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Şubat 2017, VIII + 168 sayfa

“Kur'an'da h-k-m Kökünün Semantik Analizi”ni konu edinen bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan h-k-m kökü, semantik yöntemle incelenmiştir. Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. Konunun daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlayacağı düşüncesiyle çalışmanın giriş bölümünde tezin konusu, amacı, önemi ve çalışmada izlenen metot hakkında açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde, h-k-m kökünün etimolojik yapısı incelenmiş, söz konusu kök ve türevler kronolojik olarak ele alınmış, cahiliye, muhadramûn ve İslâm sonrası dönemlerde söz konusu kökün geçtiği şiir kaynakları incelenmiştir. Bu kaynaklarda kullanıldığı anlamlar tespit edilerek anlam grupları oluşturulmuş, bu anlam gruplarından her birine birden fazla örnek verilmiş, sözcüğün kullanıldığı anlam belirtilmiştir. Daha sonra ilk ve son dönem sözlüklerde bu sözcüğün ifade ettiği anlamlar araştırılmış, yapılan tespitler neticesinde anlam grupları meydana getirilmiştir.

İkinci bölümde h-k-m köklü türevlerin Kur'ân'daki kullanımları araştırılmış, içinde bulunduğu kontekst, birlikte kullanıldığı kelimeler ve sebab-i nüzul dikkate alınarak anlam tespiti yapılmıştır. Buna göre anlam grupları oluşturulmuş, belirlenen bu anlam gruplarında kullanılan h-k-m köklü türevler, araştırma alanımızda bulunan tefsir kaynaklarındaki yorumlar çerçevesinde incelenmiştir. Daha sonra söz konusu kök ve türevlerin geçtiği âyetlerin, belirlenen Türkçe meallerde nasıl çevirildiğine bakılmış, birinci bölümde elde edilen veriler çerçevesinde müfessirlerin yorumları ve Türkçe meallerin çevirileri değerlendirilmeye tabi tutularak konuya ilişkin görüş ve kanaatler ifade edilmiştir. Çalışma, tezin sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Etimoloji, Semantik, h-k-m

ABSTRACT

SEMANTIC ANALYSIS OF H-K-M ROOT IN THE QURAN

KESKİN, Mustafa

Doctoral Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Şehmus DEMİR

February 2017, VIII + 168 pages

In this present study aiming to “Semantically Analyzing the h-k-m Roots in the Quran,” the h-k-m roots have been examined via the semantic method. The study consists of introduction, two chapters and conclusion parts. Thinking that it would make ground for the subject to be better understood, some background information on the subject of the study, its aim, importance, and methodology have been provided in the introduction part.

In the first chapter, the etymological structure of h-k-m root and derivations of this root are analyzed chronologically, and poetry resources in which this root has been used from the pre Quranic age, and post-Quranic age eras are also reviewed. Different meanings of this root used in different sources are determined and grouped according to their meanings and each group has been exemplified with more than example by referencing the sources in the footnotes. Following this, ancient and contemporary usages of this root are reviewed and a similar grouping has been carried out.

In the second chapter, derivations of h-k-m root in the Quran have been traced and the meaning it carries has been determined by taking into consideration its context, words it is used with and the reason of revelation. Meaning groups are formed in accord with the previous groupings, and the h-k-m root and its different derivations are analyzed through the vision of different Interpretation sources. Thereupon, the verse in which the aforementioned root and its derivations are used and how they are translated in their Turkish versions has been examined, and relevant considerations and views have been expressed in the light of the data which has been gained through the first chapter by evaluating the comments of the authorities commentator and Turkish translations of the meanings. This study is brought to an end with the conclusion section.

Key Words: Quran, Interpretation, Etymology, Semantic, h-k-m-

ÖNSÖZ

Kur'ân'ı anlama ve anlamlandırma çabası, nüzulünden günümüze kadar devam edegelen çok önemli bir faaliyettir. Kur'ân'ın nüzul döneminde peygamberin açıklayıcı sözleri ve örnek fiillerinin devreye girmesiyle doğru anlaşılmasına katkı sağlamış ve anlamla ilgili muhatapların ciddi bir sıkıntı yaşamamalarına vesile olmuştur. Ancak toplumsal şartların değişmesi ve kaynaktan uzaklaşılması, Kur'ân'ın doğru anlaşılma(ma) problemine yol açmıştır. Kur'ân nüzulünden sonraki tarihi süreçte, İslam medeniyetinin gelişmesi ve İslam'ın birçok sosyo-kültürel ortamla buluşmasının da etkisiyle Arap dilinde şekil ve anlam açısından birçok farklılık meydana gelmiştir. Bu durum, Kur'ân'ın doğru anlaşıl(a)maması sorununa yol açtığı gibi Müslümanlar arasında tefrikayı da beraberinde getirmiştir.

Kur'ân'da h-k-m kökünün semantik yöntemle incelendiği çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; konunun önemi, amacı ve metodu konusunda bilgiler verilmiş, bu çerçevede Müslümanların en önemli meselesi, Kur'ân'ın doğru anlaşılması olduğu belirtilerek, sahabe döneminden günümüze kadar bu konuda sarfedilen gayrete dikkat çekilmiştir.

Birinci bölümde h-k-m sözcüğünün etimolojik yapısı incelenmiş, daha sonra Cahiliye Muhadremûn ve İslâmî dönem şiirlerinde sözcüğün kullanıldığı anlam(lar) tespit edilerek örneklerle verilmiştir. İlk dönem ve son dönem sözlükler ile Türkçe sözlüklerde sözcüğün anlam taraması yapılarak esas ve izafî anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde h-k-m köklü türevlerin Kur'ân'da geçtiği âyetlerin kullanıldıkları formlar belirlenmiş, Mekkî ve Medenî sûre ayırımına göre tablo halinde ortaya konulmuştur. Söz konusu kök ve türevlerin Kur'ân'daki anlam(lar)ı semantik yöntem ile belirlenmeye çalışılmış, daha sonra klasik tefsir kaynaklarında kronolojik olarak sözcüğün geçtiği âyetler incelenerek müfessirlerin görüşleri aktarılmıştır. Son olarak belirlenen Türkçe meallerde sözcüğün geçtiği âyetlerin tercümeleri değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bölümün sonunda kök sözcüğün anlamını netleştirmek için h-k-m'nin anlam alanına giren veya zıt anlam ifade eden sözcükler belirtilmiştir.

Çalışmamız alanda yapılacak olan çeşitli çalışmalara katkı sağlaması halinde hedefine ulaşmış olacaktır. Çalışmanın başından itibaren bana her türlü desteği

veren, değerli fikirleriyle ve bilimsel katkılarıyla bana yardımcı olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Şehmus DEMİR’e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma sürecinde bana yardımcı olan ve değerli fikirleriyle çalışmaya katkı sunan Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR, Doç. Dr. Hasan YILMAZ, Yrd. Doç. Dr. Halil HACİMÜFTÜOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN ve Yrd. Doç. Dr. Muhyettin İĞDE hocalarıma da gönülden teşekkür ederim.

Mustafa KESKİN

ŞUBAT 2017

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE YÖNTEMİ.....	1
II. SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ VE KUR'ÂN	8
A. Semantik Analiz Yöntemi	10
1. Synchronic (Eş-Süremlî) Semantik Metot.....	11
2. Diachronic (Art-Süremlî) Semantik Metot.....	12
3. Anlam Değişmeleri (Anlam Olayları)	12
B. Semantik Analiz Yönteminin Kur'ân'a Uygulanması	15
III. ARAŞTIRMANIN METODU	17
BİRİNCİ BÖLÜM	21
“H-K-M” KÖKÜNÜN ETİMOLOJİK YAPISI VE ANLAM ANALİZİ.....	21
I. H-K-M KÖKÜNÜN ETİMOLOJİK YAPISI	21
II. H-K-M KÖKÜNÜN ANLAM ANALİZİ	23
A. Cahiliye Dönemi Şiirlerinde H-K-M Kökünün Anlamı	23
B. Cahiliye Sonrası/İslâmî Dönemde H-K-M Kökünün Anlamı	31
C. İlk Dönem Arapça Sözlüklerde H-K-M Kökünün Anlamı	39
D. Son Dönem Arapça Sözlüklerde H-K-M Kökünün Anlamı.....	41
E. Arapça-Türkçe Sözlüklerde “H-K-M” Kökünün Anlamı	44
İKİNCİ BÖLÜM	47
KUR'ÂN'DA H-K-M KÖKÜ VE TÜREVLERİNİN ÇEŞİTLİ KULLANIMLARI.....	47
I. KUR'ÂN-I KERÎM'DE H-K-M KÖKÜ VE TÜREVLERİ	47
A. Kur'ân'da H-K-M Kökünün Fiil Formu.....	50
B. Kur'ân'da H-K-M Kökünün İsim Formu	51
C. Mekî ve Medenî Sûrelerde H-K-M Kökünün Kullanımı	54
II. KUR'ÂN-I KERÎM'DE H-K-M KÖKLÜ TÜREVLERİN ANLAMLARI	56
A. Kur'ân'da H-K-M Köklü Türevlerin(Batıldan)Men Etme Anlamı.....	61
B. Kur'ân'da H-K-M Köklü Türevlerin Karar (hüküm verme)Anlamı	72
1. H-K-M Köklü Türevlerin Allah'ın Bir İşe/Duruma Yönelik Karar Vermesi Anlamı	73
a. Allah'ın Tekvini/kozmik ve Mutlak Kararları.....	73

b. Allah’ın Beşeri/teklifi Kararları	83
2. H-K-M Köklü Türevlerin Beşerin Bir Duruma Yönelik Hüküm/Karar Vermesi Anlamı.....	84
C. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Söz ve Fiilde Doğruyu Bulmak/Mutlak Doğru Anlamında Kullanımı ve Çevirisi.....	92
D. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Söz ve Fiillerinde İsabetli Olan/İşleri Yerde Yapan Anlamında kullanımı ve Çevirisi	105
E. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Anlama Gücü ve İlim Anlamında Kullanımı ve Çevirisi	111
F. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin “Sağlam” Anlamında Kullanımı ...	117
G. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Davalı Olmak (Muhakeme) Anlamında Kullanımı ve Çevirisi	125
H. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Karar Verici (Hakem) Tayin Etme Anlamında Kullanımı ve Çevirisi	127
III. H-K-M KÖKÜNÜN BİRLİKTE KULLANILDIĞI VE ANLAM ALANINA GİREN SÖZCÜKLER	130
A. Kur’ân’da H-K-M Kökünün Birlikte Kullanıldığı Sözcükler	130
B. H-K-M Köküne Yakın Anlamlı Sözcükler.....	139
C. H-K-M Kökünün Anlam Alanına Giren Sözcükler.....	144
D. H-K-M Köküne Zıt Anlamlı Sözcükler.....	150
SONUÇ	154
KAYNAKLAR.....	157

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Kur'ân'ı- Kerîm'de Geçen H-K-M Kökünün Geçtiği Sûre ve Âyetler	49
Tablo 2: Kur'ân'da H-K-M Köklü Türevlerin Fiil Formunda Kullanımı	50
Tablo 3: Kur'ân'da H-K-M Köklü Türevlerin İsim Olarak Kullanımı	52
Tablo 4: Mekkî Sûrelerde (Nüzul Sırasına Göre) H-K-M Kökünün Kullanımı	54
Tablo 5: Medenî Sûrelerde (Nüzul Sırasına Göre) H-K-M Kökünün Kullanımı	55
Tablo 6: Kur'ân-ı Kerîm'in Mekkî Sûrelerinde H-K-M Köklü Türevlerin Kullanıldıkları Anlamlar	58
Tablo 7: Kur'ân-ı Kerîm'in Medenî Sûrelerinde H-K-M Köklü Türevlerin Kullanıldıkları Anlamlar	60

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı Müellif
a.s.	: Aleyhi Selam
a.y.	: Aynı Yer
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ç.	: Çoğul
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicrî
m.	: Milâdî
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik Eden
T.D.V.Y.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
ty.	: Tarihi yok
yrs.	: Yersiz
vd.	: Ve Diğerleri
vs.	: Vesaire
şrh.	: Şerh Eden

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın konusu, “Kur’an’da H-K-M Kökünün Semantik Analizi” olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen h-k-m kökünün semantik incelemesi eşsüremlî (synchronic) ve artsüremlî (diachronic) olarak yapılmıştır. Konu başlığından da anlaşılacağı üzere Kur’ân’da h-k-m kökünün semantik analizi, araştırmamızın temel konusunu teşkil etmektedir. Bu çerçevede öncelikle söz konusu sözcüğün etimolojik yapısı incelenmiş, sözcüğün sırasıyla Cahiliye, Muhadramûn¹ ve İslâmî dönem şiirleri, ilk ve son dönem Arapça sözlükleri ile günümüz sözlüklerinde yer alan kullanımları araştırılarak, anlam değişiklikleri ve anlam olayları konusunda incelemeler yapılmıştır. Akabinde sözcüğün Kur’ân’da ifade ettiği anlamlar araştırılmış, bu çerçevede belirlenen tefsir kaynaklarında ve Türkçe meallerde sözcüğün karşılığının doğru olarak verilip verilmediği incelenerek, değerlendirmelerde bulunulmuştur. Son olarak h-k-m kökünün anlam alanına giren Kur’ân’daki bazı sözcükler ele alınarak aralarındaki semantik bağ irdelenmiştir.

Kur’ân merkezli bir çalışma olması hasebiyle bu çalışmada temel amacımız, h-k-m kökünün Kur’ân’da kazandığı anlamları belirleyip değerlendirmektir. Çalışmadaki temel bakış açımız, Kur’ân-ı Kerîm’de h-k-m kökünün semantik boyutunun ön plana çıkarılmasıdır. Çalışmada incelediğimiz söz konusu kökün taşıdığı anlam(lar)ın Kur’ân’ın semantik yapısındaki yerini -doğru ve isabetli karşılıklarla- Türkçeye aktarılmasının, Kur’ân’ın anlaşılması açısından önem arz ettiğini düşünüyoruz. Ayrıca hikmet kavramının dışında h-k-m köküyle ilgili semantik bir araştırmanın yapılmamış olması da böyle bir çalışmanın lüzumunu ortaya koymaktadır.

Söz konusu kök sözcüğü semantik analiz yöntemiyle inceleyerek kullanıldığı anlam(lar)ı ortaya koymak ve bu şekilde Kur’ân’ın en küçük bilgi birimini bir izaha kavuşturarak ilim dünyasına katkıda bulunmak araştırmamızın önemini ortaya koymaktadır. Yüce Allah yarattığı insana başıboş kalmaması amacıyla peygamberler

¹ Cahiliye çağında doğmuş, hayatının ilk dönemini o ortamda geçirmiş, son dönemini ise İslam çağında geçirmiş kişilerdir. AHMED, el-‘Ayid vd., *el-Mûcemu’l-‘Arabiyy el-Esâî Munazzamatu ‘Arabiyye li’t-Terbiye ve’s-Sekâfe ve’l-‘Ulum*, Larousse Yay., yrs., 1989, s.402.

vasıtasıyla vahiy göndermiştir. Kur'ân, bu ilahî vahyin son tezahürüdür. Kur'ân'ın insan hayatında işlevsel bir role sahip olması, ancak anlaşılması ve hayata taşınmasıyla mümkündür. Esas itibarıyla Kur'ân, insana rehberlik etmek, sorunlarının çözüm yollarını göstermek ve onun iki cihanda mesut olmasını sağlamak üzere indirilmiş bir kitaptır. Dolayısıyla Kur'ân'ı anlamak, kıyamete kadar bütün zaman ve mekânlarda yaşayan insanların ferdî ve toplumsal bir ihtiyacıdır.² Kur'ân, Hz. Peygamber (a.s.)'in canlı örneği neticesinde, ilk muhatapları 23 sene gibi kısa bir sürede değişim ve dönüşüme tabi tutmuş ve ideal bir toplum haline gelmesini sağlamıştır.

İslâm'ın Medine dönemine bakıldığında, İslâm'ın toplumsal tabana yayıldığı aşamada toplumsal huzuru temin etmek amacıyla, asgarî müştereklerde buluşmak üzere uzlaşmacı bir yaklaşım sergilediğini görmek mümkündür. Bu vesileyle Müslüman olmayan kesimlerle belli bir çerçevede anlaşma sağlanarak bir huzur atmosferi tesis edilmiştir. Bu atmosfer içinde inanç düzeyinde birlik olan müminlerin, ek tedbirlerle sosyal dayanışma içerisine girmeleri sağlanmış, böylece huzurla birlikte sosyal refahta da ilerlemeler kaydedilmiştir. Bütün bunlar, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasının toplumsal alana yansımalarının bir sonucudur. Sahabe döneminde de bu kapsayıcı zihniyet sayesinde, İslâm coğrafyası alabildiğine genişlemiş ve farklı kültürlerin Kur'ân'la tanışıp buluşmasına vesile olmuştur. Bundan sonra da Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılıp kavranması, özelde Müslümanlar, genelde de tüm insanlar için büyük önem taşımaktadır.

Kur'ân'ın doğru anlaşılması meselesi, Müslümanların her devirde önceliklerinden biri olmuştur. Bunun için ilim adamları ilmî metotlarla Peygamber (a.s.) ve sahabe anlayışına uygun bir Kur'ân tefsiri için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabaların sonucu olarak, Kur'ân'a yönelik iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlar; nakillere ağırlık veren rivâyet metodu ve rivâyetle birlikte metin tahlili ağırlıklı dirâyet metodudur. Bu metot çerçevesinde yapılan lügavî tefsir çalışması ve bu çalışmanın alt başlıkları olan, garîbu'l-Kur'ân, muarreb kelimeler, vücûh ve nezâir ve şiirle istişhad konusunda sahabenin öncü rol oynadığını söylemek mümkündür.³ Bu meyanda Hz. Ömer'den rivâyet edilen; "*Cahiliye Arap şiirine sahip çıkınız. Zira*

² SOYSALDI, Mehmet, "Günümüzde Kur'ân'ın Anlaşılması", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2001, C. XIV, Sayı, 1, s.11.

³ TAYYÂR, Müsâ'id b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Lugavî li'l Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İbnî'l-Cevzî, 1. Baskı, Riyâd, 1422, s. 57-67.

kitabınızın tefsiri ondadır.”⁴ Sözü, Kur’ân’ın bu çerçevede tefsir edilmesini tasvip ettiğine işaret etmektedir. Tercümânü’l-Kur’ân olarak bilinen ve Mekke tefsir ekolünün kurucusu olan, Abdullah İbn Abbas Kur’ân’daki bazı kelimeleri şiirle tefsir ettiği konusunda yetkin sahâbilerden biridir. Kendisine isnat edilen, *Mesâilu Nâfi’ b. Ezrak ‘an Abdillâh b. Abbâs* adlı eserde birçok örnek mevcuttur.⁵

Bu bağlamda Hz. Ömer’in Nahl 16/47. âyetin tefsiriyle ilgili rivâyet dikkate değerdir: { أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرْؤُوفٌ رَحِيمٌ } “Yoksa (Allah’ın) kendilerini yavaş yavaş tüketerek cezalandırmayacağından emin midirler? Şüphesiz Rabbiniz çok şefkatlidir, çok merhametlidir.”⁶ Bu âyette geçen تَخَوُّفٍ sözcüğünün anlamını soran Hz. Ömer’e, Huzeyl kabilesinden bir adam kendi lehçelerinde bunun eksiltmek manasında olduğunu şiirle istişhad getirmiştir: تَخَوُّفُ الرَّحْلِ مِنْهَا تَامَكَ قَرْدًا كَمَا تَخَوُّفُ عَوْدِ النَّبْعَةِ السَّفْنِ “Keserin neb’a ağacını (akdiken ağacı) eksilttiği gibi devenin yükü de hörgücünü eksiltti.”⁷ Bunun üzerine, Hz. Ömer, şöyle demektedir: “Ey insanlar! Divanınız olan cahiliye şiirini öğreniniz. Zira kitabınızın tefsiri ve kelamınızın manası ondadır.”⁸ Bu iki rivâyet, Kur’ân’ın bu çerçevede tefsir edilmesine sahabenin bakışını ortaya koyan iki çarpıcı örnektir.

Özetle sahabe dönemindeki bu tür çalışmalar, sahabe sonrası tefsir çalışmalarına ilham kaynağı olmuş ve bu tür çalışmaların daha yoğun bir şekilde yapılmasına da ışık tutmuştur.⁹ İslâm’ın erken dönemlerinde Ebû Ubeyde¹⁰ (110-210/729-826), Ferrâ¹¹ (144-207/761-822) ve İbn Kuteybe¹² (213-276/828-889), gibi âlimler tarafından yapılan çalışmalar, örnek kabilindendir.

⁴ ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm, *el-Muvâfakât*, Dâru İbn ‘Affân, yrs., ty., I, s. 58.

⁵ Bkz. İBN. EZRAK, Nafi’, *Mesâilu Nâfi’ İbn Ezrak ‘an Abdillâh b. Abbâs*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dalî, Dâru’l-Ceffan ve’l-Cab’i, Kıbrıs, 1. Baskı, 1413/1993.

⁶ Nahl, 16/47.

⁷ ZÛ’R-RUMME, *Dîvânu Zi’r-Rumme*, Şrh. Ahmed Hasan Basac, Dâru’l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 1. Baskı, 1415/ 1995, s. 284.

⁸ ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm, *el-Muvafakat*, Dâru İbn Affân, yrs., ty., I, s. 58; KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câm’i li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdu’l-Muhsin et-Turkî, Muessesetu’r-Risâle, Beyrût, 1. Baskı, 1427/2006, XII, s. 332.

⁹ GÜL, Ahmet, “Sahabe Tefsirinde Dil Olgusu”, *XII. Tefsir Akademisyenleri Toplantısı Kur’ân ve Sahabe Sempozyumu*, 22-23 Mayıs, Sivas 2015, s. 207.

¹⁰ İBN HALLİKÂN, Ebû’l-Abbas Şesuddin, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyât’ul-A’yan ve Enbai Ebnai’z-Zeman*, thk. İhsan Abbas, Daru Sadır, Beyrut, 1978, V, 235; EBÛ UBEYDE, Ma’mer b. el-Mussennâ, *Mecâzu’l-Kur’ân*, (mukaddime) Mektebetu’l-Hanci, Kâhire, ty., I, 9.

¹¹ İBN HALLİKÂN, *Vefeyât’ul-A’yan* VI, 176-182; FERRÂ, Ebû Zekariyyâ Yahya b. Ziyâd, *Ma’ani’l-Kur’ân*, (mukaddime) Âlemu’l-Kutub, Beyrût, 3. Baskı, 1403/1983, I, 10.

Bu çalışma, günümüzde pek çok bilim adamı tarafından kabul gören yaklaşımlardan “Semantik Analiz” yöntemiyle yapılmıştır. İfade ettiğimiz gibi, İslâm’ın erken döneminde bu yöntemin zemini konumunda olan bir takım çalışmalar yapılmıştır. Müslüman âlimler tarafından geliştirilerek sistematize edilen “Belâgat” ilminin bir dalı olan “İlmu’l-Me’ânî” kelimenin anlamı ve anlam derecelerini konu edinmesi¹³ sebebiyle semantik ile içerik açısından irtibatlıdır.

Günümüzde bu yöntem sistematize edilerek, tarafsız ve objektif bir çalışma yöntemi olarak birçok bilim adamı tarafından Kur’ân’a uygulanmaktadır. Kur’ân kelimeleri hakkında eser yazan Râğıb el-İsfahânî bu hususu şöyle belirtmektedir: Kur’ân ilimlerinden öncelikli olarak meşgul olunması ve incelenmesi gereken ilimler, lafzî ilimlerdir. Lafızlarla alakalı ilimlerden de ilgili lafızların kök mana ve iştikakını tahkik etmektir. Kur’ân kelimelerinin kök manalarının bilinmesi, bir bina inşasında başta gelen malzeme olan tuğla ve kerpiç gibi ehemmiyet arz etmektedir. Bu lafızlarla ilgili bilgi sahibi olmanın ve kök manaları bilmenin faydası, sadece Kur’ân ilimlerine özgü değil, bütün İslâmî ilimlere şamildir.¹⁴

Bu çerçevede İsfahânî’nin ifadelerinden hareketle şunu belirtmeliyiz: Herhangi bir metni anlayıp açıklayabilmek için, metni oluşturan sözcük ve ifadelerin bilinmesi gerekmektedir. Dini nassların anlaşılması ve yorumlanması ise, diğer metinlere göre daha büyük önem taşımaktadır. Zira bu metinlerle, topluma ilahi mesaj iletilmektedir. Metinlerin içerdiği sözcükler, semantik olarak cümlenin temel taşı konumunda olan en küçük anlamlı birimlerdir. Kavramlar ise, objelerin zihinlerdeki tasarımıdır ve içerikleri anlamlarla örülüdür. Kur’ân’da verilmek istenen doğru bir şekilde anlamak, yorumlamak ve kavramak; anlam örgülerini, kelime ve kavram yapılarını ve bunların Kur’ân’daki anlam alanlarını, anlam içeriklerini ve kullanılış şekillerini bilmekle mümkündür.¹⁵

¹² ZİRİKLÎ, Hayruddîn , *el-A ‘lâm Kâmusu Terâcîm li Eşheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ mine’l-Ârab ve’l-Musta ‘ribîn ve’l-Musteşrikîn*, Daru’l-İlim, Li’l-Melayin Beyrut, XV. Bas. 2006, IV,137; İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Te ‘vîlu Muşkili’l-Kur’ân*,(mukaddime) Kâhire, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 2. Baskı, 2007, s. 6.

¹³ TAFTÂZÂNÎ, Mesûd b. Ömer, *Muhtasarü’l-Me’ânî*, İstanbul, Salah Bilici Kitabevi, 1977, s. 29.

¹⁴ İSFAHÂNÎ, Ebu’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb, *el-Mufredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Mâ’rife, Beyrût, 6. Baskı, 1431/2010, s. 10.

¹⁵ YILMAZ, Hasan, *Semantik Analiz Yönteminin Kur’ân’a Uygulanması*, Bursa, Kurav Yay., 1. Baskı, 2007, s. 1; ÖZDEMİR, Faruk, “Semantik ve Analitik Açıdan Kur’ân’da “Maraz” ve Türevleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şırnak, 2015, C. VI, Sayı, 12, s. 50; a.mlf., “Kur’ân’da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2015, Sayı, 4, s. 59-60.

Kur'ân'ın dünya görüşünü, insana, topluma ve varlığa bakışını doğru bir şekilde anlamak için öncelikle Kur'ân'daki anahtar kelimelerin yapı ve anlamlarının tespit edilmesine çalışılmalı, daha sonra bu ifadelerin Kur'ânî siyakta neyi ifade ettikleri doğru bir şekilde ortaya konulmalıdır. Bunun için de Kur'ân dili olan Arapça'nın nüzul öncesi genel kullanımının, farklı yönleriyle incelenmesi büyük önem arz etmektedir.¹⁶

Allah'ın insanlarla olan iletişim geleneğinin (vahiy) son örneği olan Kur'ân, önceki örneklerde olduğu gibi,¹⁷ hitap ettiği toplumun dili ile indirilmiş bir sözdür.¹⁸ Nitekim bu konuda Zerkeşî, *“Allah, kullarının anlayacağı bir dil ile hitap etmiştir”*, dedikten sonra (o halde Kur'ân'ın tefsirine neden ihtiyaç duyulmuştur) mukadder sorusuna şöyle cevap vermektedir:

Kur'ân ifadelerindeki ilmî seviyenin yüksek olması, dolayısıyla kast edilen bir takım ince manaların herkes tarafından anlaşılma ihtimali, metin içinde bir kısım ifadelerin belli ilmî kurallar gereği bazı birimlerinin hafifletilmiş olması ve bazı sözcüklerin farklı anlamlarının olmasıdır.¹⁹

Kur'ân'ı anlama faaliyeti demek olan tefsir, Hz. Peygamber (a.s) döneminden günümüze kadar devam edegelen bir faaliyettir. İslâm âlimleri Kur'ân'a gösterdikleri azami ehemmiyete binaen onun tefsirine de büyük önem vermişlerdir; Kur'ân'ın doğru bir şekilde tefsir edilmesini sağlamak için “Ulûmu'l-Kur'ân” adlı bir ilmî disiplin ortaya koymuşlardır. Bu disiplin dâhilinde birçok ilmî faaliyet ortaya çıkmıştır. Temel amacı Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak olan bu faaliyetler her devirde yapılagelmiştir.

Bu çerçevede Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasına yönelik çeşitli tefsir ekolleri ortaya çıkmıştır. Özellikle son yıllarda Kur'ân merkezli çalışmalarda konulu tefsir yönteminin ağırlık kazandığını müşahade etmekteyiz. Konulu tefsir yöntemi içinde değerlendirebileceğimiz sözcük çalışmasının da son yıllarda araştırma konusu yapıldığını görmekteyiz. Kur'ân'ın Arapça indirildiğine yapılan vurgu, Kur'ân'ın bir

¹⁶ DEMİR, Şehmus, “Kur'ân'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2007, s. 28, s.10-11.

¹⁷ “Biz her elçiyi, mutlaka kendi halkının diliyle (vahyedilmiş bir mesajla) gönderdik ki, (hakkı) onlara açık (ve dolaysız) bir biçimde açıklayabilsin. Artık bundan sonra Allah (sapmayı) dileyeni sapıklık içinde bırakır, (doğru yolu tutmayı) dileyeni de doğru yola yöneltir, çünkü o her şeye gücü yeten ve her şeyi yerli yerinde yapandır”(İbrâhîm, 14/4).

¹⁸ “Düşünüp manasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik” (Yûsuf, 12/2). Diğer yerler için Bkz. Tâhâ, 20/113; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3; Şûrâ, 42/7; Zuhuf, 43/3.

¹⁹ ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed, b. Abdullah, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru't-Turâs, Kâhire, 1984, I, 14.

dil manzumesi olan Arap dilinin tabi olduğu dilbilimsel kurallar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğinin işareti olarak kabul edilebilir.

Bu bağlamda Japon bilim adamı Toshihiko Izutsu'nun Kur'an semantiğı üzerine farklı bir yöntemle yapmış olduğu değerli çalışmalar, araştırmacılara Kur'an çalışmaları hakkında yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Izutsu'nun bu alanda yazmış olduğu eserlerin Türkçeye çevrilmesi sonrasında, Türkiye'de semantik metotla yapılan Kur'an çalışmaları hız kazanmış, söz konusu metot esas alınarak Kur'an'da bazı kelime ve kavramlar incelenmeye başlanmıştır.²⁰ Nitekim Kur'an'ı anlama ve anlamlandırmaya ilişkin Izutsu, "Kur'an'da Allah ve İnsan" adlı eserinde şunları kaydediyor:

Kur'an'ın fikir yapısının iskeletini elde edebilmek için ilk önce Kur'an'ı herhangi bir öncel fikre sahip olmaksızın objektif bir biçimde okumalıyız. Yani Kur'an'ı, sonra çıkan İslâm düşünürlerinin, kendi ekollerinin eğilimlerine uygun biçimdeki yorumlarının ve düşüncelerinin etkisi altında değil, bizzat Kur'an'ın kendi esas düşünce sistemi içinde anlamaya çalışmalıyız. Peygamber ve sahâbîlerinin anladıkları şekilde anlamalıyız. Daha doğrusu bu, daima erişilmez olarak önümüzde durmalıdır. Biz bu ideale tam erişemezsek de hiç değilse adım adım bu ideale yaklaşmaya gayret sarf etmeliyiz.²¹

Semantik alanında yapılan çalışmalar, araştırmamız açısından son derece önem arz etmektedir. Son yıllarda tefsir alanında yapılan çalışmalara baktığımızda semantik analiz metoduyla yapılan çalışmaların arttığını söylemek mümkündür. Bu çalışmamız esnasında birçok araştırmayı inceleme fırsatını yakaladık. İncelediğimiz ve istifade ettiğimiz çalışmalardan bir kısmı ve içerikleri ile ilgili bilgi vermemiz yerinde olacaktır:

Toshihiko Izutsu, "God and Man in The Koran": Aslı İngilizce olan bu eser, Prof. Dr. Süleyman Ateş tarafından "Kur'an'da Allah ve İnsan" başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir. Bu eser, dokuz bölümden oluşmaktadır. Kur'an kelimelerinin semantiğı alanında yapılan en iyi çalışmalardan biridir. Bu çalışmayla Kur'an'ın anahtar kelimelerinden örnekler seçilerek Kur'an öncesi semantiğı ve Kur'an dünyasına taşındıktan sonraki anlamı analitik değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu itibarla yapılacak olan çalışmalara bir perspektif sunmaktadır.

²⁰ ÇÖLLÜOĞLU, Mahmut Sami, *Kur'an-ı Kerim'de K-D-Y Kökünün Semantik İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 5.

²¹ IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s. 68-69.

Hasan Yılmaz, *Kur'ân Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri ve Semantik Analiz Yöntemi*":²² Bu çalışma Kur'ân'ın doğru anlaşılması çerçevesinde yapılmış bir araştırmadır. Çalışmada semantiğin geleneksel Kur'ân ilimleri, geleneksel dil bilimleri ve klasik mantık, fıkıh usulü gibi ilimlerden istifade edilerek Kur'ân'ın odak ve anahtar kelimelerine uygulanması gerektiği ifade edilmektedir. Daha sonra iki temel kavram hikmet ve takva üzerinde semantik analiz uygulaması yapılmaktadır. Netice olarak bu çalışma ilmî temele dayandırılmış ve konuyu geniş bir yelpazede ele almış bir araştırmadır.

Mahmut Sami Çöllüoğlu, "*Kur'ân-ı Kerîm'de KDY kökünün semantik incelemesi.*":²³ Bu çalışma kdy kökünün etimolojik yapısı, anlam tahlili, ilk ve son dönem sözlüklerde kök sözcüğün anlamı, Arapça-Türkçe ve Osmanlıca-Türkçe sözlüklerde kök sözcüğün anlamı araştırılmıştır. Daha sonra Kur'ân'da kdy kökü ve türevlerinin kullanıldığı formlar araştırılmış, akabinde söz konusu kök ve türevlerinin Kur'ân'da kullanıldıkları anlamlar incelenmiştir. Tespit edilen anlamlar gruplandırılarak tablolara yansıtılmıştır. Bu anlam grubundan örnek âyetler verilerek anlam analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda netleşen anlam, belirlenen tefsir kaynaklarındaki yorumlarla karşılaştırılmış, hemen sonrasında, Türkçe meallerin çevirileri verilerek değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Faruk Özdemir, "*Kur'ân'da Mustaz'af ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi*":²⁴ Bu çalışmada ilgili iki kavramı semantik yöntem çerçevesinde incelenmiş, etimolojik yapıları ve bağlamsal anlamları örnekleriyle açıklanmıştır. İncelemeye esas olan, "Mustaz'af ve Müstekbir" kavramlarını vuzuha kavuşturmak adına ilişkili veya zıt anlamlı sözcükler araştırılarak konunun somutlaştırılmasına çalışılmıştır. Özellikle "Mustaz'af" kavramı incelemesinde şiirlere başvurulmuş, sözcüğün Arap dilinin divanı niteliğinde olan kaynaklara inilmiş ve tatmin edici bir sonuç ortaya konulmuştur.

Tefsir alanında semantik metotla yapılan diğer bazı değerli çalışmalar:

Kitaplar: Gezgin, Ali Galip *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'ân'da Kavm Kelimesinin Semantik Analizi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2002.

²² YILMAZ, Hasan, *Semantik Analiz Yönteminin Kur'ân'a Uygulanması*, Bursa, Kurav Yay., 1. Baskı, 2007.

²³ ÇÖLLÜOĞLU, *Kur'ân-ı Kerîm'de KDY Kökünün Semantik İncelemesi*.

²⁴ ÖZDEMİR, *Kur'ân'da Mustaz'af ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi*, Ankara, Gece Kitaplığı, Yayınları 1. Baskı, 2015.

Soysaldı, H. Mehmet *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997.

Yakıt, İsmail *Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2005.

Tezler: Akça, Nermin *Vahiy Geleneğinde A-B-D- Kökünün Semantik Açısından İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Erdem, H. Sabri *Tabsire 'ye Semantik Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988.

Türkmen, Mutlu *Kur'ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes'te 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' Köklerinin Semantik İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Özdemir, Ahmet *Kur'ân-ı Kerîm'de SLM ve SLH Köklerinin Semantik İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

Yazıbaşı, Muhammed Ali *Kur'an'da Sıdk Kavramının Semantik Açısından İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

II. SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ VE KUR'ÂN

Kur'ân, yüce Allah'ın insanla olan iletişimidir. Bu iletişim Hz. Âdem (a.s)'den Hz. Muhammed (a.s)'e kadar hep devam ede gelmiştir. Kur'ân dilinde bu iletişimin adı “vahiy”dir. İnsanlık tarihi boyunca peygamberler vasıtasıyla kurulan bu iletişimi en iyi kavrayan kuşkusuz bunun ilk muhatabı olan peygamberlerdir. Dolayısıyla son ilahî vahiy olan Kur'ân'ı en iyi anlayan Hz. Peygamber (a.s) ve onun canlı örnekliğinden etkilenmiş, rahle-i tedrisatında yetişmiş sahâbileridir. Nüzulünden itibaren Kur'ân'ın bu temelde anlaşılması Müslümanların öncelikleri arasında yer almıştır. İslâm âlimleri bu amaçla “Ulûmu'l-Kur'ân” adıyla bir ilmî disiplin meydana getirmişlerdir. Bu ilmî disiplin içinde yer alan ve süreç içerisinde müstakil ilim dalı

haline gelen tefsir ilminin gayesi de, Kur'ân'ın mesajını ortaya çıkarmak ve sahih bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktır.²⁵

Müfessirler, Kur'ân'ın mesajını ortaya çıkarmak amacıyla onu farklı metotlarla tefsir etme çabası içinde olmuşlardır. Bu çerçevede kökleri eskiye dayanan ve günümüzde sistematize edilen semantik analiz yönteminin bilimsel ve objektif bir boyuta sahip olması nedeniyle dikkat çekici ve önemlidir. Bu konuda Japon bilim adamı Toshihiko Izutsu'nun çalışmaları Türkiye'de de birçok bilimsel çalışmalara zemin hazırlamıştır. Izutsu'nun ifadesi ile *“Kur'ân'ın semantiği (tarihi seyir içerisinde kelimelerin kazandıkları anlam dereceleri) bir dilin anahtar terimleri üzerinde yapılan tahlili çalışmadır.”*²⁶ Bu metotla metnin en küçük birimi olan kelimenin bağlamından koparılmadan Kur'ân'ın teocentrik (Allah merkezli) bakışı çerçevesinde tahlil etmektir. Bu metotla yapılan çalışma, Kur'ân'ın sahih bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamakla birlikte Kur'ân'ın dünyaya bakışına da ışık tutmaya vesile olmaktadır. Izutsu'nun deyimiyle;

Kur'ân'ın semantiği” cümlemizdeki Kur'ân kelimesiyle, Kur'ân'ın, dünya görüşü açısından ele alındığı açıktır. Kur'ân semantiği, bu kâinatın nasıl meydana geldiği, dünyanın en büyük elemanlarının neler olduğu ve bunların birbirleriyle ilişkilerinin ne biçimde kurulduğu sorunlarıyla ilgilenmektedir. Bu anlamda semantik, bir çeşit ontoloji olmaktadır. Fakat bu, metafizik soyut düşünce alanındaki filozofun telif ettiği kuru, sistematik bir ontoloji değil; somut, yaşayan dinamik bir ontolojidir. Kur'ân âyetlerinden yansıdığı üzere semantik, varlık ve oluşun somut bir ontolojisini teşkil etmektedir.²⁷

Kâinattaki her şey bir sisteme tabi olduğu gibi, dil vasıtasıyla insanlara hitap eden ilahî vahyin de, dil olgusunun kurallarına tabi olması gayet tabiidir. Kur'ân'ın birçok yerinde buna vurgu yapılmış olması bunu ortaya koymaktadır.²⁸ Semantik metot, Kur'ân'a uygulanan objektif bir metottur. Bu metotta takip edilen temel prensipleri şöyle sıralamak mümkündür: ²⁹

1) Semantik metot, sözcüğün etimolojik yapısını ortaya çıkararak, kök sözcük ve türevlerinin tarihsel süreç içerisinde kaydettiği anlam hareketliliğinin analizini yapar.

2) Sözcükleri ancak kontekt içinde değerlendirerek anlamlandırır.

²⁵ ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed, b. Abdullah, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, Dâru't-Turâs, 1984. I, s. 8-21.

²⁶ IZUTSU, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.15.

²⁷ IZUTSU, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.15.

²⁸ Bu anlamdaki âyetler için bkz. Yûsuf, 12/2. Tâhâ, 20/113; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3; Şûrâ, 42/7; Zuhuruf, 43/3.

²⁹ YAKIT, İsmail, “Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, T.D.V.Y., Ankara 1995, s. 412-417.

3) Bütün ön yargılardan bağımsız, Kur'ân'ın teocentrik (Allah merkezli) dünyasını hesaba katarak sözcüğe anlam verir.

4) Kur'ân'ın bütünlüğünü esas alarak, Kur'ân'ın vermek istediği düşünce sistemi çerçevesinde kalarak sonuçları ortaya koyar.

5) Kavram kargaşasını ortadan kaldırmak ve yanlış anlamları önlemek için, Kur'ân'ın anahtar kelimelerini objektif ve dikkatli bir şekilde tespit ederek anlam analizini bu çerçevede yapar.³⁰

Bu maddeler çerçevesinde yapılacak olan bir çalışma, Kur'an'ı doğru ve bütüncül bir şekilde anlamamıza vesile olduğu gibi, Kur'an'daki kelimelerin farklı bir mecraya çekilerek anlamlandırılmasına da engel olmaktadır.

Çalışma, semantik analiz yöntemiyle hazırlanması dolayısıyla yöntem hakkında genel bilgiler ve Kur'ân'a uygulanması konusunda sağladığı katkılarla ilgili bilgi vermemiz uygun olacaktır.

A. Semantik Analiz Yöntemi

“Dil, insanlıkla var olan onun kadar eski olan bir olgudur.”³¹ Bununla beraber insanı diğer canlılardan ayıran ve onların bir araya gelmelerini, birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayan ve sosyal hayatı anlamlı kılan çok önemli bir araçtır. Dilbilimsel bir metot olarak semantik, yeni bir bilimdir. Bu bilimin kurucusu sayılan İsviçreli dilbilimci F. D. Saussureu (1857-1913), toplumsal nitelikli dille kişisel özellikli söz ayırımından kalkmış ve dizge görünümü sunan toplumsal dili biricik inceleme konusu olarak belirlemiştir.³²

Fransız dilbilimcisi Michel Bréal, “anlamları” ve bunların değişmesine yol açan yasaları inceleyen bilimi” belirtmek için semazyoloji yerine semantik terimini kullanmıştır.³³

Semantik sözcüğü, Grekçe’de “semantike-semantikos”dan “anlamlayan, anlam veren” demektir. Bir ilmî disiplin olarak göstergebilim “semiologie”, semantik

³⁰ IZUTSU, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 13, 26.

³¹ VARDAR, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual Yay., 2. Baskı, 1998, s. 22.

³² VARDAR, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, s. 29-31.

³³ GUIRAUD, Pierre, *Anlambilim La Sémantique*, Çev. Berke Vardar, İstanbul, Multilingual Yay., 3. Baskı, 1999, s.18.

anlam bilimi manasına gelmektedir. Arapça'da bu “*ilmu'l-me'ânî*”dir.³⁴ Semantik, kelimelerin anlamlarını analiz eden bir bilim dalıdır, sözcüğün tarihî süreç içerisinde kazandığı anlamları etimolojik kökten hareketle analizini ortaya koyar. Bu çerçevede anlam hareketliliği analizi yapılarak kök sözcüğe uygun olan ve olmayan kullanımlar belirlenmeye çalışılır. Sözcük veya kavramın anlam hareketliliğinin tespiti için de etimolojik yapısının belirlenmiş olması gerekir. Etimolojide esas anlam temel alınmak suretiyle diğer kullanımlar tahlil edilir; esas anlamla uyumlu olanlar, semantik tanımın içinde kabul edilir. Uyumlu olmayanlar sonradan kazandırılmış anlamlar olduğu sonucuna varılır.³⁵

1. Synchronic (Eş-Süremlî) Semantik Metot

Çağdaş Dilbilimin kurucusu ve yapısal dilbilim akımının öncüsü F. D. Saussureu, Synchronic (Eş-Süremlî) Semantik Metotla ilgili şunları ifade ediyor:

*“Bir arada bulunan ve dizge (sistem) oluşturan öğelerin aynı toplumsal bilincin algıladığı mantıksal ve ruhbilimsel bağıntılarıyla uğraşacak, aynı toplumsal bilinç onları nasıl örüyorsa o da öyle görecektir.”*³⁶

İzutsu ise konu hakkında şunları ifade ediyor:

*“Kelimelerin tarihî çizgilerini yatayına kesmemizi ve böylece kelimelerin statik sistemini elde etmemizi sağlayan görüş noktasına (metoda) biz, synchronic diyoruz.”*³⁷

Bir sözcük içinde bulunduğu kontekst ve birlikte kullanıldığı öğelerle birlikte ancak kesin bir anlam ifade eder. Örneğin, çekmek sözcüğü, içinde bulunduğu dizgeye göre ancak kesin bir anlam ifade ediyor;

1- Çocuk, masa örtüsünü kendine çekerek üstündekileri düşürdü. 2- Kadın, o adamdan çok çekti. 3- Adam bıçak çekti. 4- Yemek suyunu çekti. 5- Bankadaki parayı çekti. 6- Orhan fotoğraf çekti.³⁸ Burada anlamı belirleyen dizgedir. Cümlelerdeki çekmek sözcüğünün içinde bulunduğu kontekst dolayısıyla ayrı ayrı bir anlam ifade etmektedir. Dil çalışmaları tarihsel süreç içerisinde evrimi ile tarihsel süreçten

³⁴ SOYSALDI, Mehmet, “Kur’ân’ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi”, Kur’ân ve Dil - Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu, Van, 17-18 Mayıs 2001, s. 32; ÖZDEMİR, Kur’ân’da Mustaz’af ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi, s. 23.

³⁵ YAKIT, “Doğru Bir Kur’ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, s. 412.

³⁶ FERDİNAND DE SAUSSURE, Genel Dilbilim Dersleri, Çev. Berke Vardar, İstanbul, Multiling Yay., 3. Baskı, 1998, s.152.

³⁷ İZUTSU, Kur’ân’da Allah ve İnsan, s. 37.

³⁸ AKSAN, Doğan, Anlambilim Konuları Ve Türkçenin Anlambilimi, Ankara, Engin Yay., 1998, s. 21.

bağımsız, belli bir döneme ait kullanımını esas alan bir gerçekliktir.³⁹ Bu yöntemde esas olan belirlenen dönemin ortak bilinç çerçevesinde kullanılan kelimelere yüklenen anlamlardır. Kısacası bu metot, aynı zaman dilimi içinde yer alan ve bir dizge meydana getiren dilsel birimleri inceleyen betimsel bir dilbilim olarak kabul edilir.⁴⁰

2. Diachronic (Art-Süremlî) Semantik Metot

Dil çalışmalarında takip edilen yöntemlerden biri de diachronic (art-süremlî) semantik yöntemidir. Bu yöntemde sözcükler ve anlamlarının tekâmülüne dair değişimin sebepleri ve çeşitleri incelenir. Belli bir tarihî süreçten itibaren sözcüğün geçirdiği değişiklikler ele alınarak incelenmektedir. Bu art-süremlî yöntemle çalışmanın yapılması, ancak eş-süremlî incelemelerle olabilmektedir. Çünkü dilin art-süremlî veya tarihsel yönü, aslında eş-süremlî kesitlerin bir toplamıdır.⁴¹ Tarihi süreçlerde kullanılan diğer olgular gibi dil olgusu da, bulunduğu toplumsal bağlam ve süreç içinde evrime tabi oluyor. Dilsel öğelerin bazı birimleri kullanılmaz olurken yerine yeni birimler kullanılır.⁴² İzutsu, sözcüklerin tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu anlam değişikliğini incelemenin 19. asrın dilbilimcilerinin anlayışı olduğunu belirterek şöyle ifade ediyor:

Görülüyor ki tarihî semantik, sadece münferit kelimelerin, tarihin seyri içinde nasıl mana değişikliğine uğradıklarını anlamaya çalışmaktan ibaret değildir. Bu anlayış, XIX. asrın dilcilik anlayışıdır. Bugün bizim anladığımız gerçek tarihî semantik, ait oldukları statik sistem içinde kelimelerin tarihini incelemeye başladığımız zaman başlar. Başka deyişle biz, ne zaman ki aynı dilin, mesela Arapça'nın iki veya daha ziyade kesitini her hangi bir kesitle mukayese edersek, işte tarihî semantik o anda başlar ve tarihî bir aradan sonra dilin durumunun, diğer devirlerdekinden farkını gösterir.⁴³

Sonuç olarak, dizge içindeki birimleri anlamlamaya yönelik uygulanan semantik metot, bir bilim dalı olduğu kadar, kavram kargaşasını önlemede ve doğru anlamı bulmada da bir metottur.⁴⁴

3. Anlam Değişmeleri (Anlam Olayları)

Dil, canlı bir organizma gibi değişim ve dönüşüme tabi olan bir olgudur. Dolayısıyla dil, tarihsel bir kalıt, çağlar boyunca oluşmuş bir olgu görünümünü sunar. Bununla birlikte kullanılma ve konuşulma süreçlerinde değişik koşulların etkisiyle

³⁹ VARDAR, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, s. 118.

⁴⁰ RİFAT, Mehmet, *Dilbilim ve Gösterge Bilimin Çağdaş Kuramları*, İstanbul, Düzlem Yay., 1. Baskı, 1990, s. 18.

⁴¹ VARDAR, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, s. 129.

⁴² VARDAR, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, s. 119.

⁴³ İZUTSU, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 38.

⁴⁴ YAKIT, "Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", s. 413.

sürekli değişim ve dönüşme uğrayan devingen bir sistemdir.⁴⁵ Anlambilim çalışmalarının başlangıcından beri araştırmacılar, genellikle tek tek kelimeleri, bunların anlam yönünü ele almışlar, kelimedenden hareket ederek kavrama, kavram çekirdeğine ulaşmaya, anlam değişmelerini ve bunların nedenlerini belirlemeye çalışmışlardır.⁴⁶ Anlam hareketliliği bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak-yakın ilgisi bulunan, ya da hiç ilgisi bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesidir.⁴⁷ Dil olgusunun kullanılan her şey gibi değişime uğraması gerçekliğinden hareketle dilbilimciler, bu değişime etki eden ve anlam hareketliliği meydana getiren faktörleri ortaya koymuşlardır. Pierre Guiraud bu faktörleri şöyle ifade etmektedir:

Tarihsel nedenler, ya da bilimlerde, tekniklerde, kurumlarda, törelerde görülen değişimler: Bunlar ad değişikliğine yol açmadan nesneleri değiştirir, dil dizgesini dolaylı olarak etkiler. Tarihsel nedenler hemen hemen anlam bilimcilerin tümünce benimsenmektedir. Dilsel nedenler, ya da seslere, biçimlere sözdizimine ilişkin nedenlerden doğan değişimlerdir. Bulaşma, yanlış kökenleme, eş adlı çatışmaları ve eksilti gibi. Toplumsal nedenler: “toplumsal aktarmalar” ve sözcüğün toplumsal alanındaki kaymalar, sözcüğün anlam alanını değiştiren özelleşme ya da genelleşmedir. Ruhsal nedenler: Anlatımlılık arama, tabular, örtmeceler ve coşkusal güçler.⁴⁸

Anlam hareketliliği konusundaki bu temel faktörler çerçevesinde değişime neden olan şu hususları da zikredebiliriz; toplumsal ve kültürel gelişmenin ortaya çıkardığı değişim, salat, zekât vs. Kur’ân’da kavram haline gelen sözcükleri örnek olarak verebiliriz. Duygusal ve psikolojik temelli değişim ise Kur’ân’da daha çok nezaket çerçevesinde kullanılmaktadır. Kur’ân’da kullanılan “Hars”⁴⁹ “Duhul”⁵⁰ “İfda”⁵¹ ve Lems”⁵² gibi sözcüklerle örneklendirilebilir.⁵³

1. Anlam Daralması

Anlam olaylarının sonucu olarak meydana gelen anlam daralması, dildeki gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. A. Darmesteter, Michel Bréal gibi ilk anlam bilimciler, konuyu, anlam daralması, genişlemesi ve kayması şeklinde yalın bir sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır. Bu üç olasılıklı düzlem içinde gerçekleşen anlam daralması için şu örnekler verilebilir: Türkçede “mal” insanın elde ettiği bütün

⁴⁵ VARDAR, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, s. 19.

⁴⁶ SOYSALDI, *Kur’ân’ın Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi*, s. 37.

⁴⁷ AKSAN, *Anlambilim Konuları ve Türkçe’nin Anlambilimi*, s. 118.

⁴⁸ GUIRAUD, *Anlambilim La Sémantique*, s. 82.

⁴⁹ Bakara, 2/223.

⁵⁰ Nisâ, 4/23.

⁵¹ Nisâ, 4/21.

⁵² Nisâ, 4/43.

⁵³ İBRAHİM Enis, *Delâletü'l-Elfâz*, Mektebetu-Ancelo, Mısır, 5. Baskı, 1984, s. 139-143.

varlık anlamında iken, kimi kullanımlarda büyük baş hayvan için kullanılmıştır.⁵⁴ Anlam daralmasının arka planında yatan sosyo-kültürel sebepler her dilde bu hareketliliğe neden olabilmektedir. İngilizcede “meat” daha önce yemek anlamında iken şu anda “et” anlamında kullanılmaktadır. Arapçada الْحَرِيم “el-harîm” sözcüğü asıl kullanımı kişiye mahsus bütün alanları ifade ederken, şimdi sadece kişinin “eşi” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁵

2. Anlam Genişlemesi

Anlam genişlemesi de anlam daralması gibi, üç düzlemli olasılıkta gerçekleşen bir anlam hareketliliğidir. Her dilde bu tür değişikliklere rastlamak mümkündür. Türkçede, ağaç dalı için kullanılan “dal” sözcüğü süreç içinde anlam genişliğine uğrayarak bilim dalı ifadesiyle, belli bir bilim için kullanılarak anlam genişlemesine gidilmiştir. Diğer taraftan “arrived” önceleri nehir kenarına varmak anlamında iken, şimdi “varmak” anlamına dönüşerek anlam genişlemesine uğramıştır. Arapça’da الْبَأْس “el-be’s” savaştaki şiddeti ifade ederken, sonrasında genel “şiddet” anlamına sokularak anlam genişlemesi yaşayan örneklerdendir.⁵⁶

3. Anlam Kayması (Başka Anlama Geçiş)

Anlam hareketliliği düzleminde gerçekleşen üçüncü olasılık ise, anlam kaymasıdır. Bu şekilde meydana gelen değişiklik daha çok somuttan soyuta dönüşme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Türkçe’de “tütün” kelimesinin bir bitki anlamını ifade ederken “duman” anlamında kullanılması bu kabildendir. Arapça’da, “er-retânet” toplu olarak bir yerde duran “develer” anlamında kullanılırken, sonraları anlaşılmayan sesler anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁷ İngilizce’de “terrible, horrible” sözcükleri XVII. asırda büyük felaketlere yol açan ve binlerce insanın ölümüne neden olan deprem ve benzeri durumlar için kullanılırdı. Bu gün ise, bir çay bardağının halıya dökülmesi veya bir arabanın duvara çarpması gibi durumlar için kullanılmaktadır.⁵⁸

⁵⁴ VARDAR, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, s. 127.

⁵⁵ İBRAHİM Enis *Delâletu'l-Elfâz*, s. 154.

⁵⁶ İBRAHİM Enis *Delâletu'l-Elfâz*, s. 155.56.

⁵⁷ İBRAHİM, *Delâletu'l-Elfâz*, s.162-163.

⁵⁸ İBRAHİM, *Delâletu'l-Elfâz*, s.156.

Netice itibarıyla canlı bir organizma gibi dil olgusunun tarihi, insanlık tarihiyle birlikte başlamıştır. İnsanın sosyo-kültürel seviyesine paralel olarak kullanılan dilin değişim ve dönüşüm içinde olması kaçınılmazdır.

Çağdaş dilbilimsel semantik metot çalışmaları, dilin bu dinamizmi dikkate alınarak yapılmaktadır. Bu çalışma, dilin en küçük birimi olan sözcüğü, etimolojisinin tespit edilmesiyle başlar. Sonrasında sözcüğün dizge içindeki konumu göz önüne alınır, sözün söylendiği ortam da düşünülerek bir bütün olarak değerlendirilerek, anlam tespitinde bulunulur. Dolayısıyla semantik yöntem bir sözün anlaşılmasında objektif metot olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte semantik metot, yegâne tefsir metodudur denilemez. Zira bütün tefsir metotlarının olumlu ve olumsuz yönleri olduğu gibi, semantik metot çalışmasının da müsbet ve menfî yönleri olma olasılığı mevcuttur. Ancak bu konudaki eleştiriler, başka bir araştırma konusu olduğundan dolayı, konunun ilgili çalışmalara havale edilmesini uygun buluyoruz.⁵⁹

B. Semantik Analiz Yönteminin Kur'ân'a Uygulanması

Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm, anlaşılıp amel edilmesi gayesiyle insanlara gönderilmiştir. Bunun için de insana bu kelamı anlama istidadı verilmiştir. Vahyin nüzulünden itibaren ilahî hitabın doğru anlaşılma meselesi üzerinde durulmuş ve bu konu her zaman Müslümanların öncelikleri arasında yer almıştır. Hz. Peygamber (a.s)'in hayatta olduğu dönemde bu konuda hiçbir sıkıntıyla karşılaşmamıştır. Çünkü başta Allah Rasûlü'nün beyanı ve sahabenin vahyin sosyal ortamına şahitlik etmeleri, vahyin kolay ve doğru anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak sonraki dönemlerde Kur'ân'ın anlaşılması konusunda aynı şeyi söylemek oldukça zordur. Dolayısıyla konuyla alakalı bazı sıkıntıların ortaya çıktığını gören İslâm âlimleri, bu sıkıntıları minimize etmek adına Kur'ân ilimleri çerçevesinde bir ilmî disiplin oluşturarak, Kur'ân'ın, bu epistemoloji sayesinde sahih bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı amaçlamışlardır. Hicri II. asrın ortalarından itibaren temelleri atılmaya başlanan “tefsir ilmi” Kur'ân'ın sahih bir şekilde anlaşılmasını ve ilahî mesajın aktarılmasını gaye edinmiştir.⁶⁰

İslâm dünyasının son dönem tefsir çalışmalarında en önemli ve yaygın yöntemlerden birisi konulu tefsir metodudur. Bu metot daraltılarak, konunun anahtar kavram temelinde çalışılması, bu vesileyle ilgili âyetlerin bu mihverde ele alınıp

⁵⁹ ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Erkâm, Beyrût, ty., I, s.51-55.

⁶⁰ ZEHEBÎ, *et-Tefsîr ve 'l-Mufessirûn*, I, s. 97-98.

yorumlanması konunun bir bütün olarak açıklığa kavuşturulmasını sağladığı için, günümüzde iyice yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda bir çok ilmî çalışma, kelimeleri esas alarak derinlemesine analizler yaparak, etimolojik, leksikolojik ve semantik tahlillere yer vermektedir.⁶¹

Bir metin, hangi dilde ifade edilmişse daha sağlıklı anlaşılması ve maksadın ortaya konulması için o dilin kaide ve kuralları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Bundan hareketle asırlar önce indirilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak ve dizge içindeki sözcük ve kavramlarını anlamlandırmak için indiği dönemin Arapçasını araştırmak gerekir. Bu nedenle dilbilimsel araştırmaya ihtiyaç vardır. Çünkü dil fenomeni değişim ve dönüşüme tabi canlı bir organizma ve dinamik bir olgudur. Dolayısıyla yapılması gereken ilk şey, Kur'ân'ın indiği dönemde Hicaz bölgesinin Arapçasının farklı yönleriyle araştırılmasıdır. Ancak bu ilk merhaleden sonra diğer merhalelere geçilebilir.⁶² Türkiye'de bu alandaki çalışmalar 1990'lardan itibaren hız kazanmış ve semantik metot, Kur'ân çalışmalarına yoğun bir biçimde uygulanmaya başlamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu çalışmaların yapılmasında Japon bilim adamı Toshihiko Izutsu'nun büyük bir payı vardır. Izutsu'nun "*Kur'ân'da Allah ve İnsan*" adlı eserinin bu husustaki katkısı büyük olmuş ve yapılan çalışmalar için temel referans teşkil etmiştir. Izutsu, semantik metodun Kur'ân'a uygulanması konusunda şu ifadeleri kullanıyor:

Kur'ân'ın semantiği" cümlemizdeki Kur'ân kelimesiyle, Kur'ân'ın, dünya görüşü açısından ele alındığı açıktır. Kur'ân, semantiği, bu kâinatın nasıl meydana geldiği, dünyanın en büyük elemanlarının neler olduğu ve bunların birbirleriyle ilişkilerinin ne biçimde kurulduğu sorunlarıyla ilgilenmektedir. Bu anlamda semantik, bir çeşit ontoloji olmaktadır. Fakat bu, kuru, sistematik bir ontoloji değil; somut, yaşayan dinamik bir ontolojidir. Kur'ân âyetlerinden yansıdığı üzere semantik, varlık ve oluşun somut bir ontolojisini teşkil etmektedir. Kur'ân'ın dünya hakkındaki görüşünün teşekkülünde hayatî rol oynayan bütün anahtar terimlerin, Kur'ân'da yeni bir mana kazandığını keşfederek başlayabiliriz. Bu terimlerin hemen hepsi, İslâm'dan önceki zamanlarda şu veya bu şekilde kullanılmakta idi. İslâm vahyi, bunları kullanmaya başlayınca bütün sistem, kelimelerin kendileri ve manaları değil, fakat kelimelerin kullanıldığı genel ilişkiler sistemi Mekke'li müşriklere hiç duymadıkları, bilmedikleri ve bundan dolayı kabul edilemez yabancı bir şey gibi geldi. Bu kelimeler, yedinci asırda kullanılmakta idi. Mekke'nin dar ticari toplumu içinde olmasa bile en azından Arabistan'daki şu veya bu dinî çevrelerde kullanılıyordu. Yalnız bunlar, değişik kavram sistemlerine ait idiler. İslâm bunları bir araya getirip, bilinmeyen, yepyeni bir kavram şebekesinde birleştirdi.⁶³

⁶¹ TÜRKMEN, Mutlu, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes'te 'Brk', 'Sbh' ve 'Kds' Köklerinin Semantik İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 84.

⁶² ALBAYRAK, Halis, *Tefsir Usulü*, İstanbul, Şule Yay., 2011, s. 127; YILMAZ, *Kur'ân Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri ve Semantik Analiz Yöntemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003, s. 142-143.

⁶³ IZUTSU, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 15-16.

Kur'ân'a dair başarılı bir semantik çalışmanın yapılabilmesi için söz konusu sözcük veya kavramın esas anlamı⁶⁴ tespit edildikten sonra, tarihî süreçte sözcüğün/kavramın kat ettiği aşamaları dikkate alarak, anlam analizini yapmak gerekir. Semantik analiz çalışmasında takip edilmesi gereken aşamaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Araştırma konusu olan sözcüğün/kavramın etimolojisi bilinmelidir. Söz konusu sözcüğün anlamını tespit etmek için mümkün olduğunca ilk dönem kaynaklara inilmelidir.

2) Bu çalışmadan sonra etimolojideki anlam esas alınmak kaydıyla sözcüğün/kavramın bütün türevlerinde var olduğu düşünülen esas mana aranmalıdır. Buna uygun olmayanlar sonradan kazandırılmış anlamlardır. Uygun olanlar ise, zaten semantik tanımın kapsamına girmektedir.

3) Semantik, sadece sözcüğün/kavramın anlamını oluşturan kök manaya inmek değil, aynı zamanda onun bu kök anlamından hareketle tarihî süreçte anlam hareketliliğinin analizini yapmak, sözcük/kavram ve türevlerinde esas manayı aramaktır. Dolayısıyla semantik, tarihî süreç içerisinde sözcükte/kavramda meydana gelen anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam kayması gibi anlama ilişkin hareketliliği tespit etmektir.

4) Araştırma konusu olan sözcüğün/kavramın Kur'ân öncesi anlamı öncelikle cahiliye şiirlerinde aranması gerekmektedir.

5) Söz konusu sözcüğün/kavramın şiir kaynaklarındaki anlam tespitinden sonra, Kur'ân'da kullanıldığı mananın tespitine çalışılmalıdır. Kur'ân'a dair bu çalışmada dikkat edilmesi gereken başlıca husus ise siyak-sibak bütünlüğüdür.⁶⁵

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Bu çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. Girişte çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde h-k-m kökünün etimolojik yapısı araştırılmış, kök sözcüğün kullanıldığı yapılar tespit edilerek örnekler verilmiştir. Daha sonra Cahiliye,

⁶⁴ Esas anlam, hangi sisteme girerse girsin kelimenin her zaman taşıdığı ve kaybolmayan anlamdır (İZUTSU, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 25).

⁶⁵ SOYSALDI, *Kur'ân'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi*, s. 42-43; YILMAZ, *Kur'ân Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri ve Semantik Analiz Yöntemi*, s. 142-143.

Muhadremûn ve İslâmî dönem şiir divanlarının orijinal (Arapça) kaynakları incelenerek sözcüğün bu kaynaklarda kullanıldığı anlamların tespiti yapılmıştır. Buna binaen anlam grupları oluşturulmuştur. Konunun teyidi amacıyla her bir anlam grubundan birden fazla örnek verilmiştir. Akabinde ilk dönem sözlüklerden başlanarak son dönem ve Arapça-Türkçe sözlükler taranmış, sözcüğün anlam analizinin takibi yapılmış, bunlardan da anlam grupları oluşturulmuştur.

İkinci bölümde H-K-M kökünün Kur'ân-ı Kerîm'de kullanımları tespit edilmiş, söz konusu kök ve türevlerinin geçtiği âyetlerin anlamı, birinci bölümdeki veriler çerçevesinde semantik metotla analiz edilmiştir. Bu kapsamda oluşan anlam grupları önce tablolaştırılmış, daha sonra her bir anlam grubundan birden fazla örnekle sözcüğün anlam analizi yapılmıştır. Bu analizlerden sonra sözcüğün geçtiği âyetler, kronoloji dikkate alınarak farklı⁶⁶ (rivâyet, dirâyet, Mu'tezilî, Ehl'i-Sünnet, Şia ve Tasavvufî vs.) tefsir kaynaklarının yaptıkları yorumlar incelenmiştir. Daha sonra belirlenen Türkçe mealler incelenmiş, müfessirlerin yorumları ve meallerin çevirileri birinci bölümde elde ettiğimiz verilerle birlikte değerlendirilmiştir.

Bütün anlam gruplarındaki âyetlerin detaylı incelenmesi çalışmanın boyutunu aşacağından, her anlam grubundan belli bir kısım âyetler çalışmada analiz edilmiş, diğer âyetlerin sûre ve âyet bilgileri dipnota aktarılmıştır. Çalışmanın ana hatlarını ortaya koyan ve tezin geniş bir özeti mahiyetinde olan bir sonuç kısmıyla bitirilmiştir. Çalışmada kronolojik olarak başlıca şu kaynaklara başvurulmuştur:

- 1- Abdullah b. Abbâs, (h.68/688), *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn-i Abbâs* (li Ebî Tâhir b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî).
- 2- Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şamate, Muessesetu't-Târîhu'l-Arabiyy, 1423/2002;
- 3- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'ân*.
- 4- İbn Ebî Hâtim, 'Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (327/939), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*.
- 5- İbn Ebî Zemenîn, Abdullâh Muhammed b. Abdillâh (399/1009), *Tefsîru'l-Kur'ân'il-'Aziz*, thk. Abdullah Hüseyin Muhammed b. Mustafa.
- 6- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (450/1058), *en-Nüket ve'l-'Uyûn*.

⁶⁶ Farklı meşreplerdeki müellifleri seçmemizin sebebi, mezhep ve meşrep farklılığının konu çerçevesindeki âyetlerin yorumlarına yansıyor yansımadığını tespit etmektir. Yaptığımız araştırma neticesinde "Menâr Tefsiri" hariç diğer kaynakların temel bir farklılığı tespit edilmemiştir.

- 7- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (460/1068), *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*.
- 8- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım, Abdülkerîm b. Hevâzin (465/1073), *Letâifu'l-İşârât*.
- 9- Bagavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd (516/1123), *Me'âlimu't-Tenzîl*.
- 10- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Muhammed b. Ömer b. Ahmed (538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*.
- 11- İbn 'Atiyye el-Endelusî, Ebû Muhammed Abdülhakk (541/1147), *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*.
- 12- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali (597/1201), *Zâdu'l-Mesîr*.
- 13- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (604/1208), *Mefâtîhu'l-Ġayb*.
- 14- Kurtubî, Ebû 'Abdillâh b. Ahmed (671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*,
- 15- Beydâvî, Nâsirüddîn Ebu'l-Hayr 'Abdullah b. Ömer (691/1292), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*.
- 16- Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf (745/1345), *Bahru'l-Muhît*.
- 17- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl ed-Dîmeşkî (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa Muhammed, Muhammed Reşâd, Muhammed Fadl Acnavî Ali Ahmed.
- 18- Se'âlibî, Abdürrahman b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd (875/1471), *Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd.
- 19- Ebu's-Su'ûd, İbn Muhammed el-'İmâdî el-Hanefî (982/1575), *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed 'Atâ.
- 20- Muhammed Abduh, Reşit Rızâ (1366/1947), *Tefsîru'l-Menâr*.
- 21- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir (1393/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*.

Çalışmada başvurulmuş Kur'ân Mealleri de şunlardır:

1. Altuntaş Halil, Şahi Muzaffer, *Kur'an'ı -Kerim meali*, D.İ.B. Ankara, 4. Baskı, 2009.
2. Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, ty.
3. Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 1997.
4. Esed, Muhammed, *(Kur'ân Mesajı)*, (Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk) 2002.
5. Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'ân*, 2004.
6. Dumlu, Ömer, Elmalı, Hüseyin, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli*, 2005.

7. Koyig it, Talat. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2005.
8. Hizmetli, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli*. 2005.
9. Karaman, Hayrettin, vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, 2009.
10. Yazır, Elmalılı M. Hamdi, (sadeleştirilmiş)*Hak Dini Kur' n Dili /Meâl*. 2010.
11. şener, Abdulkadir, vd. *Kur'an Meâli*, 2011.
12. Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2013.

BİRİNCİ BÖLÜM

“H-K-M” KÖKÜNÜN ETİMOLOJİK YAPISI VE ANLAM ANALİZİ

Çalışmamızın birinci bölümü, h-k-m kökünün etimolojik yapısı, ifade ettiği anlam(lar)ın analizi ve söz konusu kökün türevleriyle (iştikak) ilgili olacaktır. Çalışmamızın bu kısmında, anlama ve açıklamaya dayalı -deskriptif-⁶⁷ bir yöntem kullanılarak, önce h-k-m kökünün etimolojik yapısı, sonrasında türevlerinin analiziyle devam edilecektir. Zira herhangi bir kök yapının etimolojik tespiti, söz konusu kök ve türevlerinin anlamlarının bilinmesi noktasında önemli derecede fayda sağlayacaktır. Bunun için öncelikle Arap dilinin esasını teşkil eden cahiliye, muhadram ve İslâm sonrası inşad edilen şiirlere müracaat ederek h-k-m kökünün anlam yelpazesini orijinal kaynaklara inerek tetkik ve tahlil etme fırsatını yakalayacağız. Bu kadar geriye gitmemizin nedeni, dil ve dile dayalı olguların devingen bir yapıya sahip olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla incelenen herhangi bir sözlükte, hazırlandığı zaman kesiti itibarıyla incelenen kelimenin ilk zaman dilimi itibarıyla farklı anlam yansımalarını bulmak mümkündür.

Bu noktadan hareketle, söz konusu kökün anlamsal çerçevesinin belirlenmesi için kronolojiyi de dikkate alarak şiirlerin yanı sıra ilk ve son dönem Arapça sözlükler ile günümüzde yaygın olarak kullanılan Türkçe-Arapça Sözlükler taranarak, kökün ve türevlerinin anlam analizi yapılacaktır. Bu bölümle ilgili çalışma, konunun genel bir değerlendirilmesiyle sona erecektir.

I. H-K-M KÖKÜNÜN ETİMOLOJİK YAPISI

ح - ك - م H-K-M kökü, üç harfli olan (sulâsi mücerred) bâblarının birinci bâbıyla uyumludur. Bu bâbın fiilleri ekseriyetle geçişli (muteaddî) kullanılmakla birlikte, bazen geçişsiz (lâzımî) de kullanılabilir. “h-k-m” kökü de geçişsiz kullanılan fiillerdendir. Ancak, harf-i cer ile geçişli hale gelebilmektedir. Bu kökün

⁶⁷ Deskriptif yöntem, Tasvir niteliğinde olan, tasvirle ilgili, betimlemeli, betimsel, Deskriptif-nedir ne demek, <http://www.com/deskriptif-nedir-deskriptif-ne-demek> (07.02.2017)

/حُكَّامٌ / ج حَاكِمٌ ism-i fâili حَكَمَ / ج حُكْمٌ أَحْكَامٌ/ ج حُكْمٌ mastarî يُحْكِمُ muzârisi حَكَمَ mâtîzi / حَاكِمٌ / حَكَمَ / حَاكِمٌ sîfatu'l-müşebbehe حَكِيمٌ şeklinde gelmektedir.

Bu sözcüğün, esas anlamı (ıslah amaçlı) “men etme” engellemedir. Farklı anlam yüklenen kök sözcüğün bütün türevlerinde bu esas anlamı bulmak mümkündür. Bu yapıda kullanılan sözcük, bir şeyin olumlu veya olumsuz olduğu konusunda karar vermek anlamında olmakla beraber, bulunduğu kontekst ve geçişli hale gelmesini sağlayan farklı harf-i cer ile kullanıldığında ayrı anlam ifade etmektedir.

İleride bu konuyu detaylı bir şekilde işleyeceğimiz için şimdilik bu kadarıyla yetinerek, söz konusu kökün farklı yapılar (bâb) dönüştürülmesiyle oluşan kalıplara değineceğiz. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

فُعْلٌ Bâbından (Sulâsi mucerred beşinci bâb) mâtî, muzâri, mastar ve sîfatu'l-müşebbehe فَعِلٌ kalıbı sırasıyla şu şekildedir: حَكَمَ يُحْكِمُ حُكْمٌ حَكِيمٌ

إِفْعَالٌ Bâbından, sırasıyla mâtî, muzâri ve mastar kipi şu şekilde gelmektedir: أَحْكَمَ يُحْكِمُ إِحْكَامٌ

تَفْعِيلٌ Bâbında, mâtî, muzâri ve mastar sîgası sırasıyla şu şekildedir:

حَكَّمْتُ يُحَكِّمُ تَحْكِيمٌ

مُفَاعَلَةٌ Bâbından, sırasıyla mâtî, muzâri ve mastarî şu vezinle gelir:

حَاكَمْتُ يُحَاكِمُ مُحَاكَمَةٌ

إِفْتِئَالٌ “İftiâl” bâbında; mâtî, muzâri ve mastar kalıbı sırasıyla:

إِخْتَكَمْتُ يُخْتَكِمُ إِخْتِكَامٌ

تَفَعُّلٌ “Tefeûl” bâbında; mâtî, muzâri ve mastar kalıbı sırasıyla:

تَحَكَّمْتُ يَتَحَكَّمُ تَحَكُّمٌ

تَفَاعُلٌ “Tefâûl” babında; mâtî, muzâri ve mastar kipi sırasıyla:

تَحَاكَمْتُ يَتَحَاكَمُ تَحَاكُمٌ

إِسْتِفْعَالٌ “İstif’âl” babında; mâtî muzâri ve mastar kipi sırasıyla:

اسْتَحْكَمْتُ يَسْتَحْكِمُ اسْتِحْكَامٌ

İsm-i mastar vezni ise şöyle gelir: الْحُكُومَةُ / الْأَحْكَامُ

ح-ك-م H-K-M kökünün etimolojik yapısını⁶⁸ bu şekilde inceledikten sonra bu kökün cahiliye dönemi şiirlerindeki semantik analizine geçebiliriz.

II. H-K-M KÖKÜNÜN ANLAM ANALİZİ

A. Cahiliye Dönemi Şiirlerinde H-K-M Kökünün Anlamı

Arap diline dair çalışmalarda, Cahiliye dönemi şiirleri çok önemli bir yere sahiptir. Bu şiirler, Kur'an'ın nüzulü öncesinde kullanılan herhangi bir sözcüğün anlamını tespit etme imkânı sağlayarak, nüzul sonrasında sözcükte herhangi bir anlamsal tebdilin veya taşıyirin meydana gelip gelmediğine ışık tutarlar. Bu meyanda Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için Cahiliye dönemi başta olmak üzere, bütün dönemlerde inşad edilen Arap şiirleri fevkalade mühimdir. Bunların arasında Cahiliye dönemi şiirleri, farklı Arap lehçeleri arasında ortak bir lisan oluşturmasıyla diğer dönemlerden temayüz eder. Oluşturulan bu ortak lisana الْعَرَبِيَّةُ الْفُصْحَى “Fasih Arapça” adı verilmiştir.⁶⁹

Kur'an'ın, ilk muhatapları olan Arapların tamamına hitap etmesi ancak bu ortak lisan ile mümkün olabilmiştir. Kur'an'ın evrensel bir mesaj olmasının yanı sıra, ilk muhataplarının karşılaştıkları problemlerinin çözümüne yönelik rehberlik etmesi, onların çok iyi anladıkları ve günlük kullandıkları lisan sayesinde gerçekleşebilmiştir.

Kur'an'ın doğru anlaşılması için, nazil olduğu dönemin sosyo-kültürel yapısını bilmemiz önem arz etmektedir. Zira dil, kullanıldığı toplumun sosyal veya kültürel

⁶⁸ HKM kökünün etimolojik yapısıyla ilgili bilgiler şu kaynaklardan verilmiştir; HALÎL b. AHMED, Ebû Abdurrahman el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî-Ibrâhîm Samerrâî, Beyrût, ty., III, s. 66-67; HUNAÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan, *el-Muncid*, 'Alemlü'l-Kutub, Kâhire, 2. Baskı, 1988, s.180; EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, ed-Dâru'l-Misriyye, Mısır, 1384/1964, IV, s.110-115; CEVHERÎ, İsmâîl b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrût, 2. Baskı, 1399/1979, V, s. 1901-2; İBN FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1399/1979, II, s. 91-92; İBN SÎDE, Ali b. İsmâîl, *el-Muhkem ve'l-Muhît'l-'Azam fi'l-Luğa*, Mâ'hedu'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, Beyrût, 2000, III, s. 49-51; DÂMEGÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'an*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrût, 3. Baskı, 1980, s. 141-42; İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât fi Garîbi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1431/2010, s. 133-135; ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-Belâga*, thk. Muhammed Bâsi'l-'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998, I, s. 206-207; İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l- Sadr, Beyrût, ty., XII, 140-145; FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. el-Mikrâ Receb Abdu'l-Cebbâr İbrâhîm, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-İslâmiyye fi'l-Misbâhi'l-Munîr*, Dâru'l-Afak el-Arabiyye, Mısır, 2002, s. 68; ZEBÎDÎ, Muhammed Murtezâ el-Huseyni, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdul'alîm et-Tahâvî, Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 2000, XXXI, s. 510-525.

⁶⁹ AHMED, Muhammed Kaddur, *Fıkhü'l-Luga el-Arabiyye*, Dâru'l-Fikr el-Muâsire, Beyrût, 1413/1993, s. 64.

yapısından olumlu veya olumsuz şekilde mutlaka etkilenir. Kur'ân'ın ilk muhatabı olan toplum, Arap olduğu için vahyin onların diliyle yani Arapça nazil olması da dikkatlerden kaçmaması gereken bir husustur. Nitekim bu hususa dikkat çekmek amacıyla âyette *قُرْآنًا عَرَبِيًّا* “Arapça bir Kur'ân” ifadesi kullanılmıştır.⁷⁰ Bu, aynı zamanda Kur'ân dilinin mu'arrab (sonradan Arapçalaşmış) olmayıp, kelime ve terkipleriyle orijinal bir Arapça ile indirildiği anlamına gelir.⁷¹ Dolayısıyla çalışmamız boyunca, ele alacağımız herhangi bir sözcüğün etimolojik kökenini sonradan Arapçalaşmış kelimelerde (mu'arrebât) değil, orijinal Arapça'da arayacağız.

“Kur'ân'da h-k-m kökünün semantik analizi” adlı çalışmamızı sağlam bir zemine dayandırmak amacıyla konuya söz konusu kökün geçtiği Cahilîye şiirindeki kullanımının araştırılmasıyla başlanacaktır. Şimdi söz konusu olan sözcüğün geçtiği şiirlerden bazı örnekler verelim:

1. Men Etmek: ⁷² *أَحْكَمَ الْجِنِّيُّ مِنْ عَوْرَتِهَا ... كُلُّ جِرْبَاءٍ إِذَا أُكْرِهَ صَلَّ*

Savaş zırhının boğazındaki çiviler, bütün kılıç darbelerini gıcırdatarak ‘men etmiştir. Yani zırhın yapımında kullanılan çiviler, o zırhı giyen kişinin bedenine okların saplanması önlemiştir. Bu şiirde *أَحْكَمَ* fiili, kökün esas anlamı olan “men etmek” manasında kullanılmıştır.⁷³

*وَنَحْنُ الْحَاكِمُونَ إِذَا أُطِعْنَا ... وَنَحْنُ الْعَاظِمُونَ إِذَا عُصِينَا*⁷⁴

Biz ancak kendimize itaat edenleri (saldırılmaktan) “men edenleriz”. Bize karşı gelindiğinde ise sebat gösterenleriz (savaşta). Görüldüğü üzere *الْحَاكِمُونَ* sözcüğü “men etmek” anlamında kullanılmıştır. Daha önce (sözcüğün etimolojisi konusunda) söylediğimiz gibi, bu sözcük, if'âl babına alınarak men etmek manasında kullanılırken, bazen Sulâsi mucerred bâbından da bu manada kullanıldığının bir delildir.

⁷⁰ Yûsuf, 12/2; Tâhâ, 20/113; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3; Şûrâ, 42/7; Zuhurf, 43/3.

⁷¹ YAKIT, “Doğru bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, s. 414-415.

⁷² LEBÎD, b. Rabi'a, *Dîvânu Lebîd b. Rabi'a Şerhu't-Tûsî*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyyi, Beyrût, 1. Baskı, 1414/1993, s.130.

⁷³ EZHERÎ, *Tehzîbu'l-Luga*, IV, s. 111.

⁷⁴ 'AMR b. KULSÛM, *Dîvânu 'Amr b. Kulsûm*, thk. Bedî Ya'kûb, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, Beyrût, 1. Baskı, 1411/1991, s. 83; ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım, *Şerhu'l-Kasâid es-Sab'i-Tivâl el-Câhiliyyât*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 1119, s. 410-411.

لَتَنْقَبَنَّ عَنِّي الْمَتِئَةُ، إِنَّ ... الله ليس حَكِيمِهِ حُكْمٌ⁷⁵

*Ölüm beni yoklayıp uzaklaşacaktır. Kesinlikle hiç kimse Allah'ın verdiği kararı men edemez. Bu şiirde حَكْم kökü önce "Allah'ın hükmü", sonrasında yine "men etmek" anlamında kullanılmıştır.*⁷⁶

2. Karar Vermek/Hükmetmek: ⁷⁷وَنَحْنُ الْعَادِلُونَ إِذَا حَكَمْنَا ... وَنَحْنُ الْمَشْفِقُونَ عَلَى الرَّعِيَّةِ

Bizler, ancak idare ettiğimiz topluma şefkat gösterenleriz, aralarında verdiğimiz kararlarda da adil davrananlarız. Bu şiirde حَكَمْنَا sözcüğü karar vermek anlamında kullanılmıştır. Şair kabilesinin idare ettiği topluma şefkat gösterdiğini aralarındaki meselelerde karar verdiğinde de adil davrandığını dile getiriyor.

يُقَسِّمُ ثُمَّ يُسَوِّي الْقَسَمَ بَيْنَهُمْ... مُعْتَدِلُ الْحُكْمِ لَا هَارٍ وَلَا هَاشِمٌ⁷⁸

Adil bir hüküm vererek, ganimeti aralarında eşit bir şekilde taksim ediyor. Hükmünde ne tereddüt ediyor ne de yanlış yapıyor. Bu şiirde الْحُكْم sözcüğü "hüküm verme" anlamında kullanılmıştır. Şiirdeki bağlam, bunun adaletle uygun bir hüküm, kesin ve isabetli karar anlamında kullandığını ortaya koymaktadır.

فَفَعَلْنَا ذَلِكَ زَمَانًا ... ثُمَّ دَانِي بَيْنَنَا حَكْمُهُ⁷⁹ Biz bir zamanlar sizinle savaştık. Sonra

*onun (arabulucu) hükmü bizi yakınlaştırdı. Bu şiirde حَكْمُهُ kökü -savaşan tarafların ihtilafını sonlandıran- "hüküm" anlamında kullanılmıştır.*⁸⁰

⁷⁵ TARAFE, b. el-'Abd, *Dîvânu Tarafe b. el-'Abd*, Şrh. Nâsiruddîn Muhammed Mehdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1323/2002, s. 69; ŞENTEMRÎ, *Şerhu Dîvâni Tarafe b. el-'Abd*, thk. Durriyye el-Hatîp, Lutfi es-Sakkal, el-Muessesetu'l-'Arabiyye, Beyrût, 2. Baskı, 2000, s. 182.

⁷⁶ H-K-M kökünün "men etmek" anlamında kullanıldığı diğer yerler için bkz., HALÎL b. AHMED, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, s. 67 (Araştırmamıza rağmen şiirin asıl kaynağına ulaşamadık); LEBÎD, *Dîvân'u Lebîd b. Rabi'a*, s. 147.

⁷⁷ 'ANTERE, 'Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî, *Dîvânu 'Antere*, Şrh. el-Hatîb et-Tebrizî, Dâru'l-Kitabi'l-'Arabiyyi, Beyrût, 1. Baskı, 1412/1993, s. 217

⁷⁸ ZUHEYR, b. Ebî Sulmâ, *Dîvânu-Zuheyir b. Ebî Sulmâ*, Şrh. Ali Hasan Fa'ur, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1. Baskı, 1408/1988, s. 117.

⁷⁹ TARAFE, *Dîvânu Tarafe b. el-'Abd*, s. 72; ŞENTEMERÎ, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Suleyman b. Îsâ, *Eş'âru eş-Şu'âraû's-Sitte el-Câhiliyyîn*: Tarafe b. el-'Abd el-Bekrî, Şrh ve t'âlik. Muhammed Abdu'l-Munîm Hafâci, Dâru'l-Cil, Beyrût, ty., II, s. 76.

⁸⁰ H-K-M kökünün bu anlamda kullanıldığı diğer yerler için bkz., A'ŞÂ, el-Kebîr Meymun b. Kays, *Dîvânu'l-A'şâ el-Kebîr*, ta'lik. Muhammed Huseyn, Mektebtu'l-Adab, Kâhire, ty., s. 19, 143, 149, 157, 177, 301; ZUHEYR, *Dîvânu Zuheyir*, s. 123; LEBÎD, *Dîvânu Lebîd b. Rabi'a*, s. 120, 142; HÂRİS, b. Halza, *Dîvânu'l-Hâris b. Halza*, thk. Bedî Ya'kûb, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1. Baskı, 1991, s. 46; TARAFE, *Dîvânu Tarafe b. el-'Abd*, s. 38; 'ANTERE, *Dîvânu 'Antere*, s. 217;

3. Keyfî Davranmak/Keyfilik: ⁸¹ وَلِمِثْلِ الَّذِي جَمَعَتْ مِنْ الْعُدِّ ... قَدْ تَأَيَّ حُكُومَةُ الْمُقْتَالِ

Senin savaş için yapmış olduğun hazırlık, savaşta keyfî davranmak isteyen, istediği gibi davranmaktan men ediyor/engelliyor! Bu şiirde حُكُومَةُ sözcüğü, kural tanımamak ve “keyfî davranmak” anlamında kullanılmıştır.

⁸² تَضَيَّفْتُ يَوْمًا عَلَى نَارِهِ... مِنْ الْجُودِ فِي مَالِهِ اخْتَكَمَ

Bir gün ocağına misafir oldum. Malında dilediği gibi/keyfî (cömertçe) tasarrufta bulundu. Görüldüğü gibi şiirdeki üzere sözcüğü, اخْتَكَمَ hesap yapmadan “dilediği gibi tasarruf etmek” anlamında kullanılmıştır.

⁸³ بَانَتْ وَكَانَتْ إِذَا بَانَتْ يَكُونُ لَهَا... رَهْنٌ بِمَا أَحْكَمْتَ شَمَاءُ مَيْتُولٌ

Çekti gitti o iffetli Şemmâ, Giderken de kendisinin istediği gibi ancak davranabilen bir rehine (şairin gönlü) bıraktı. Bu şiirde أَحْكَمْتَ sözcüğü “istediği gibi davranmak” anlamında kullanılmıştır.⁸⁴

4. Hayvanın Ağzına Takılan Gem:

بَلْ إِذْ كَرَنْ خَيْرَ قَيْسٍ كُلِّهَا حَسْبًا ... وَخَيْرَهَا نَاثِلًا وَخَيْرَهَا خُلُقًا

⁸⁵ الْقَائِدَ الْخَيْلِ مِنْكُوبًا دَوَابُّهَا ... قَدْ أُحْكِمْتَ حَكَمَاتِ الْقَدِّ وَالْأَبْقَا

...Bilakis Kays'ın nesebiyle kabilesinin en hayırlısı, ahlâk ve cömertliğiyle de en iyisi olanı bileceksin. Tırnaklarının arka kısmı aşınmış, deri ve liften gemlenen atları koşturan kişidir o. Bu şiirde حَكَمَاتِ sözcüğü gem anlamında kullanılırken, أُحْكِمْتَ ise gemlenmiştir, anlamında kullanılmıştır.

5. Söz ve Fiillerinde İsabet eden:

⁸⁶ إِذَا كُنْتَ فِي حَاجَةٍ مُرْسِلًا ... فَأَرْسِلْ حَكِيمًا وَلَا تَوْصِهِ

EBÛ TÂLİB, *Dîvânu Ebî Tâlib*, Şrh. Muhammed Tunci, Dâru'l-Kitab el-'Arabiyy, Beyrût, 1. Baskı, 1414/1994, s. 62-82; 'AMR b.TUFEYL, *Dîvânu 'Amir b. et-Tufeyl*, Dâru Sadır, Beyrut, 1399/1979, s. 20.

⁸¹ A'ŞÂ, *Dîvânu'l -A'şâ el-Kebîr*, s. 11.

⁸² A'ŞÂ, *Dîvânu'l -A'şâ el-Kebîr*, s. 35.

⁸³ TUFEYL el-GANEVÎ, b. 'Avf, *Dîvânu Tufeyl el-Ganevî*, Şrh. el-Esmâî, thk. Hassan Fellahoğlu, Dâru Sadır, Beyrût, 1. Baskı, 1997, s. 76.

⁸⁴ H-K-M kökünün aynı anlamda kullanıldığı diğer yerler için bkz. A'ŞÂ, *Dîvânu'l -A'şâ el-Kebîr*, s. 171; NÂBİGA, *Dîvânu Nâbîga ez-Zubyânî*, s. 24.

⁸⁵ ZUHEYR, *Dîvânu-Zuhey b. Ebî Sulmâ*, s. 76.

Bir iş için bir elçi gönderecek olursan, bir bilge gönder ve ona tavsiyede de bulunma! Bu şiirde حَكِيمًا sözcüğü bilge /söz ve fiillerinde isabet kaydeden kişi anlamında kullanılmıştır.

وَأَبْغَضُ بَغِضِكَ بَعْضاً رَوِيداً ... إِذَا أَنْتَ حَاوَلْتَ أَنْ تَحْكُمَا⁸⁷

İsabetli karar verenlerden olmak istiyorsan, öfkelendiğin kişiye karşı sabırlı ve dengeli davran! Bu şiirde تَحْكُمَا sözcüğü bilge kişi olmak/söz ve davranışlarında isabet kaydeden kişi olmak anlamında kullanılmıştır.

أَحْكُمُ كَحُكْمِ فَتَاةٍ الْحَيِّ إِذْ نَظَرْتُ... إِلَى حَمَامٍ شَرَعَ وَارِدِ الثَّمَدِ⁸⁸

*Kabilenin kızı gibi isabetli karar ver. Hani o sulak yere topluca gelen güvercinlere bakmıştı ve isabetli karar vermişti...*⁸⁹ Bu şiirde أَحْكُمُ sözcüğü bilge ol/söz ve davranışlarında isabetle karar veren anlamında kullanılmıştır.

6. Sağlamlık: ⁹⁰وَعَرِيَّةٌ تَأْتِي الْمَلُوكَ حَكِيمَةً... قَدْ قُلْتُهَا لِيُقَالَ مَنْ ذَا قَالَهَا

Krallara ulaşan nice garip ve muhkem (nazmı sağlam, estetik) sözler var ki, ben onları sırf “bunları kim söyledi?” desinler diye söylemişimdir. Bu şiirde حَكِيمَةً sözcüğü nazmı sağlam, dolayısıyla kulağa hoş gelen “estetik, yaldızlı sözler” anlamında kullanılmıştır.⁹¹

سَوَابِغٌ مُحْكَمٌ الْمَاذِي... يَشَدُّوا فَوْقَهَا الْحُرْمَا⁹²

Parlak ve muhkem zırhları giyerek üstüne de kemer bağlamışlar. Bu şiirde مُحْكَمٌ sözcüğü “kılıç darbelerine dayanıklı, sağlam, muhkem” anlamında kullanılmıştır.

⁸⁶ TARAFE, *Dîvânu Tarāfe b. el-‘Abd*, s. 51.

⁸⁷ NEMÎR, b. Tevleb, *Dîvânu Nemir b. Tevleb*, thk. Muhammed Nebîl Tureyfî, Dâru Sadr, Beyrût, 1. Baskı, 2000, s. 117; ENBÂRÎ, *Şerhu’l-Kasâid, es-Sab’i-Tivâl el-Câhiliyyât*, s. 410-411.

⁸⁸ NÂBÎGA, ez-Zubyânî *Dîvânu Nâbîga ez-Zübyânî*, Şrh. Abbâs Abdu’s-Satır, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 3. Baskı, 1416/1996, s. 14.

⁸⁹ Şair hitap ettiği kişiye, şunu demek istiyor: Kabilenin Zerka’sı güvercinlerin sayısı hakkında doğru karar verdiği gibi sen de hakkımda doğru karar ver (NÂBÎGA, ez-Zubyânî, *Dîvânu-Nâbîga ez-Zubyânî*, Şrh ve t’alîk. Hana Nâsır el-Hittî, Dâru’l-Kitabi’l-‘Arabiyye, Beyrût, 1. Baskı, 1411/1991, s. 54, 55).

⁹⁰ A’ŞÂ, *Dîvânu’l-A ‘şâ el-Kebîr*, s. 27.

⁹¹ H-K-M kökünün aynı anlamda kullanıldığı diğer yerler için bkz., LEBÎD, *Dîvânu Lebîd b. Rabi’â*, s. 243

⁹² A’ŞÂ, *Dîvânu’l-A ‘şâ el-Kebîr*, s. 301.

قَالَتْ بَنُو عَامِرٍ خَالُوا بَنِي أَسَدٍ... يَا بُو سَ لِلْجَهْلِ ضِرَارًا لِأَقْوَامٍ

يَأْيِي الْبَلَاءُ فَلَا نَبْغِي هُمْ بَدَلًا... وَلَا نُرِيدُ خِلَاءَ بَعْدَ إِحْكَامٍ⁹³

*Benû ‘Âmir, Benû Esed’i terk edin dediler. Ne kadar da cahildirler, bizim için bundan daha zararlı bir şey olamaz. Biz aramızdaki ilişkiyi sağlamlaştırdıktan sonra onları terk edecek değiliz. Bu şiirde إِحْكَام sözcüğü “sağlam ve güçlü” anlamında kullanılmıştır. Soyut manada bir sağlamlıktan söz etmektedir şair.*⁹⁴

7. Yerinde Söz ve Davranış/ Dengeli Tavır:

وما خلتُ أَنْ أَبْتَاعَ جَهْلًا بِحِكْمَةٍ وما خلتُ مَهْرَاسًا بِلَادِي وَمَارِدَا⁹⁵

Aşırılıktan vazgeçip dengeli olacağımı Mihrâs ve Mârid (yer adları)⁹⁶ arasındaki vatanımda ikamet edeceğimi zannetmiyorum. Şair burada kendine öz eleştiride bulunuyor. Gençlik çağındaki eğlence hayatından vazgeçerek makul ve dengeli bir hayat yaşayabileceğini ummadığını dile getirmiştir. Şiirdeki جَهْلًا sözcüğü, “aşırılık, yersiz hal ve hareket” anlamında kullanılırken, bunun karşısında yer alan حِكْمَةً sözcüğü de yerinde söz ve davranış, dengeli tavır ortaya koyma anlamında kullanılmıştır.

Bu şiirin kontekstini incelediğimizde şair, gençlik dönemindeki serseriliğinden ve eğlenceye olan aşırı düşkünlüğünden nasıl vazgeçeceğini, ilerlemiş yaşına rağmen bu huyunu terk etmesi ve alışık olduğu krallar meclisini dolaşmayı bırakıp memleketinde ikamet etmesinin zor olduğunu dile getiriyor. Bu itibarla şiirde geçen “hikmet” sözcüğü, aşırı ve uygun olmayan hal ve hareket karşılığında zikredilmiştir. Dolayısıyla sözcüğün kökünde bulunan “men etmek” anlamı baki kalmakla birlikte, kontekstten dolayı yeni bir anlam kazanmıştır.

⁹³ NÂBİGA, *Dîvânu nâbiga ez-Zubyânî*, s. 133.

⁹⁴ H-K-M kökünün aynı anlamda kullanıldığı diğer yerler için bkz., TARAFE, *Dîvânu Tarafe b. el-‘Abd*, s. 53; NÂBİGA, *Dîvânu Nâbiga ez-Zubyânî*, s. 188; EBÛ TÂLİB, *Dîvânu Ebî Tâlib*, s. 86; SELÂMET b. Cendel, *Dîvânu Selâmet b. Cendel*, thk. Fahrüddîn Kabâve, Dârü’l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 2. Baskı, 1407/1987, s. 111.

⁹⁵ A’ŞÂ, *Dîvânu ‘l-A’şâ el-Kebîr*, s. 65.

⁹⁶ Şairin yaşadığı Yemame kentinde bulunan yerlerdir; A’ŞÂ, *Dîvânu ‘l-A’şâ el-Kebîr*, şerhi, Muhammed Huseyin, s. 65.

تَبَدَّلَ بَعْدَ الصَّبِيِّ حَكْمَةً... وَقَتَعَهُ الشَّيْبُ مِنْهُ خَمَارًا⁹⁷

Gençlik çağından sonra yaşlılık onu kuşatmış, delikanlılık dönemindeki aşırılıkların yerini de ağırbaşlılığa/vakara bırakmıştır. Bu şiirdeki حَكْمَةً sözcüğü “ağırbaşlılık/vakar” anlamında kullanılmıştır. Bu şiirde de yukarda yapılan analiz geçerlidir. Çünkü şiirde geçen الصَّبِيِّ dönemi ergenlik çağına yakın dönemi ifade etmektedir.⁹⁸ Yaşlılığın etkisiyle o dönemdeki aşırılıklardan sıyrılıp dengeli ve vakur bir konuma geldiğini, “hikmete” -yerinde söz ve davranışta bulunma- kavuştuğunu ifade etmektedir. Buradaki kontekst bu yeni anlamı kazandırırken kök maddede bulunan esas anlam kaybolmuş değildir. Zira hikmet -yerinde söz ve davranış- sayesinde kişi, hatadan ve yanlıştan men edilir/korunur.

فَإِنْ يَكُ عَامِرًا قَدْ قَالَ جَهْلًا... فَإِنَّ مِثْلَ الْجَهْلِ الشَّبَابُ

فَكُنْ كَأَبِيكَ أَوْ كَأَبِي بَرَاء... تُوَافِقُكَ الْحُكْمَةُ وَالصَّوَابُ⁹⁹

Eğer ‘Âmir bilmeden söylemiş ise, kuşkusuz gençlik cehaletin tam yeridir. İyisi mi sen, baban veya Ebû Berâ gibi ol ki, yerinde söz ve davranış ile doğruluk hep seninle olsun. Burada şair söz konusu olan şahsı bilgisizlikle itham ederek babası veya Ebû Berâ adlı şahıs gibi olması durumunda bilgi temelli mutlak doğruya ulaşacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla buradaki الْحُكْمَةُ sözcüğü جَهْلًا bilgisizlik sözcüğüne karşılık kullanılmıştır. Bu nedenle şiirdeki kontekst, الْحُكْمَةُ sözcüğünün yerinde söz ve davranış/dengeli tavır anlamında kullanılmasını sağlamıştır.

8. Hakem Tayin Etmek:

حَكَّمْتُمُونِي، فَقَضَى بَيْنَكُمْ أَنْبَلُجُ مِثْلُ الْقَمَرِ الْبَاهِرِ¹⁰⁰

Beni hakem olarak siz tayin ettiniz. Ben de gözleri kamaştıran ay gibi (apaçık) bir karar verdim. Bu şiirde tef ‘il babından olan “hekkemtumûnî” sözcüğü hakem tayin etmek anlamında kullanılmıştır.

⁹⁷ A‘ŞÂ, *Dîvânu’l- A‘şâ el-Kebîr*, s. 45.

⁹⁸ AHMED, *el-Mücemu’l- ‘Arabiyy el-Esasi Munazzamatu Arabiyyetu li’t-Terbiyeti ve’s-Sekafeti ve’l- ‘Ulum*, s. 720.

⁹⁹ ZUBYÂNÎ, *Dîvânu Nâbiga ez-Zubyânî*, s. 19.

¹⁰⁰ A‘ŞÂ, *Dîvânu’l- A‘şâ el-Kebîr*, s. 141.

أَعْلَمُ إِقْدَ حَكْمَتِي، فَوَجَدْتَنِي بِكُمْ... عَالِمًا عَلَى الْحُكُومَةِ غَائِصًا¹⁰¹

Ey Âlcam! Benim hüküm verme konusunda ne kadar derin bilgi sahibi olduğumu beni hakem tayin ederek görmüş oldun. Bu şiirde حَكَّمَ fiili “bir konu hakkında karar vermek için hâkim tayin etmek” anlamında kullanılmıştır.

قَتَلُوا ابْنَ عُروَةَ ثُمَّ لَطَّوْا دُونَهُ ** حَتَّى تُحَاكِمَهُمْ إِلَى جَوَّابٍ¹⁰²

İbni Urve'yi öldürdüler. Sonrasında gizlediler. Yaptıklarına karşılık aramızda Cevvâb'ı hakem kılarak hesaplaşacağız. Bu şiirde تُحَاكِمُ fiili “hakem tayin etmek” anlamında kullanılmıştır. Karşılıklı muhakeme olmak üzere, Cevvâb adındaki şahsı hakem kılarak.¹⁰³

9. Karar Vericiler: ¹⁰⁴وَهُمُ السُّعَاةُ إِذِ الْعَشِيرَةُ أَفْطَعَتْ ... وَهُمْ قَوَارِسُهَا وَهُمْ حُكَّامُهَا

Onlar ki (kendi kavmini kastediyor) başka kabileler korkuya kapıldıklarında, kendileri savaşa devam edenlerdir. Savaşın hem kahramanı hem de hâkimleridir. Bu şiirde حُكَّامُ sözcüğü “karar verici kimseler” anlamında kullanılmıştır. Savaşın seyrine karar verenler anlamındadır.

فَمَنْ مِثْلُهُ فِي النَّاسِ أَيُّ مُؤْمِلٍ إِذَا قَاسَهُ الْحُكَّامُ عِنْدَ التَّفَاضُلِ¹⁰⁵

İdareciler/karar vericiler, fazilet sahiplerini belirlemeye çalıştıklarında, onun gibi bütün iyilikleri kendinde bulunduran kimseyi bulamazlar. Bu şiirde الْحُكَّامُ sözcüğü, idarecilik vasfıyla karar verenler anlamında kullanılmıştır.

10. Tecrübeli: ¹⁰⁶لَيْتَ الْمُحَكَّمِ وَالْمَوْعُوظَ صَوْتُكُمْ... تَحْتَ الثَّرَابِ إِذَا مَا الْبَاطِلُ انْكَشَفَا

¹⁰¹ A'ŞÂ, *Dîvânu'l- A'şâ el-Kebîr*, s. 149.

¹⁰² LEBÎD, *Dîvânu Lebîd b. Rabi'a*, s. 40.

¹⁰³ H-K-M kökünün aynı anlamda kullanıldığı diğer yerler için bkz., 'ANTERE, *Dîvânu 'Antere*, s.56, 134-136.

¹⁰⁴ LEBÎD, *Dîvânu Lebîd b. Rabi'a*, s. 241; ZEVZENÎ, Huseyn Ebû Abdillâh, b. Ahmed b. el-Huseyn, *Şerhu'l-Mu'allakât el-'Aşr Mu'allakâtu Dîvânu Lebîd, Dâru Mektebetu'l-Hayât, Beyrût, 1983, s. 192; LEBÎD, Eş'aru's-Şu'arâu's-Sitteti'l-Câhiliyyîn Lebîd b. Rabi'a*, II, 249.

¹⁰⁵ EBÛ TALÎB, *Dîvânu Ebî Talib* s. 72.

¹⁰⁶ İBN MANZÛR, *Lisânu'l-'Arab*, XII, s. 143; İBN FÂRÎS, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, II, s. 91. TARAFE b. 'Abd'a nisbet edilmiştir; CEVHERÎ, *es-Sihâh*, V, s.1902.

Ey beni eleştirenler (kesin sesinizi!) keşke biz, toprak altındaki o tecrübeli olan kişiyle görüşebilseydik, o zaman kimin hatalı olduğu ortaya çıkardı. Şiirdeki مُحْكَم sözcüğü, bilgisiyle tecrübe kazanmış kişi anlamında kullanılmıştır.

حَقِّ اسْتَمَرَّتْ عَلَى شَرْرِ مَرِيرَتِهِ ** مُسْتَحْكَمَ السِّنِّ ، لَا قَمَحًا وَلَا ضَرَعًا¹⁰⁷

Öyle biri ki (savaşta komutan seçilmesi gereken birini tarif ediyor) hayatı boyunca cesur davranmış, yaşça da deneyimli, ne yaşlı ne de toy biri olmalıdır. Bu şiirde مُسْتَحْكَم sözcüğü tecrübeli anlamında kullanılmıştır.

B. Cahiliye Sonrası/İslâmî Dönemde H-K-M Kökünün Anlamı

1. Men Etmek: ¹⁰⁸ فَنُحْكِمُ بِالْقَوَائِي مَنْ هَجَانَا وَنَضْرِبُ حِينَ تَحْلِطُ الدِّمَاءُ

Şiirlerimizle bize dil uzatanları, men ederiz. Savaş kızıştığında da en acı darbeyi vururuz. Bu şiirde فَنُحْكِمُ sözcüğü “men etme” anlamında kullanılmıştır. Şair, söyledikleri şiirlerle başkalarını susturduklarını, dolayısıyla karşı tarafı söz söyleme cesaretinden men ettiklerini ifade ediyor.

أَبْنِي حَنِيفَةً أَحْكُمُوا سُفْهَاءَكُمْ ** إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ أَغْضِبَا¹⁰⁹

Ey Hanîfe oğulları, gençlerinizi (beni rahatsız etmekten) men ediniz. Zira size karşı öfkelenmekten endişe ediyorum. Bu şiirde أَحْكُمُوا sözcüğü “men etme” kontrol etme ve alıkoyma anlamında kullanılmıştır.

فَأَحْكُمَنِي أَنْ أَقْرَبَ الْجَهْلَ عِبْرَةً... لِيَالٍ وَأَيَّامٍ مَضَّتْ وَشُهُورُ¹¹⁰

Zaman, aylar boyunca gece gündüz ibret alayım diye, cehalete (sefahat) yaklaşımdan men etti. Nâbiga, bu şiirde farklı kişiliklerden, iyi ve kötü insan modelinden bahsetmiş ve bu durumun kendisini gece sefahatine yaklaşımdan

¹⁰⁷ LAKÎT, b. Ya'mur el-Eyadî, *Eş'aru eş-Şu'arâu's-Sitte el-Câhiliyyîn*, yrs., ty., II, s. 228.

¹⁰⁸ HASSÂN b. SÂBÎT, Ebu'l-Velîd el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, Şerh. 'Âbda Muhennâ, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1414/1994, s. 20.

¹⁰⁹ CERÎR, *Dîvânu Cerîr*, yrs., Dâru Beyrut, 1986, s. 47.

¹¹⁰ NÂBİGA, b. Şeybân, *Dîvânu Nâbiga b. Şeybân*, Şrh. Nebîl Tureyfi, Dâru Sadr, Beyrût, 1998, s. 71.

alıkoymuşunu ifade etmiştir. Bunun için de فَأَحْكُمْنِي sözcüğünü “men etme” anlamında kullanmıştır.¹¹¹

2. Karar Vermek: ¹¹² فَحُكْمُكَ يَا مُهَاجِرُ حُكْمٌ عَدْلٌ ** وَ لَوْ كَرِهَ الْمُنافِقُ وَالْمُرِيبُ

*İkiyüzlü ve şaşkınlar istemeseler de senin verdiği karar adaletli ve doğrudur ey Muhâcir.*¹¹³ Bu şiirde ف-حُكْمُ-ك sözcüğü “herhangi bir konuda karar vermek” anlamında kullanılmıştır.

وَتَرَوُزُ أَبْوَابَ الْمُلُوكِ رَكَابُنَا وَمَتَى نَحْكُمُ فِي الْبَرِّيَّةِ نَعْدِلُ¹¹⁴

Bizim develerimiz hep kralların kapısında dolaşıp durur (hep kralların meclisinde bulunuyoruz). Halk arasında hüküm verdiğimizde de adaletle hükmederiz. Şair burada نَحْكُمُ sözcüğünü “halkın arasındaki meselelerde karar verme” anlamında kullanmıştır.

إِلَى مَالِكٍ عَادِلٍ حُكْمُهُ فَلَمَّا وَضَعْنَا لَدَيْهِ الرَّحَالَ

صَرِي قَوْلٍ مَنْ كَانَ ذَا مِثْرَةٍ وَمَنْ كَانَ يَأْمُلُ فِي الصَّلَا¹¹⁵

*Hükümünde adil olan bir idareciye(Hz. Ömer)göç edip konuk olduğumuzda gördüklerimiz, düşmanlık sahiplerinin hakkındaki dedikoduları ve benimle ilgili söylediklerini boşa çıkartmıştır. Bu şiirde حُكْمُهُ sözcüğü Hz. Ömer’in toplumu idare ederken vermiş olduğu kararlar anlamında kullanılmıştır.*¹¹⁶

¹¹¹ Aynı anlamda kullanıldığı diğer bazı yerler için bkz. NÂBİGA, *Dîvânu Nâbiga b. Şeybân*, s. 68.

¹¹² CERÎR, *Dîvânu Cerîr*, s. 38.

¹¹³ Emevi Halifesi Velid b. Yezid (ö. 126/744) döneminde Yemâme valisi olan Muhâcir b. Abdullah el-Kilabî’yi kastediyor.

¹¹⁴ HASSAN b. SABÎT, *Dîvânu Hassan*, s. 185.

¹¹⁵ HUTEY’e, *Dîvânu l-Hutey’e*, Şerh. İbn Sikkît, vd., thk. Numan Emin Tâhâ, Mektebetu Mustafa, ve Evlâdihî el- Halebî, Mısır, ty., s. 220.

¹¹⁶ H-K-M kökünün aynı anlamda kullanıldığı diğer bazı yerler için bkz., CERÎR, *Dîvânu Cerîr*, s. 34, 40, 41, 80, 100, 393, 399, 410; HASSÂN b. SÂBÎT, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, s. 109, 173, 193, 230; NÂBİGÂ, *Dîvânu Nâbigâ b. Şeybân*, s. 173, 185; HANSÂ, *Dîvânu l-Hansâ*, Şerh. Hamdu Tammas, Beyrût, Dâru’l-Ma’rife, 2. Baskı, 1425/ 2004, s. 96; ‘ÖMER b. EBÎ REBÎ’A, *Dîvânu ‘Ömer b. Ebî Rebî’a el-Mahzumî*, Dâru’l-Kalem, Beyrût, ty., s. 24, 77, 83, 109, 168, 197, 200, 201, 203; ZÎ’R-RUMME, *Dîvânu Zi’r-Rumme*, s. 30, 119, 237; EBU’L-‘ATÂHİYYE, *Dîvânu Ebi l-‘Atâhiyye*, Dâru Beyrût, Beyrût, 1406/1986, s. 402; EBÛ TEMMÂM, *Dîvânu Ebî Temmâm*, Şerh. el-Hatîb et-Tebrizî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabiyy, Beyrût, 2. Baskı, 1414/1994, II, s.14, 74; EBÛ FİRÂS, el-Hemedânî el-Hâris b. Said b. Hamedân el-Hemedânî, *Dîvânu Ebû Firâs el-Hemedânî*, Şerh. Halil Duveyhî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabiyy, Beyrût, 2. Baskı, 1414/1994, s. 286, 293, 294, 303; İBNU’L-MU‘TEZZ, *Dîvânu İbnu l-Mu’tezz*, Dâru Sadır, Beyrût, ty., s. 63, 165, 290, 416.

3. Sağlamlık: ¹¹⁷ أَفِي نَوَارٍ تُنَاجِينِي وَقَدْ عَلِقْتُ ** مِني نَوَارٍ بِحَبْلِ مُحْكَمِ الْعَقْدِ

Benimle “Nevvâr” (şairin sevgilisi) hakkında mı konuşuyorsun? Oysa “Nevvâr” bana düğümleri sağlam bir ipe (sevgi) bağlanmıştır. Bu şiirde, مُحْكَم sözcüğü ipe atılan “sağlam” düğüm anlamında kullanılmıştır. Somut manada bir sağlamlık kastedilmektedir.

¹¹⁸ فَمَا حُمِدْتُ يَوْمَ اللَّقَاءِ مُجَاشَعٌ وَلَا عِنْدَ عَقْدِ قَمْعِ الْجَارِ مُحْكَمٌ

Açgözlü olan ne savaş anında ne de komşusuyla yaptığı sağlam anlaşma esnasında övülmüştür. Bu şiir مُحْكَم soyut anlamda sağlamlığı ifade etmektedir: Yapılan sözün yerine getirilmesi konusunda herhangi bir tereddüt taşımayan sözleşme kast edilmektedir.

¹¹⁹ مَنْ كَانَ صُلْبًا وَجْهَهُ مُحْكَمًا ** فَأَنْتَ مِنْهُ الدَّهْرُ فِي طَرْفَةٍ

Yüzü sert ve bakışı sağlam olan birine sene boyu korku içinde titrek bakarsın.¹²⁰ Bu şiirde مُحْكَم sözcüğü soyut anlamında sağlamlığı yani değişmeyen yüz ifadesi kastedilmektedir.¹²¹

4. Hakikat/Gerçeklik: ¹²² يُرَى حِكْمَةً مَا فِيهِ وَهُوَ فُكَاهَةٌ ** وَيُقْضَى بِمَا يَقْضَى بِهِ ، وَهُوَ ظَالِمٌ

Şiirde bazı şeyler hakikat gibi görünür, oysa o mizahtır. Bunu bilmeyen de hakikatmiş gibi yanlış yere karar verir. Şair, şiirde geçen bazı ifadelerin gerçek sanıldığını oysa latife olarak zikredildiğini dile getiriyor. Şiirde latife ve mizah anlamında olan حِكْمَةٌ mukabilinde zikredilen فُكَاهَةٌ gerçek ve hakikat anlamını ifade etmektedir.

¹¹⁷ FERAZDAK, *Dîvânu'l-Ferezdak*, Şerh. Ali Fa'ûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1. Baskı, 1407/1987, s. 120.

¹¹⁸ CERÎR, *Dîvânu Cerîr*, s. 421.

¹¹⁹ EBÛ ŞAMAKMAK, *Dîvânu Ebî's-Şamakmak*, Şerh ve thk. Vadih Muhammed es-Samed, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 1. Baskı, 1415/1995, s. 70.

¹²⁰ H-K-M kökünün aynı anlamda kullanıldığı diğer yerler için bkz., KA'B b. ZUHEYR, *Dîvânu Ka'b b. Zuheyr*, Şerh. Ali Fa'ûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1417/1997, s. 42.

¹²¹ Aynı anlamda kullanıldığı diğer bazı yerler için bkz., ÖMER B. EBİ REBÎ'Â, *Dîvânu 'Ömer b. Ebî Rebî'a*, s.203; HASSÂN b. SÂBÎT, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, s. 23- 34; ZÎ'R-RUMME, *Dîvânu Zi'r-Rumme*, s. 119-290; Ebu'l-'ATÂHÎYYE, *Dîvânu Ebî'l-Atahîyye*, s. 239, 395, 411; Ebû TEMMÂM, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, s. 106, 251, 290; Ebû FİRÂS, *Dîvânu Ebî Firâs el-Hemedânî*, s. 180, 316; İBNU'L-MU'TEZZ, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tezz*, s. 107, 253, 290; İBN REVÂHA, Abdullah, *Dîvânu Abdullah b. Revâha*, Dâru'l-'Ulûm, Beyrût, 1. Baskı, 1401/1981, s. 89.

¹²² EBÛ TEMMÂM, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, s. 87.

5. Hakem Tayin Etmek: ¹²³ فَرَعًا قُرَيْشُ إِذَا مَا حُكِّمُوا عَدَلُوا فَصَلَّ الْقَضَاءُ وَكَانُوا أَهْلَ تَحْكِيمٍ

Kureyş kabilesi, hüküm vermeye ehil insanlardır. Hakem tayin edildiklerinde, adaletle hüküm verenlerdir. Bu şiirde h-k-m kökünün tef'îl babında kullanılmasıyla, hakem/karar verici tayin edilmek anlamında kullanılmıştır.

وَحَكِّمِي عَدْلًا يَكُنْ بَيْنَنَا * أَوْ أَنْتِ فِيمَا بَيْنَنَا فَاحْكُمِي ¹²⁴

Aramızda âdil birini hakem olarak tayin et veya sen aramızda karar ver. Bu şiirde de tef'îl kalıbındaki حَكِّمِي hakem/karar verici tayin etmek manasında kullanılmışken, فَاحْكُمِي kalıbı mücerred birinci bâbdan olması dolayısıyla karar vermek anlamında kullanılmıştır.

أَفِي الْحَقِّ إِذْ حُكِّمْتُمْ فَحَكِّمْتُمْ صَوَابًا * فَمَا أَخْطَأْتُمُ الظُّلْمَ وَالْكُفْرَ ¹²⁵

Hakem tayin edildiğinizde, doğru karar vererek zulüm ve küfre sapmadan hataya da düşmediniz. Bu şiirde tef'îl kalıbındaki حُكِّمْتُمْ hakem tayin edilmek manasını ifade ederken, sülâsi mücerredin birinci bâbından olan فَحَكِّمْتُمْ ise hüküm vermek anlamını ifade etmektedir.

6. İsteddiği Gibi Davranmak/Keyfilik: ¹²⁶ فَقَتَلْنَا جَبَابِرَةً مُلُوكًا وَأَطْلَقْنَا الْمُلُوكَ عَلَيَّ احْتِكَامٍ

Biz, birçok despot kralı öldürdük. Bazılarını da istediğimiz gibi (keyfi) salıverdik. Bu şiirde احْتِكَام sözcüğü keyfiliği ve istediği gibi davranmayı ifade etmektedir. Şair birçok kibirli kralları öldürdüklerini, bazılarını da öldürebildikleri halde salıverdiklerini dile getirmektedir.

فَاِنَّا وَآوْلَادُ نَا جُنَّةٌ... نَقِيكَ وَفِي أَمْوَالِنَا فَاحْتَكِمِ ¹²⁷

Biz ve çocuklarımız, sana kalkan gibiyiz. Seni korur ve malımızda tasarruf etme konusunda da istediğini (keyfi) yapabilirsin.

¹²³ CERÎR, *Dîvânu Cerîr*, s. 393.

¹²⁴ 'ÖMER b. Ebî REBÎ'A, *Dîvânu 'Ömer b. Ebî Rebî'a*, s. 203.

¹²⁵ 'ÖMER b. Ebî REBÎ'A, *Dîvânu 'Ömer b. Ebî Rebî'a*, s.76.

¹²⁶ CERÎR, *Dîvânu Cerîr*, s. 405.

¹²⁷ HASSÂN b. SÂBÎT, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, s. 222.

أَوْ يَرُدُّ الْحُكْمَ عَنْهُ بِالرِّضَا... فَعَلَيْنَا حُكْمُهُ فِيمَا احْتَكَمَ¹²⁸

...ya da güzellekle (hasmın) kararını reddedecektir. İkimizin de hakemin istediği şekilde vermiş olduğu kararı kabul etmemiz gerekir.¹²⁹

7. Söz ve Fiillerinde isabet kaydeden:

نَفْسُ الْحَكِيمِ إِلَى الْخَيْرَاتِ سَاكِتَةٌ... وَقَلْبُهُ مِنْ دَوَاعِي الشَّرِّ مُنْقِصٌ¹³⁰

Söz ve fiillerinde isabet kaydeden (bilge) kişi iyiliklere karşı kalbi huzur bulan, kötülüklere karşı da huzursuz olan kişidir.

وإن امرأ لم يلهه اليوم عن غد... تخوف ما يأتي به حكيم¹³¹

Söz ve fiillerinde isabet kaydeden(bilge kişi), bu günün kaygıları, onu yarını düşünmekten alıkoymayan kişidir.

أَيَا رَبُّ يَا ذَا الْعَرْشِ أَنْتَ حَكِيمٌ... وَأَنْتَ بِمَا تُخْفِي الصُّدُورُ عَلِيمٌ¹³²

Ey yüce arşın sahibi sen bilgesin, -her işin olması gerektiği gibi yapansın- ve kalplerde gizli olanı da bilensin.¹³³Bu üç şiirde de حَكِيمٌ sözcüğü, söz ve fiillerinde isabet kaydeden kişi anlamında kullanılmıştır.

8. Karar Mercii/Karar Vericiler:¹³⁴ تَوْفَقَ فِي أَحْكَامِنَا حَكْمَانَا، إِذَا غَيْرُهُمْ، فِي مِثْلِهَا، لَمْ يَوْفُقْ¹³⁴

Başkalarının başarılı olamadıkları konularda, idarecilerimiz kararlarında başarılı olmuşlardır. Bu şiirde حَكْمَانَا sözcüğü karar vericiler anlamında kullanılmıştır.

بِحُورٍ وَحُكَّامٍ قِضَاءُ وَسَادَةٍ... إِذَا صَارَ أَقْوَامٌ سِوَاكُمْ مَوَالِيَا¹³⁵

Başkaları mevâlî(başkasına tabi) olurken, onlar ilim deryası, idareci, karar verici ve efendilerdir. Bu şiirde حُكَّامٍ sözcüğü karar verici anlamında kullanılmıştır.

لَوْلَا الْأَمِيرُ وَأَنْ حَاكِمٌ رَأْيُهُ... فِي الشَّعْرِ أَصْبَحَ أَعْدَلُ الْحُكَّامِ

¹²⁸ 'ÖMER b. Ebî REBÎ'Â, *Dîvânu 'Ömer b. Ebî Rebî'a*, s. 197.

¹²⁹ Aynı anlamda kullanıldığı diğer bazı yerler için bkz., EBÛ FİRÂS, *Dîvânu Ebû Firâs el-Hemedânî*, s. 293, 303, 314.

¹³⁰ EBU'L-'ATÂHİYYE, *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiyye*, s. 238.

¹³¹ EBU'L-'ATÂHİYYE, *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiyye*, s. 393.

¹³² EBU'L-'ATÂHİYYE, *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiyye*, s. 392.

¹³³ Aynı anlamda kullanıldığı diğer bazı yerler için bkz., CERÎR, *Dîvânu Cerîr*, s. 47; NÂBİGA, *Dîvânu Nâbiga b. Şeybân*, s. 29.

¹³⁴ HASSÂN b. SÂBÎT, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, s. 173.

¹³⁵ ZÎ'R-RUMME, *Dîvânu Zî'r-Rumme*, s. 291.

لشكلك آمالي لديه بأسرها... أو كان إنشادي خفير كلامي¹³⁶

Emir'in varlığından ve onun şiirle alakalı sağlam görüşünden, şiiri değerlendirme mahareti ve şiir konusunda adaletli karar verme kabiliyetinden olmasaydı, bütün umutlarımı kaybedecek veya şiirlerim söylediklerimin koruyucusu olma durumunda kalacaktı.

Bu şiirde حَكَمَ sözcüğü sağlam anlamında kullanılırken, الحَكَم sözcüğü ise karar verenler anlamında kullanılmıştır. Bir şairin iyi şiir söylemediğinden şikâyet ederek, emirin bu kabiliyeti sayesinde şiirlerinin takdir edildiğini ifade etmeye çalışıyor.¹³⁷

9. Mutlak Doğru/Yerinde Söz ve Davranış:

لُقْمَانُ صَمْتًا وَحِكْمَةً فَإِذَا ** قَالَ لَقَطْنَا الْمَرْجَانَ مِنْ حُطْبَةٍ¹³⁸

O suskunluğuyla ve ilim emelli “mutlak doğrularla/yerinde söz ve davranışlarıyla, Lokmân gibidir. Konuştuğunda ise, hitabetinden cevherler(faydalı sözler) toplarız.

حَذَاءُ تَمْلَأُ كُلَّ أُذُنٍ حِكْمَةً ** بِإِلَافَةٍ وَتَدْرُ كُلَّ وَرِيدٍ¹³⁹

(Şiirlerim) öyle hızlı yayılır ki duyan herkesin kulağını ilim temelli “mutlak doğrular/yerli yerinde sözler” ve belagatlı ifadelerle doldurur. Kısıkananları ise bıçak gibi keser.

وَلَرَّبَّ مَعْنَى حِكْمَةٍ أَفْرَعَتْهُ ** فِي قَالِبٍ مِنْ لَفْظَةٍ أُوجَزَتْهَا¹⁴⁰

Veciz sözcüklerle birçok ilim temelli “mutlak doğruları” ifade etmişsin (ey kalbim).¹⁴¹ Bu şiirlerde hikmet sözcüğü ortak aklın kabul ettiği ve yerinde olduğuna kanaat ettiği mutlak doğrular, yerli yerinde söz ve davranışlar anlamında kullanılmıştır.

10. Gizli ve Hakiki Sebep:¹⁴² انْظُرْ إِلَى حِكْمَةِ الْأَقْدَارِ فِي مَلِكٍ ، ** كَالشَّمْسِ حُسْنًا وَفِي قِرْدٍ عَلَى فِيلٍ¹⁴³
*Kaderlerdeki hikmete/cilveye bakar mısın? Bir tarafta, güneş gibi parlayan bir kral, diğer taraftan file binmiş bir maymun!*¹⁴³ Şair, güneşe benzeterek övdüğü kralın, file

¹³⁶ EBÛ TEMMÂM, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, s. 143.

¹³⁷ Aynı anlamda kullanıldığı başka yerler için bkz., EBÛ FİRÂS, *Dîvânu Ebî Firâs el-Hemedânî*, s. 46, 319.

¹³⁸ EBÛ TEMMÂM, *Dîvânu Ebî Temmâm*, II, s. 149.

¹³⁹ EBÛ TEMMÂM, *Dîvânu Ebî Temmâm*, I, s. 213.

¹⁴⁰ İBNU'İ-MU'TEZZ, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tezz*, s. 105.

¹⁴¹ Aynı anlamda kullanıldığı diğer yerler için bkz., İBNU'İ-MU'TEZZ, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tezz*, s. 215.

¹⁴² İBNU'İ-MU'TEZZ, *Dîvânu İbnu'l-Mu'tezz*, s. 375.

binmiş maymuna benzettiği kişiye karşı yenilmesinin asıl sebebini “kadere -ezelde yazılan yazı- bağlayarak bu gizli yazıdan dolayı yenildiğini ifade etmiştir. Böylece “hikmet” kaderde gizli olan sebep anlamında kullanılmıştır.

Değerlendirme:

Arap dilinin divanı niteliğinde olan şiirleri, h-k-m kökünün anlam analizi bağlamında araştırılması sonucunda, bu kökün birçok şiirde kullanıldığını tespit ettik. Bu kökün ilk anlamının ıslah amaçlı “men etmek/engellemek” olduğunu ve bu anlamda kullanıldığını örnekleriyle ortaya koyduk. Bununla beraber bu kökün semantiğinde eş zamanlı ve art zamanlı anlam değişikliğinin olup olmadığını araştırmak için cahilîye dönemi ve İslâmî dönem şiir divanlarını titiz bir şekilde ele alarak konuyu netleştirmeye çalıştık. Bu çalışma sonunda yukarıda örnekleriyle detaylı bir şekilde verdiğimiz gibi, bu kök ve türevlerinde anlam genişlemesi olduğunu tespit ettik. Bu anlam genişlemesinin kahir ekseriyetle eş zamanlı olarak gerçekleştiği sonucuna vardık. Hikmet sözcüğünün bir kullanımında art zamanlı anlam genişlemesi söz konusudur; İslâmî dönem şiirlerinde hikmet sözcüğünün sebep ve illet anlamında kullanılması, cahilîye dönemi şiirlerinde ise bu anlamda kullanılmamış olması buna işaret etmektedir. Yanı sıra h-k-m kökünün bir kullanımında da anlam daralması söz konusudur; cahiliye dönemi şiirinde h-k-m kökünün hayvanın ağzına takılan “gem” anlamında kullanılması, araştırma alanımızda bulunan İslâmî dönem şiirinde ise bu anlamda kullanılmamış olması bunu gösteriyor.

Şiir divanlarında yaptığımız araştırmalarda da bu kök sözcüğün ifade ettiği esas anlam¹⁴⁴ “men etmek/engellemektir”. Bu mefhumun, farklı anlam ifade eden söz konusu kökün türevlerinde de mevcut olduğunu, dolayısıyla esas anlam ifade eden kök sözcük ile farklı anlam yüklenen türevleri arasında semantik bağın kaybolmadığı sonucuna vardık.

Şimdi h-k-m kökünden türeyen kalıpları, kullanıldıkları şiir dönemleriyle birlikte semantik tanımlarını gösterelim;

HeKeMe(t): (Gem, Cahili şiir) Hayvanı serkeşlikten men eden (Esas anlam)

HüKüM: (Karar, Cahilî/İslâmî) Zulmü “men eden” yargı (Esas anlam)

¹⁴³ Taraftarı olduğu ve yenildiği anlaşılan bir melik ile yerine geçen bir meliki kast ediyor.

¹⁴⁴ “Esas mana, kelimenin her zaman taşıdığı asıl manadır. İzâfî mana ise içinde bulunduğu özel sistemden, bu sistemdeki diğer kelimelerle olan münasebetinden kazandığı özel manadır”. IZUTSU, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s. 22.

HâKiM: (Karar veren, Cahilî/İslâmî) Zulmü men eden (Esas anlam)

MaHKuM: (Aleyhinde karar verilmiş Cahilî/İslâmî,) Hataya düşmekten men edilmiş (Esas anlam)

HaKiM/HaKeM:(Karar veren, Cahilî/İslâmî) Kararlarıyla fesadı men eden (Esas anlam)/(Kişiler arasında karar veren, Cahilî/İslâmî) Hatadan men eden (Esas anlam)

HeKiM: (Sağlam işi ve isabetli görüşü olan, Cahilî/İslâmî) Zaaftan ve kargaşadan men eden ((Esas anlam)

muHKeM: (Sağlam nesne, Cahilî/İslâmî) Yıkılmaktan men edilmiş(Esas anlam)

taHKiM: (Sağlamlaştırmak, Cahilî/İslâmî) Yıkılmaktan men etmek (Esas anlam)

muHaKkeM: (Deneyimli, Cahilî) Yaşadıklarıyla hataya düşmekten men edilmiş kişi (Esas anlam)

istiHKaM: (Sağlamlaştırmak, Cahilî/İslâmî) Yıkılmaktan men etmek (Esas anlam)

HuKuMe(t): (Engin ilim, Cahilî) Bilgisizlikten kaynaklı hatayı men eden ilim (Esas anlam)

HaKKeMe: (İdareci tayin etme, Cahilî/İslâmî) Düzensizliği men etme (Esas anlam)

iHteKeMe: (İstediği gibi davranma, Cahilî/İslâmî) Başkasının istediği davranışı men etme (Esas anlam)

HiKMe(t): (Faydalı ilim/olgunluk/özlü ifade, Cahilî/İslâmî)Zararlı düşüncelerden men etme (Esas anlam)

HiKMe(t): (Gizli ve aslî sebep, İslâmî) Yanlış karar vermekten men eden engelleyen sebep (Esas anlam)

Verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi bu kök ve türevlerinde anlam genişlemesi meydana gelmiş, bunun sonucu olarak farklı anlamlar ifade edebilmiştir. Bununla beraber, esas mana kaybolmamıştır. Dolayısıyla kök sözcüğün esas anlamı, bütün türevlerde varlığını muhafaza ettiği sonucuna varılmıştır.

C. İlk Dönem Arapça Sözlüklerde H-K-M Kökünün Anlamı

Kavram çalışmalarında kök, sözcük ve türevlerinin anlamlarını belirlemede, ilk dönem Arap sözlükleri, cahiliye dönemi şiirinden sonra en önemli kaynaktır. Daha önce h-k-m kökünün etimolojisinin yapılmasıyla bu kök sözcüğün ilk anlamı ve bu kökten türemiş sözcüklerin anlam yelpazesi arasındaki semantik bağ, şiir düzleminde ortaya konmaya çalışılmıştır. Dil olaylarının devingen ve değişken bir yapıda olması sebebiyle, Arap dili açısından tarihî süreç içerisinde sözcükte meydana gelen anlam hareketliliğini sözlüklere başvurarak belirlemek gerekmektedir. Çünkü belli bir zaman diliminde yazılan sözlükler, bize sözcüğün kullanımıyla ilgili anlam yelpazesini vermektedir.

Biz de bu başlık altında h-k-m kökünün anlamsal çerçevesini tespit etmek için ilk dönem sözlüklerden başlayarak, bu kök ve türevlerinin hangi anlamlarda kullanıldığını incelemeye çalışacağız. Böylece bu kökün anlam yelpazesinin nasıl oluştuğu, eş zamanlı veya art zamanlı anlam değişiklikleri olup olmadığı hakkında da bir fikir edinmeye çalışacağız.

İlk dönem Arapça sözlüklerde yaptığımız araştırma sonucunda h-k-m kökünün girdiği kalıplara göre şu anlamlara geldiğini sıralayabiliriz.¹⁴⁵

1. Men Etmek/Engellemek: Daha önce de söylediğimiz gibi, h-k-m kökünün temel anlamı, ıslah amaçlı men etmektir. Sözlüklerde de bu anlam öncelikli olarak ifade edilmektedir. Sözcüğün bu anlamı ifade etmesi belli bâb veznine sokularak olabilmektedir. Bu kalıplar şöyle sıralanabilir:

- a. Sulâsi mucerred birinci bâbı حَكَم kalıbı ve türevleri men anlamı da ifade etmektedir: فَقَدْ شَيْءٍ مِّنَ الْفَسَادِ فَقَدْ حَكَمْتَهُ fesattan men edilen şey için فَقَدْ حَكَمْتَهُ kullanılır.
- b. Mezîd if'âl bâbı, أَحْكَم kalıbı ve türevleri örneğin مَعَهُ أَحْكَمُ falanca benden şu kadarını men etti, anlamında kullanılmaktadır.

¹⁴⁵ H-K-M kökünün lugavî anlamı ile ilgili bilgiler şu kaynaklardan verilmiştir; HALÎL b. AHMED, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, s. 66; EZHERÎ, *Tehzîbu'l-Luğa*, IV, s. 110-15; EBU'l-HASAN, *el-Muncid*, s. 180; CEVHERÎ, *es-Sihâh*, V, s. 1901-2; İBN FÂRİS, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, II, s. 91-92; İBN SÎDE, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-'Azam fi'l-Luğa*, III, s. 49-51; DÂMEGÂNÎ, *Kâmûsu'l-Kur'an*, s. 141-42; İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 133-35; ZEMAHŞERÎ, *Esâsu'l-Belâğa*, I, s. 206-7; İBN MANZÛR, *Lisânu'l-'Arab*, XII, s. 140-145; ZEBÎDÎ, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXXI, s. 510-525; FEYYÛMÎ, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-İslâmiyye fi'l-Misbâhu'l-Mûnir*, s. 68.

c. Mezîd tef'îl bâbı, حَكَّمَ kalıbı ve türevleridir. Buna birkaç örnek vermek gerekirse şöyle sıralayabiliriz: “حَكَّمْتُ وَأَحْكَمْتُ وَحَكَّمْتُ بِمَعْنَى مَنَعْتُ” Men ettim anlamındadır حَكَّمْتُ الرَّجُلَ تَحْكِيمًا إِذَا مَنَعْتَهُ مِمَّا أَرَادَ adamı isteğinden kesin bir şekilde men ettim.

Önceki başlıklarda incelediğimiz şiir divanlarında bu kalıbın “men etmek” anlamında kullanımı mevcut değildir. Bazı sözlüklerde de (*el-Muncid*, *el-Muhkem*, *el-Muhîtu'l-'Azam fi'l-Luga*, *Kâmûsu'l-Kur'ân* gibi) yer almamaktadır. Bu da kanaatımızca, bu kalıbın “men” anlamı ifade etmesi, çok nadir olduğunu gösteriyor.

2. Karar Vermek: H-K-M kökünün ifade ettiği anlamlardan biri de karar vermektir. Söz konusu kökün, “sülâsi mücerred” birinci bâb veznine sokularak elde edilen حَكَّمَ يَحْكُمُ kalıbı ve türevleri, herhangi bir konuda karar verme anlamını ifade etmektedir.

الحكم أن تقضي بشيء أنه كذا أو ليس بكذا، مثل حكم بينهم أي قضى

Hüküm, bir şeye yönelik olumlu veya olumsuz karar vermektir. Aralarında hükmetti. Haklı ve haksız olan kişi hakkında karar verdi anlamına gelmektedir.

3. Sağlamlık: H-K-M kökünün diğer bir kullanımı “sağlamlık”tır. Kökün bu anlamı ifade etmesi, mezîd if'âl bâbının veznine sokularak olabilmektedir. Bu bâbın veznine sokulan kök sözcük türevleriyle bu anlamı ifade etmektedir. أَحْكَمَ الْأَمْرَ إِذَا أَتَقَنَهُ O işi sağlamaştırdı!

4. Faydalı ilim/Hakka uygunluk: H-K-M kökünün حَكَّمَهُ kalıbı “sülâsi mücerred” birinci bâbının mastarıdır. Bu kalıp sözlüklerde faydalı ilimle doğruyu bulmak anlamı verilmektedir. Örneğin: ¹⁴⁶ الْحِكْمَةُ إِصَابَةُ الْحَقِّ بِالْعِلْمِ ilim ile hakkı bulmaktır denilmiştir.

5. Hakem Tayin Etmek: H-K-M kökünün hakem tayin etme anlamında kullanılması mezîd tef'îl babına dönüştürülerek gerçekleşir. Örneğin إِذَا جَعَلْتَ إِلَيْهِ الْحُكْمَ birini malında hakem kıldığını ifade etmek için حَكَّمْتَهُ فِي مَالِي denilir.

¹⁴⁶ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 134.

6. İstediği Gibi Karar Vermek /Keyfi Davranmak: H-K-M kökü, mezîd ifti'âl bâbı احتكام vezninde kullanıldığında farklı türevleriyle birlikte keyfî hükmetme anlamını ifade eder. احتكم في ماله إذا جاز فيه حكمه malında istediği gibi karar verdi.

7. Tecrübeli/Deneyimli: H-K-M kökünden محكم kalıbı tecrübe anlamını ifade etmektedir. المحكم أي المجرّب الشيخ bilgi ve deneyimiyle tecrübeli ihtiyar demektir.

8. Karışıklık: H-K-M kökü استحكم kalıbına sokulduğunda karışıklık anlamı vermektedir. استحكم عليه الامر أي التيس işi karışık hale geldi.

9. Gem (Hayvanın Ağzına Takılan Demir Parçası): H-K-M kökünün حكمة kalıbı hayvanı otlamaktan veya aşırı koşmaktan men etmek için ağzına takılan demir parçası anlamına gelmektedir.

10. Yaşlı: H-K-M kökü حكم kalıbıyla kullanıldığında yaşlı anlamına gelmektedir. رجل حكم yaşlı adam demektir.

11. Kıymet/Konum: H-K-M kökü حكمة kalıbı ile şan ve kıymet anlamına da gelmektedir. رفع الله حكمته Allah, onun kıymetini/şanını yüceltsin.

12. Yüzün Alt Tarafı: Bu kökün, حكمة kalıbıyla kullanılması insan yüzünün ön kısmı ve koyunun çenesi حكمة الضأن ذقنها anlamına da gelmektedir.

H-K-M kökünün ilk dönem sözlüklerdeki anlamlarına baktığımızda, bu kökün anlamı, Cahiliye ve İslâmî dönem şiirlerindeki anlamlarla kahir ekseriyetle örtüştüğünü görüyoruz. İlk dönem sözlüklerde bu sözcük ilk kök anlamıyla birlikte 12 anlamda kullanıldığı, 10 tanesinde şiirlerdeki anlam ile örtüşüyor. 2 tanesinde ise (kiymet/konum; yaşlı) ayrışıyor. Bu da sözcükte anlam daralması veya anlam kayması olmadığını göstermektedir.

D. Son Dönem Arapça Sözlüklerde H-K-M Kökünün Anlamı

Semantik analizlerde sözcüğün temel anlamlarını tespit etmede takip edilen Cahiliye şiirleri, İslâmî şiirler ve ilk dönem Arapça sözlükler merhalesinden sonra son dönem Arapça sözlükler merhalesi gelmektedir.

H-K-M kökünün son dönem Arapça sözlüklerdeki anlamlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.¹⁴⁷

1. Men Etmek/Engellemek: H-K-M kökü ilk dönem Arapça kaynaklarda olduğu gibi son dönem Arapça kaynaklarda da “men etme” anlamı temel anlam olarak verilmektedir. *حكمه عن كذا منعه* şundan men etti. Buradaki “حكم” “men etme” anlamını ifade etmektedir.

2. Karar Vermek: *حكم يَحْكُمُ حُكْمٌ* sulâsi mucerred birinci bâbın vezninde (yapısında) olan bu kök ve türevleri, karar vermek anlamında kullanılmaktadır. Bu kök “âla” harf-i cer ile muteâddî (geçişli) hale gelirse aleyhinde, diğer harf-i cer olan “fî, bâ, lâm” ile muteâddî olursa lehinde karar verme anlamını ifade eder.

3. Gem: Bu kökün sulâsi mucerredin birinci babından gelmesi, gem ve atı gemlemek anlamını da ifade etmektedir. *حكم الفرس جعل للجامة الحكمة* atı gemledi veya atın yularına gem taktı.

4. Bilge Kişi/Söz ve Fiillerinde İsabet Kaydeden: Bu kök, “sulâsi mucerrrd” beşinci bâbın vezninde kullanılırsa bilge, isabetli karar veren anlamını ifade eder. *حكم* Bilge oldu, yerinde karar verdi. Hâkim kalıbı, söz ve davranışı bilgiye dayanan, bu vesileyle her şeyi yerli yerinde yapan kişi anlamında gelmektedir.

5. Davalı Olmak: Bu kök, mezîd “mufâ’ale(t)” kalıbına uyarsa *حاكم يحاكم محاكمة* mahkemelik oldu anlamını ifade eder.

6. Sağlamlık: Bu kök, mezîd if’âl, ifti’âl ve istif’âl, kalıbına uyarsa *أحكم يحكم* *احتكم الشيء* sağlamlık ifade eder. *أحكمت إفعال الباب* kapıyı sağlam kapattım. *واستحكم* o iş sağlaştı.

7. İsteddiği Gibi Davranmak Keyfilik: Mezîd “tefe’ul” ve “ifti’âl” kalıbına uyarsa istediği gibi davranma, keyfi hareket etme anlamını ifade eder. *تَحَكَّم في الأمر*

¹⁴⁷ H-K-M kökünün anlamları şu kaynaklardan araştırılmıştır. AHMED, vd., *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyi’l-Esâsi*, s. 340-342; ANTUVAN, Nîmet Üssam Mudevver, LEVİS, Âcil, METRÎ, Şemmas, *el-Muncid fi’l-Luğa el-‘Arabiyye el-Mu‘âsire*, Dâru’l-Marîk, Beyrût, 2001, s. 311-313; CUBRAN, Mes’ûd, *er-Râid*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 7. Baskı, 1992, s. 291, 312.

يَتَحَكَّمُ Dilediği gibi davrandı/zulmetti. اِحْتَكَمَ فِي مَالِ فُلَانٍ falancanın malında dilediği gibi davrandı.

8. Yönetim/İdare: Bu kök, حُكْمَة kalıbında kullanılırsa idare ve yönetim anlamına gelir. Bir ülkeyi toplumu yöneten iktidardakiler anlamında kullanılmaktadır.

9. Hakem Tayin Etme: Bu kök, حَكَّمَ mezîd tef'îl vezninde kullanıldığında türevleriyle beraber, hakem tayin etme anlamını ifade eder.

10. Yaşlı: Bu kök, حَكَم kalıbı ile yaşlı anlamına da gelir. حَكَمَ رَجُلٌ yaşlı adam anlamına gelmektedir.

11. Kıymet/Değer: Bu kök, حَكَمَة kalıbında kullanılması ile kıymet anlamını ifade eder. رَفَعَ اللَّهُ حَكَمَتَهُ Allah, onun kıymetini/değerini yüceltsin anlamına gelmektedir.

12. Yüzün ön ve Alt Tarafı: Bu kökün, حَكَمَة kalıbıyla kullanılması bazen insan veya koyun yüzünün ön veya alt tarafı anlamına gelmektedir.

13. Faydalı İlim: Bu kök, حَكَمَة kalıbında olması halinde faydalı ilim, bir şeyin olması gerektiği yerde olması, işin doğrusu, anlamını ifade eder.

14. Felsefe: Bu kök, حَكَمَة kalıbında olması halinde, felsefe/felsefî bilgi anlamında kullanılmaktadır.

15. İllet/Neden: Bu kök, حَكَمَة kalıbında kullanılması halinde bir şeyin aslı sebebi ve illeti anlamına gelmektedir.

16. Doğru İş: Bu kök, حَكَمَة kalıbı ile gelmesi halinde doğru iş anlamında kullanılmaktadır.

Son dönem Arapça sözlüklerde H-K-M kökünü incelediğimizde, bu kökün Cahiliye dönemi şiirleri, İslâmî dönem şiirleri ile ilk dönem Arapça sözlüklerdeki anlamlarla birlikte anlam genişlemesine uğradığını, “**felsefe, feraset, illet, yüzün alt tarafı**” gibi bazı izafî anlamlar yüklendiğini görüyoruz.

E. Arapça-Türkçe Sözlüklerde “H-K-M” Kökünün Anlamı

H-K-M- kökünün Arapça-Türkçe sözlüklerde kullanıldığı anlamları şu başlıklarla sıralamak mümkündür:¹⁴⁸

1. Yargıda Bulunmak/ Karar Vermek: حَكَمَ يَحْكُمُ “sülâsi mücerred” birinci bâbın vezninde kullanılması halinde karar vermek ve bir yargıda bulunmak anlamını ifade eder. Bu kök عَلِي ile kullanılsa aleyhinde ب ile lehinde فِي ile hakkında karar verme anlamını ifade eder.

2. Hakem/Karar Verici Tayin Etmek: Bu kökün حَكَّمَ “sülâsi mezîd” (kökü üç harfli iken dörde çıkmış fiiller) tef’îl vezninde kullanılması halinde herhangi bir meselede hakem/karar verici atamak anlamını ifade eder.

3. Karşılıklı Dava Açmak: حَاكَمَ “sülâsi mezîd” müfaâlat vezninde kullanılması halinde karşılıklı dava açmak anlamına gelir.

4. Sağlamlık: أَحْكَمَ/إِحْكَامَ “sülâsi mezîd” if’âl vezninde kullanılması halinde sağlamlık anlamını ifade eder. أَحْكَمَ fiili mazi kalıbıyla bir işi sağlam yaptı manasına gelmektedir.

5. İsteddiği Gibi Davranmak/Keyfi Davranmak: اِحْتَكَمَ/اِحْتِكَامَ تَحْكُمُ Bu iki mezîd vezninde kullanıldığında türevleriyle birlikte keyfî ve zalimce davranmak, karar almak anlamını ifade eder.

6. Yasa/Kanun: أَحْكَامَ Kalıbında kullanılması durumunda yasalar, prensipler anlamını ifade eder.

7. Felsefe: حِكْمَةٌ Bu kökün, “hikme(t) kalıbında kullanılması, ileriye görmek, derin düşünmek manasına gelir.

8. Hakiki/Gerçek Sebep: حِكْمَةٌ Kökün “hikme(t)” kalıbıyla ifade ettiği bir diğer mana, herhangi bir şeyin gizli ve aslî sebebi manasıdır.

¹⁴⁸ H-K-M kökünün ifade ettiği anlamlar şu kaynaklardan aktarılmıştır: YOLCU, M.İsmet, Örnek Sözlük, Eğit-San Basım Yayın,1996, Ankara,s. 322; İŞLER, Emrullah, ÖZAY, İbrahim, Türkçe Arapça Kapsamlı Sözlük, Ankara, Fecr, Yayınları, 2012,s. 535; GÜNEŞ, Kadir, *el-Mu‘cem Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Mektep Yay., 2011, s. 259-262.

9. Bilge/Hekim: حَكِيم Kökün, “hekim” kalıbında kullanılması bilge kişi -söz ve davranışlarında isabet kaydeden- anlamında kullanıldığı gibi, tıp doktoru anlamında da kullanılmaktadır.

10. Gem: حَكَمَة Kökün, “hekem(t)” kalıbında kullanılması, hayvanın ağzına takılan gem anlamını ifade eder.

11. Yönetim: حَكَم حَكُومَة Kökün, “hukûme(t)” kalıbında kullanılması bir ülkeyi, toplumu idare edenler anlamını ifade eder.

12. Yargılamanın Yapıldığı Yer: مَحْكَمَة Bu kökün, “mahkeme” kalıbında kullanılması, yargı kararının verildiği yer anlamını ifade eder.

13. Kıymet/Konum: حَكَمَة Bu kökün, “hekem(t)” kalıbıyla zikredilmesi kişinin kıymeti, değeri ve toplumdaki konumu anlamında kullanılmaktadır.

14. Yüzün Alt Tarafı: حَكَمَة Kökün “hekeme(t)” kalıbında kullanılması, insan yüzünün alt tarafı anlamını ifade eder.

Değerlendirme:

Yaptığımız araştırma neticesinde h-k-m kökünün cahiliye döneminden itibaren geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu tesit edilmiş, bu yelpaze çerçevesinde farklı anlamlarla birlikte, sözcüğün “men etme” anlamı(esas anlam)muhafaza edildiği örnekleriyle ortaya konulmuştur. Bu temel anlamla birlikte sözcüğün farklı anlam ifade etmesi, içinde bulunduğu kontekst ve dönemin sosyo-kültürel yapının yansıması olduğu sonucuna varılmıştır..

Yapılan araştırmada, h-k-m kökünün sözlüklerde farklı anlamlarda kullanımlarının örneklemesinde daha çok şiirlere başvurulduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle cahilîye dönemi şiirlerinden ilk dönem sözlüklere kadar olan süreçte bu kökün anlamlandırılmasında bir örtüşmenin söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

Bu itibarla sözcüğün, eşsüremli bir anlam genişlemesine uğradığını söyleyebiliriz. Son dönem sözlüklerden itibaren ise sözcüğe izafî anlamlar yüklendiğini görüyoruz. Örneğin, حَكُومَة kalıbına bir ülkeyi, toplumu idare edenler

anlamının yüklenmesi, مُحْكَمَة yargı kararının verildiği belli bir mekân anlamının yüklenmiş olması, sözcüğün bu dönemde artsüremli anlam genişlemesi yaşadığını ortaya koymaktadır.

Sözcüğün Kur'ân merkezli değerlendirilmesi ise ikinci bölümde detaylı olarak izah edilmeye çalışılacaktır. Kur'ân'ın hayata teocentrik (Allah merkezli) bakışı çerçevesinde âyetlerin nüzul sebepleri dikkate alınarak, Mekkî ve Medenî dönemin şartları göz önünde tutularak değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Bu değerlendirme aşamasında birinci bölümde elde edilen veriler genel çerçeve olarak kabul edilecek. Kur'ân'ın kendine özgü yaklaşımı bu sözcüğe ne gibi yenilikler getirdiğine bakılacaktır. Tefsir kaynaklarındaki yorumlar ve mealler incelenecek, bu iki alandaki çalışmalar, yaptığımız çalışmayla birlikte değerlendirilerek bir sonuca varılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA H-K-MKÖK VE TÜREVLERİNİN ÇEŞİTLİ KULLANIMLARI

Bu bölümde öncelikle Kur'ân'da geçen H-K-M kök ve türevlerinin yapıları tespit edilmeye çalışılarak belli bir tasnife tabi tutulacaktır. Bu tasnif tablolar vasıtasıyla somutlaştırılarak, söz konusu kök ve türevlerinin hangi formlarda kullanıldığı, Mushaf tertibine göre hangi sûrelerde hangi formlarla kullanıldığına ilişkin niceliksel tespitler yapılacaktır. Yanı sıra bu sözcüğün Mekkî/Medenî sûrelerde hangi anlamda kullanıldığı, nüzul sebepleri göz önünde tutularak ortaya konmaya çalışılacaktır. Daha sonra tefsir kaynaklarında bu kökün nasıl yorumlandığına bakılacak; müfessirlerin görüşleri dikkatle incelenecektir. Sonrasında belirlenen Türkçe meallerde bu kökün nasıl tercüme edildiği incelenecek; yapılan çevirilerin bağlamla ne kadar uyumlu olduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede tefsir ve meallerden elde edilen bilgiler, birinci bölümde kökün etimolojik yapısı ve anlam tahlili kısımlarında elde edilen verilerle birlikte değerlendirilerek, konuyla alakalı tespit ve kanaatlerimiz ortaya konulacaktır.

Son olarak h-k-m kökünün anlam yelpazesi hakkında detaylı fikir edinmemiz amacıyla söz konusu kökün anlam alanına giren veya zıt anlam ifade eden sözcükler zikredilecek; anlam alanına giren veya zıt anlam ifade eden sözcükler için Kur'ân'dan örnekler verilerek aralarındaki ortak veya ayrıştığı noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır.

I. KUR'ÂN-I KERÎM'DE H-K-M KÖKÜ VE TÜREVLERİ

Kur'ân-ı Kerîm'de h-k-m kökü ve türevleri farklı formlarda birçok sûrede geçmektedir. Daha fazla kullanıldığı yapı ve form ise fiillerde sülâsi mücerred-üç harfli yapı- bâbının mazi muzari kalıbıdır. İsimlerde ise sıfatu'l-müşebbehe formudur. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan h-k-m köklü türevler, 17'si fiil 6'sı isim olmak üzere toplam 23 farklı formda kullanılmıştır.¹⁴⁹ Bu sözcük, 35'i Mekkî sûreler 22'si Medenî sûreler olmak üzere toplam 57 sûrede¹⁵⁰ geçmektedir.

¹⁴⁹ ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1422/2001, s. 260-264.

¹⁵⁰ ZERKEŞÎ, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I, s. 193.

Mushaf'taki sıralamaya göre H-K-M köklü türevlerin geçtiği sûreler ve tekrarlanma sayısı şu şekilde sıralanabilir: Bakara sûresinde 16 defa, Âl-i İmrân 12 defa, Nisâ 22 defa, Mâide 19 defa, En'âm 10 defa, A'râf 2 defa, Enfâl 5 defa, Tevbe 8 defa, Yûnus 4 defa, Hûd 4 defa, Yûsuf 8 defa, Ra'd 3 defa, İbrâhîm 1 defa, Hicr 1 defa, Nahl 4 defa, İsrâ 1 defa, Kehf 1 defa, Meryem 1 defa, Enbiyâ 5 defa, Hac 4 defa, Nûr 6 defa, Şu'arâ 2 defa, Neml 3 defa, Kasas 3 defa, Ankebût 3 defa, Rûm 1 defa, Lokmân 4 defa, Ahzâb 2 defa, Sebe 2 defa, Fâtır 1 defa, Yâsîn 1 defa, Sâffât 1 defa, Sâd 3 defa, Zümer 3 defa, Ğâfir 3 defa, Fussilet 1 defa, Şûrâ 3 defa, Zuhruf 3 defa, Duhân 1 defa, Câsiye 3 defa, Ahkâf 1 defa, Muhammed 1 defa, Fetih 3 defa, Hucurât 1 defa, Zâriyât 1 defa, Tûr 1 defa, Kamer 1 defa, Hadîd 1 defa, Haşr 2 defa, Mümtehine 4 defa, Saf 1 defa, Cuma 3 defa, Teğâbun 1 defa, Tahrîm 1 defa, Kalem 3 defa, İnsân 2 defa, Tîn sûresinde 2 defa zikredilmiştir.

H-K-M kökü ve türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği sûre ve âyetleri daha detaylı görebilmek için yedi tablo sunacağız.

I. tabloda Mushaf tertip sırasına göre Kur'ân'da bu kökün kullanıldığı sûre ve âyet bilgilerine yer verilecektir.

II. tabloda Kur'ân-ı Kerîm'de bu kökün fiil formunda kullanıldığı detaylara yer verilecektir.

III. tabloda kökün isim formunda kullanıldığına dair bilgiler yer alacaktır.

IV. tabloda Kur'ân'ın Mekkî sûrelerinde bu kökün kullanım bilgilerine yer verilecektir.

V. tabloda bu kökün Kur'ân'ın Medenî sûrelerindeki bilgileri yer alacaktır.

VI. tabloda ise H-K-M köklü türevlerin Kur'ân'ın Mekkî sûrelerinde hangi anlamlarda kullanıldığına dair bilgiler yer alacaktır.

VII. tabloda ise bu kök ve türevlerinin Kur'ân'ın Medenî sûrelerinde hangi anlamlarda kullanıldığına dair bilgilere yer verilecektir. Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'de H-K-M köklü türevlerin hangi sûre ve âyetlerde kullanıldığına ilişkin bilgilerin yer aldığı I. tabloyu verelim:

TABLO: 1. Kur'ân'ı- Kerîm'de Geçen h-k-m Kökünün Geçtiği Sûre ve Âyetler

	Sûre adı	Âyet numarası	Tekrar
1	Bakara	32.113.129(2),151.188.209.213.220.228.231.240, 251, 260, 269(2).	16
2	Âl-i İmrân	6, 7, 18, 23, 48, 55, 58, 62, 79, 81, 126, 164.	12
3	Nisâ	11, 17, 24, 26, 35(2), 54, 56, 58(2),60, 65, 92,104, 105, 111, 113, 130, 141, 158, 165,170,	22
4	Mâide	1, 38, 42(3), 43(2), 44(2), 45, 47(2), 48, 49, 50,(2) 95, 110, 118.	19
5	En'âm	18, 57, 62, 73, 83, 89, 114, 128, 136, 139.	10
6	A'râf	87(2).	2
7	Enfâl	10, 49, 63,67.71.	5
8	Tevbe	15, 28, 40, 60, 71, 97, 106, 110,	8
9	Yûnus	1, 35, 109(2).	4
10	Hûd	1,(2),45(2).	4
11	Yûsuf	6, 22, 40, 67, 80(2)83, 100.	8
12	Ra'd	37, 41(2).	3
13	İbrâhîm	4.	1
14	Hicr	25.	1
15	Nahl	59, 60, 124, 125.	4
16	İsrâ	39.	1
17	Kehf	26.	1
18	Meryem	12.	1
19	Enbiyâ	74,78,(2)79,112.	5
20	Hac	52(2), 56, 69.	4
21	Nûr	10, 18, 48, 51, 58, 59.	6
22	Şu'arâ	21,83.	2
23	Neml	6, 9, 78.	3
24	Kasas	14,70, 88.	3
25	Ankebût	4, 26, 42.	3
26	Rûm	27.	1
27	Lokmân	2, 9, 12, 27.	4
28	Ahzâb	1, 34.	2
29	Sebe	1, 27.	2
30	Fâtır	2.	1
31	Yâsîn	2.	1
32	Sâffât	154.	1
33	Sâd	20, 22, 26.	3
34	Zümer	1,3, 46.	3
35	Ğâfir	8, 12, 48.	3
36	Fussilet	42.	1
37	Şûrâ	3.10.51.	3
38	Zuhruf	4, 63, 84.	3
39	Duhân	4.	1
40	Câsiye	2, 16, 37.	3
41	Ahkâf	2.	1
42	Muham	20.	1

	med		
43	Fetih	4, 7, 19.	3
44	Hucurât	8.	1
45	Zâriyât	30.	1
46	Tûr	48.	1
47	Kamer	5.	1
48	Hadîd	1.	1
49	Haşr	1, 24.	2
50	Mümtehine	5, 10(3).	4
51	Saf	1.	1
52	Cuma	1, 2, 3.	3
53	Teğâbun	18.	1
54	Tahrîm	2.	1
55	Kalem	36, 39, 48.	3
56	İnsân	24, 30.	2
57	Tîn	8(2).	2
TOPLAM	SÛRE 57	ÂYET 190	210

A. Kur'ân'da H-K-M Kökünün Fiil Formu

Kur'ân-ı Kerîm'de H-K-M kökü 17 farklı fiil formuyla toplam 50 defa zikredilmiştir. Bunlar: Fiil-i mazi, fiil-i muzari, fiil-i emr-i hâzır, fiil-i emr-i gâib sîgalarıdır. Fiil-i mazi formunun üçü Sulâsi mucerred bina ma'lum, biri sülâsi mezîd bina meçhul olarak zikredilmiştir. Fiil-i muzari yedisi sülâsi mucerred, dördü sülâsi mezîd toplam on bir defa tekrarlanmıştır. Emr-i hazır ve emr-i gâib sîgalarında da birer defa zikredilmiştir. Kur'ân'da fiil formuyla geçen bu kökle ilgili detaylı bilgiler tabloda gösterilmiştir.

TABLO: 2. Kur'ân'da h-k-m Köklü Türevlerin Fiil Formunda Kullanımı

(4)	Mazi Fiil	SÛRE	ÂYET	TEKRAR
1	حَكَمَ	Ğâfir	48	1
2	حَكَمْتَ	Mâide	42	1
3	حَكَمْتُمْ	Nisâ	58	1
4	أَحْكَمْتُ	Hûd	1	1
(39)	Muzari Fiil			
5	يَحْكُمُ	Nisâ Zümer	105. 46.	1 1
6	يَحْكُمُوا	Nisâ	58.	1
7	يَحْكُمُونَ	Yûnus Sâffât Kalem	35. 154. 36,39.	1 1 2

8	يُحْكِمُ	Bakara Âl-i İmrân Nisâ Mâide A'râf Yûnus Yûsuf Ra'd Nahl Hac Nûr Zümer Mümtehine	113,213. 23. 141. 1,44(2),45,47(2),95 . 87. 109. 80. 41. 124. 56,69. 48,51. 3. 10.	2 1 1 7 1 1 1 1 2 2 1 1
9	يُحْكِمَانِ	Enbiyâ	78.	1
10	يُحْكِمُونَ	En'âm Nahl Ankebût Câsiye	136. 59. 4. 21.	1 1 1 1
11	يُحْكِمُوكَ	Nisâ	65.	1
12	يُحْكِمُونَكَ	Mâide	43.	1
13	يُحْكِمُ	Hac	52.	1
14	يَتَحَاكَمُوا	Nisâ	60.	1
15	فَأَحْكُمُ	Âl-i İmrân	55.	1
(8)	Emir Fiil			
16	أَحْكُمُ	Mâide Enbiyâ, Sâd	42(2),48,49. 112, 22,26.	4 1 2
	Toplam	22	47	50 defa

B. Kur'ân'da H-K-M Kökünün İsim Formu

Kur'ân-ı Kerîm'de h-k-m köklü türevler en fazla isim formunda geçmektedir. Bunlar sırasıyla sıfatu'l-müşebbeh sîgasıyla حَكِيم doksan yedi defa, mastar sîgasının حَكْمَة kalıbıyla yirmi defa, حُكْم kalıbıyla on yedi defa, aynı kalıbın حُكْم ifadesiyle sekiz defa, حُكْم ifadesiyle dört defa, حُكْمُهُمْ ifadesiyle de bir defa zikredilmiştir. İsm-i fâil sîgasıyla حَاكِمِينَ beş defa, حَكْم sîgasıyla üç defa, ism-i meful sîgasıyla مُحْكَمَات مُحْكَمَة iki defa, ism-i tafdil sîgasıyla أَحْكَم iki defa, mubâlağalı ism-i fâil sîgasıyla حَكَام bir defa olmak üzere toplam 160 defa geçmektedir. Kullanılan bu türevlerin detayı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO: 3. Kur'ân'da h-k-m Köklü Türevlerin İsim Olarak Kullanımı

	مصدر (50)	Sûre adı	Âyet numarası	Tekrar
1	حُكْمٌ (17)	Âl-i İmrân	79.	1
		Mâide	43,50.	2
		En'âm	57, 62, 89.	3
		Yûsuf	40,67.	2
		Meryem	12.	1
		Kâsâs	70,88.	2
		Ğâfir	12.	1
		Câsiye	16.	1
		Tûr	48.	1
		Mümtehine	10.	1
		Kalem	48.	1
		İnsân	24.	1
	حُكْمًا (8)	Mâide	50.	1
		Yûsuf	22.	1
		Ra'd	37.	1
		Enbiyâ	74,79.	2
		Şu'arâ	21,83.	2
		Kâsâs	14.	1
	حُكْمِهِ (4)	Ra'd	41.	1
		Kehf	26.	1
		Neml	78.	1
		Şûrâ	10.	1
	لِحُكْمِهِمْ (1)	Enbiyâ	78	1
	حِكْمَةٌ (20)	Bakara	129.151.231.251.269(2).	6
		Âl-i İmrân	48, 81,164.	3
		Nisâ	54,113.	2
		Mâide	110.	1
		Nahl	125.	1
		İsrâ	39.	1
		Lokmân	12.	1
		Ahzâb	34.	1
		Sâd	20.	1
		Zuhruf	63.	1
		Kamer	5.	1
		Cuma	2.	1
2	اسم فاعل(8)			
	حَاكِمِينَ (1)	A'râf	87.	1
		Yûnus	109.	1
		Hûd	45.	1
		Yûsuf	80.	1
		Tîn	8.	1

5	اسم (2) تفصيل			
	أَحْكُمُ	Hûd Tîn	45. 8.	1 1
6	اسم (2) مفعول			
	مُحْكِمَةٌ مُحْكِمَاتُ	Muhammed Âl-i İmrân	20. 7.	1 1
	Toplam	56 sûre	158 âyette	160

C. Mekkî ve Medenî Sûrelerde H-K-M Kökünün Kullanımı

Daha önce de belirtildiği gibi semantik çalışmalarda anlam analizinin sağlıklı yapılabilmesi için, sözcüğün kullanıldığı dönem hayatî önem arz etmektedir. Zira kontekst sözcüğün anlamında belirleyici olmakla birlikte, sosyo-kültürel yapının kontekstin oluşmasına vesile olduğu ve arka planında bu yapının var olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle Kur'ân'ın nüzul dönemindeki sosyal yapı ve bulunduğu kültürel ortamı dikkate aldığımızda Mekke döneminin kültürel şartları ile Medine döneminin kültürel şartları birbirinden farklı olduğu bir gerçektir. Zira Kur'ân yeni bir toplum inşa etmeyi hedeflemiştir. Bu itibarla değişim ve dönüşüm için muhatap kitlenin kültürel şartlarını dikkate alarak müdahalede bulunmuştur.

Bu bağlamda Kur'ân'ın, her iki dönemde bu sözcüğü nasıl ve hangi anlamda kullandığını ortaya çıkarmak için sözcüğün geçtiği sûre ve âyetlerin tablo halinde tasnif edilmesi konunun daha net anlaşılmasına vesile olacağı kanaatindeyiz. Mekkî ve Medenî sûrelerde h-k-m köklü türevlerin nasıl kullanıldığı aşağıdaki iki tabloda gösterilmiştir.

TABLO: 4. Mekkî Sûrelerde¹⁵¹ (Nüzul Sırasına Göre) h-k-m Kökü

	Sûre Adı	Âyet numarası	Tekrar
1	Kalem	36, 39, 48.	3
2	Tîn	8(2).	2
3	Kamer	5.	1
4	Sâd	20, 22, 26.	3
5	A'râf	87(2).	2

¹⁵¹ ZERKEŞÎ, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I, s. 193.

6	Yâsîn	2.	1
7	Fâtır/Melâike	2.	1
8	Meryem	12.	1
9	Şu'arâ	21,83.	2
10	Neml	6, 9, 78.	3
11	Kasas	14, 70, 88.	3
12	İsrâ/B. İsrâîl	39.	1
13	Yûnus	1, 35, 109(2).	4
14	Hûd	1(2),45(2).	4
15	Yûsuf	6, 22, 40, 67, 80(2), 83,100.	8
16	Hicr	25.	1
17	En'âm	18,57,62,73,83,89,114,128,136,139.	10
18	Sâffât	154.	1
19	Lokmân	2, 9,12, 27.	4
20	Sebe	1,27.	2
21	Zümer	1.3.46.	3
22	Ğâfır/Mümin	8,12.48.	3
23	Fussilet/Secde	42.	1
24	Zuhruf	4, 63, 84.	3
25	Duhân	4.	1
26	Câsiye	2, 16, 37.	3
27	Şûrâ	3, 10, 51	3
28	Ahkâf	2.	1
29	Zâriyât	30.	1
30	Kehf	26.	1
31	Nahl	59, 60, 124, 125.	4
32	İbrâhîm	4.	1
33	Enbiyâ	74, 78(2),79,112.	5
34	Tûr	48.	1
35	Rûm	27.	1
36	Ankebût	26, 42.	2
	TOPLAM		91

TABLO: 5. Medenî Sûrelerde Nüzul Sırasına Göre¹⁵² h-k-m Kökü

	Sûre adı	Âyet numarası	tekrar
	Bakar	32,113,129,(2)151,188, 209, 213, 220,228,231,240,251,260, 269(2).	16
2	Enfâl	10.49.63.67,71.	5
3	Âl-i İmrân	6, 7, 18, 23, 48, 55, 58, 62, 79, 81, 126, 164.	12
4	Ahzâb	1,34.	2
5	Mümtehine	5, 10.(3)	4
6	Nisâ	11, 17, 24, 26, 35(2),54.56.58(2)60.65.92.104.105.111, 113, 130,141, 158, 165, 170.	22
7	Hadîd	1.	1

¹⁵² ZERKEŞÎ, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I, s. 193.

8	Muhammd	20	1
9	R'ad	37,41(2)	3
10	İnsân	24,30	2
11	Haşr	1,24.	2
12	Nûr	10, 18, 48, 5, 58, 59	6
13	Hac	52(2), 56,69,	4
14	Hucurât	8.	1
15	Tahrîm	2.	1
16	Saf	1.	1
17	Cuma	1, 2, 3.	3
18	Teğâbun	18.	1
19	Fetih	4, 7, 19.	3
20	Tevbe	15, 28, 40, 60, 71, 97, 106, 110.	8
21	Mâide	1.38.42(3),43,(2)44(2),45,47,(2)48.49.50(2),95.110.118.	20
22	Ankebût ¹⁵³	4.	1
		Toplam	119

II. KUR'ÂN-I KERÎM'DE H-K-M KÖKLÜ TÜREVLERİN ANLAMLARI

Bu kısımda H-K-M köklü kelimelerin Kur'ân-ı Kerîm'de ifade ettikleri anlamlar araştırılacaktır. Bu çalışmada söz konusu sözcüklerin bulundukları kontekstlere bağlı olarak farklı anlam farklılığı incelenecektir. Bu sözcüklerin belli bir düzen dâhilinde incelenmesini sağlamak adına, Kur'ân-ı Kerîm nüzul dönemi itibariyle ikiye ayrılmış; Mekke ve Medine dönemindeki sûrelerde söz konusu sözcüğün geçtiği âyetler tasnif edilmiş, aynı anlamda kullanıldığı âyetler gruplandırılmıştır. Belirlenen tefsir kaynaklarında¹⁵⁴ bu âyetlere nasıl bir yorum

¹⁵³ CELALEYN, Celaluddin, Muhammed el-Mahalli, Celaluddin, Abdurrahman es-Suyuti, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Daru İbn Kesir, Beyrut,1435/2014, 16. Baskı, s. 396.

¹⁵⁴ Çalışmamızda aşağıdaki tefsirlerden yararlandık: İBN ABBÂS, Abdullah, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs* (li Ebî Tâhir b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî), Dâru'l-Fikr, Beyrût,1. Baskı,1412/2001; MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Muessesetu't-Târîhu'l-Arabiyy, Beyrût, 1. Baskı, 1423/2002; TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîl-i- Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Dâru Hacer, yrs.,1422/2001; İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris b. Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Esed Muhammed et-Tayyib, Mektebetu Nazzâr Mustafa el-Bâz, Riyâd,1. Baskı, 1417/1997; MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, thk. Fâtîma Yûsuf el-Hiyemî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût,1. Baskı,1425/2004; SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahru'l-'Ulûm*, thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1. Baskı, 1413/1993; İBN EBÎ ZEMENÎN, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tab'ati ve'n-Neşr, Kâhire,1. Baskı, 1423/2002; MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, ta'lik. Abdu'l-Maksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ty.; TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb, Dâru İhâyai't-Turâsi'l-Arabiyy, Beyrût, ty.; KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzin, *Letâifu'l-İşârât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2. Baskı, 1428/2007; BAGAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah,

getirildiği incelemeye çalışılmıştır. Sonrasında seçilen bazı Türkçe çevirilerin¹⁵⁵ bu sözcüklere verdikleri karşılıklar incelenmiş, tefsir kaynaklarındaki izahlarla Türkçe meallerdeki karşılıklar birlikte değerlendirilmeye tabi tutularak birinci bölümde elde edilen sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîm'de geçen h-k-m köklü türevlerin farklı anlamlara sahip olduğu görülmüştür. Bunun temel sebebi ise sözcüğün bulunduğu siyakın birbirinden farklı oluşudur. Bu nedenle Kur'ân'ı bir bütün olarak ele almak gerekir. Parçacı yaklaşımların Kur'ân'ın yorumlanmasında sağlıklı bir metot olmadığını düşünüyoruz.

Âyette geçen bir sözcüğe anlam verilirken siyakın özellikle dikkate alınmasıyla birlikte âyetle ilgili nüzul sebebine de bakılmalıdır. Âyetin Mekki/Medenî oluşu da göz önünde bulundurularak izah edilmesi yerinde olur. Çünkü toplumun sosyo-kültürel yapısının söz dizimi üzerinde etkisi vardır. Kontekstin anlam üzerine

en-Nemir, vd., Dâru Taybe, Riyâd, 1409 (h.); ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, Mektebetu'l-Abîkân, Riyâd, 1. Baskı, 1418/1998; İBN 'ATİYYE, Ebû Muhammed Abdulhakk b. Gâlib b. Abdîrahmân el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî, vd., Matbu'atu Vezâreti'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 2. Baskı, 1428/2007; İBNU'l-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr*, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 1. Baskı, 1423/2002; RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fîkr, Beyrût, 1. Baskı, 1401/1981; KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câm'i li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1. Baskı, 1427/2006; BEYDÂVÎ, Nâsirüddîn, Ebû'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru İhyâ et-Turâsî'l-'Arabîyy, Beyrût, ty.; EBÛ HAYYÂN, el-Endülûsî Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, vd., Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 1. Baskı, 1413/1993; İBN KESİR, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer ed-Dîmeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, vd., Muessesetu Kurtuba, Kâhire, 1. Baskı, 1421/2000; SE'ÂLİBÎ, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd, *Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût, 1. Baskı, 1418/1997; EBU'S-SU'ÛD, İbn Muhammed el-'İmâdî el-Hanefî, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed 'Atâ, Mektebetu'r-Riyâd, Riyâd, 1947; MUHAMMED ABDUH, REŞİD RIZÂ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hâkim (Tefsîru'l-Menâr)*, Dâru'l-Menâr, Kâhire, 2. Baskı, 1366/1947; İBN 'ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tûnus, 1984; NEYSABÛRÎ, Abdurrahman İsmail en-Neysabûrî, *Vucuhu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Fatîma Yusuf el-Hiyemî, Daru's-Saka, Dimaşk, ty.

¹⁵⁵ YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili/Meâl*, İstanbul, Azim Dağıtım, ty.; ATEŞ, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, ty.; KARAMAN, Hayrettin, vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Baskı, 2009; ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1997; ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret Yayınları, 5. Baskı, 2002; AKDEMİR, Salih, *Son Çağrı Kur'ân*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2004; ŞENER, Abdulkadir, SOFUOĞLU, M. Cemal, YILDIRIM, Mustafa Yüce, Kur'ân Meâli, Ankara, T.D.V.Y., 2011; KOÇYİĞİT, Talat, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Konya, Nüke Yayınevi, 2005; HİZMETLİ, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2005; DUMLU, Ömer, ELMALI, Hüseyin, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli*, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2005; ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 4. Baskı, 2013.

etkisi belirleyici olmakla birlikte, bunun arka planında bu sosyo-kültürel yapının varlığı inkâr edilemez. Dolayısıyla anlamı belirlerken o günün sosyolojik yapısının da dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerîm’in bir sözcüğüne anlam verirken veya bir âyeti yorumlarken şöyle yapmak gerekir: âyetin nüzul dönemi dikkate alınmalıdır. Sonrasında varsa ilgili âyetin sebep-i nüzulü ve özellikle sözcüğün bulunduğu bağlam göz önünde bulundurularak birlikte değerlendirilmeli ve bu şekilde sonuca varılmalıdır.

Tespitlerimize göre Kur’ân-ı Kerîm’de h-k-m köklü türevler sekiz (8) farklı anlamda kullanılmıştır. Bunun temel sebebi daha önce de belirtildiği gibi sözcüğün kullanıldığı bağlamın farklılığıdır. Her sözcük bulunduğu bağlam içinde bir mana ifade eder. Bağlamından koparılarak yapılan yorumları asla tasvip etmiyoruz. Çünkü bu bizi yanlış bir sonuca götürür. İslâm tarihinde h-k-m Kökünün bir türevi olan “hüküm” kavramı üzerine spekülâtif yorumların yapılmış olması ve bu nedenle İslâm dünyasında önemli kırılmaların yaşanmış olması, söylediklerimizi kanıtlar niteliktedir.

İslam tarihi sürecinde meydana gelen bu parçacı yaklaşımların büyük felaketlere sebep olduğu gibi, bu gün de maalesef buna benzer yaklaşımlar İslâm dünyasında görülebilmektedir. Bu anlamda Kur’ân âyetlerinin yorumu büyük önem arz etmekte ve azami itina gerektirmektedir. Konumuz çerçevesinde ilerde âyetlerin değerlendirilmesi aşamasında bunu daha da somutlaştırarak konuyla alakalı kanaatlerimizi ortaya kaymaya çalışacağız. Kur’ân-ı Kerîm’in Mekkî ve Medenî sûrelerinde h-k-m köklü türevlerin kullanıldıkları anlamlar 6. ve 7. tabloda verilmiştir.

TABLO: 6. Kur’ân-ı Kerîm’in Mekkî Sûrelerinde h-k-m Köklü Türevlerin Anlamları:

	Anlam	Sûre Adı Âyet No	Tekrar
1	İslah için menetmek	Yâsîn 2. Yûnus 1. Hûd 1. Lokmân 2. Duhân 4.	5 Âyet 5 defa
2	Karar/Yargıda bulunmak	Kalem 36, 39,48. Tîn 8 (2). Sâd 22, 26.	31 Âyet 38 defa

		Kasas 70,88. Araf 87(2). Neml 78. Yûnus 35, 109.(2). Hûd 45, (2). Yûsuf 40, 67, 80(2). En'âm 57, 62, 114,136. Sâffât 154. Zümer 3,46. Ğâfır/Mümin 12.48. Şûrâ 10. Kehf 26. Nahl 59,124. Enbiyâ 78(2),112. Tûr 48.	
3	Mutlak doğru/yerinde söz ve davranış	Kamer 5. Sâd 20. İsrâ 39. Lokmân 12. Zuhruf 6 Nahl 125.	6 Âyet 6 defa
4	Söz ve Fiillerinde isabetli olan/Her şeyi yerli yerinde yapan	Fâtır/Melaike 2. Neml 6, 9. Hûd 1. Yûsuf 6, 83,100. Hicr 25. En'âm 18, 73, 83, 128,139. Lokmân 9, 27. Sebe 1, 27. Zümer 1. Ğâfır/Mümin 8. Fussilet/Secde 42. Zuhruf 4, 84. Câsiye 2, 37. Şûrâ 3,51. Ahkâf 2. Zâriyât 30.	33 Âyet 33 defa

		Nahl 60. İbrâhîm 4. Rûm 27. Ankebût 26, 42.	
5	Anlama Gücü	Meryem 12; Şu'arâ 21, 83. Kasas 14; Yûsuf 22. En'âm 89; Câsiye 16. Enbiyâ 74, 79.	7 Âyet 9 defa
		Toplam	91 defa

TABLO:7. Kur'ân-ı Kerîm'in Medenî Sûrelerinde h-k-m Köklü Türevlerin Anlamları:

	Anlam	Sûre adı ve âyet numarası	Tekrar
1	İslah için menetmek,	Âl-i İmrân 58.	1 Âyet 1 defa
2	Karar vermek Yargıda Bulunmak	Bakara 113, 188, 213. Âl-i İmrân 23, 55. Mümtehhine 10 (2). Nisâ 35,(2)58 (2),105, 141. R'ad 37,41(2). İnsân 24. Nûr 48,51. Hac 56,69; Ankebût 4. Mâide,1,42(3)43,44(2),45,47(2),48,49, 50(2)95.	28 Âyet 37 defa
3	Mutlak doğru/ yerinde söz ve davranış	Bakara 129, 151, 231, 251,169 (2). Âl-i İmrân 48, 81,164. Ahzâb 34. Nisâ 54,113. Cum'a 2. Mâide 110.	13 Âyet 14 defa
4	Söz ve fiillerinde İsabetli olan/Her Şeyi Yerli Yerinde Yapan	Bakara 32, 129, 209, 220, 228, 240,260. Enfâl 10, 49, 63.67,71. Âl-i İmrân 6,18, 62,126. Ahzâb 1. Mümtehhine 5, 10. Nisâ,11,17,24,26,56,92,104,111,130,158,165, 170. Hadîd 1; İnsân 30. Haşr 1, 24.	59 Âyet 59 defa

		Nûr 10, 18, 58, 59. Hac 52. Hucurât 8. Tahrîm 2. Saf 1. Cum'a 1, 3. Teğâbün 18. Fetih 4,7, 19. Tevbe 15, 28, 40, 60, 71, 97, 106, 110. Mâide 38,118.	
5	Anlama Gücü	Âl-i İmrân 79.	1 Âyet,1 defa
6	Sağlam	Âl-i İmrân 7. Hac 52. Muhammed 20.	3 Âyet 3 defa
7	Davalı olmak	Nisâ 60.	1 Âyet, 1 defa
8	Hakem tayin etmek	Nisa 65 Maide 43	2 Âyet 2
		Toplam	119 defa

A. Kur'ân'da H-K-M Köklü Türevlerin(Batıldan)Men Etme Anlamı

Faydalı olacağını düşündüğümüz h-k-m köklü türevlerin geçtiği âyetlerin tablolar vasıtasıyla sunumunu yaptıktan sonra şimdi bu kökün geçtiği âyetleri daha detaylı ele almaya çalışacağız. Birinci bölümde vardığımız veriler çerçevesinde bu kök sözcüğün farklı formları ve ifade ettiği anlamları tez'in sınırları çerçevesinde semantik yaklaşımla izah etmeye gayret edeceğiz.

Bundan önceki başlıklarda ifade edildiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de h-k-m köklü türevler, 57 sûrede 190 âyette 210 defa geçmektedir. Bunların anlamsal dağılımı 6. ve 7. tablolarda kısaca verilmesinden sonra, bu anlam gruplarının semantik analizine geçebiliriz: Daha önce ifade edildiği gibi bu sözcüğün esas anlamı, (ıslah amaçlı) menetmektir. Bu sözcük, Kur'ân-ı Kerîm'de (bâtıldan) men etme anlamında iki farklı kalıpta 6 sûrede zikredilmiştir.¹⁵⁶ Şimdi bu anlam gurubundaki âyetlerin bir kısmının incelemesine geçelim:

¹⁵⁶ Bunlar, Âl-i İmrân, 3/58; Yûnus, 10/1; Hûd, 11/1; Lokmân, 31/2; Yâsîn, 36/1; Duhân, 44/4.

Âl-i İmrân Sûresi 3/58. âyet:

{ذَٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ}

“Bunlar, sana (Cebrail vasıtasıyla) okuduğumuz âyetlerdir. Karışıklıktan men edilmiş bilgilerdir.” Bu âyette geçen الْحَكِيم sözcüğü Kur’ân’da h-k-m köklü türevler arasında en fazla geçen kalıptır. Kur’ân’da bu kalıp iki şeye sıfat olarak zikredilmiştir; Allah’a sıfat (niteleyici) olarak geçtiğinde “söz ve fiillerinde isabet kaydeden” anlamını ifade eder.¹⁵⁷ Kur’ân’a sıfat olarak kullanıldığında ise sözcüğün esas anlamı olan ”men” manasına gelmektedir.

Âyeti bağlamı içerisinde incelediğimizde sûrenin 24. âyetinden itibaren Meryem’in annesinden bahsedilmekte ve gebelik esnasında doğuracağı çocuğu Allah yolunda -Mescid-i Aksâ’da hizmet etmek üzere- adayacağını, kız çocuğu doğurunca hizmet açısından erkek çocuk gibi olamayacağı dediğinden bahsedilir. Meryem’in Zekeriya kefaletine verildiği ve Mescid-i Aksâ mihrabında bir takım olağan üstü nimetlere mazhar olduğu ifade edilir. Devamındaki âyetlerde, Meleklerin Meryem’e Îsâ adında bir çocuk müjdesini verdikleri, Meryem’in buna karşı hayrete düştüğünü, Allah’ın kudretine işaret edilerek bunun olabileceğine vurgu yapılır. Doğacak olan çocuğa Hikmet, Tevrat ve İncil’in öğretilene, kendisine bir takım olağan üstü şeyleri yapabilme gücü verilerek İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderileceği ifade edilir. Nübüvvetine ve getirdiği dine, kavminin bir kısmının inanmadığını gören Îsâ peygamber, “bana yardım edecek olanlar kimlerdir”¹⁵⁸ diyerek kendisine inananların ayrışmasını istediği onun dilinden nakledilir. İnanmayanların ise ona tuzak kurmaya çalıştıklarını, Allah’ın bu tuzakları boşa çıkaracağı ifade edilir. Îsâ’yı yanına alarak vefat ettireceğini ve kâfirlerden kurtararak kendisine inanmış olanları kıyamete dek üstün tutacağını kıyamette de aralarında son kararın verileceği ifade edilir.

Kıssanın sonunda kıyamette beyan edileceği son karara atfen “Kâfirlere dünya ve âhirette şiddetli bir şekilde azap edeceğim. Onlara yardım edecek kimse de olamaz.

¹⁵⁷ NEYSABÛRÎ, Abdurrahman İsmail en-Neysabûrî, Vucuhu’l-Kur’ani’l-Kerim, thk. Fatıma Yusuf el-Hiyemî, Daru’s-Saka, Dimaşk, ty.106.

¹⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/52.

*İman edip salih amel (makbul işler) işleyenlerin ise Mükâfatları verilecektir. Allah zalimleri sevmez.*¹⁵⁹

Araştırmamızın konusu çerçevesinde ele aldığımız, 58. âyet bu kıssa bağlamında incelendiğinde âyet, ذَٰلِكَ “zâlike” işaret zamiri ile başlamıştır. Bu zamir, genelde kıssada verilen bilgilerin tamamına dönük olma ihtimaliyle beraber, özelde kıssa bağlamında küfür ve iman neticesini ortaya koyan, 56. ve 57. âyetlere işaret de olabilir. Zira işaret zamiri, cümlede kendilerine en yakın birime irca edilmesi daha uygundur.¹⁶⁰ İşaret edilen bu mefhum nesih edilmekten veya farklı bir yoruma tabi tutulmaktan “men”-muhafaza- edilmiş bilgiler arasında olduğu ifade ediliyor. Bu itibarla adı geçen iki âyetin içeriği evrensel ve çağlar üstü bir anlam ifade ettiğine işaret edilmiş oluyor. Zira bu iki âyetin içeriği, toplum hayatını yakından ilgilendirmekte ve sosyal hayatın esenliği için vaz geçilmez olan iman ve iyi amel birlikteliğini vurgulamaktadır.

Bu iki husus sadece Müslümanları değil bütün insanları kapsadığı için evrenseldir. Farklı yorumlanamaz ve değiştirilemez bir noktadadır. Bu itibarla inançsız bir toplum veya inançlı olduğunu iddia edip de iyi işler (salih amel) yapmayan toplumlar tarih boyu hep sıkıntı çektikleri gibi, ahirette de bunun cezasını çekeceklerini Kur’ân işaret etmektedir. İşaret zamiri, merciinin müşahhaslığını ortaya koyması,¹⁶¹ özellikle bu iki ayette zikredilen hususlara işaret edildiği kanaatindeyiz. İşaret zamirinin mercii Kur’ân’ın tamamı düşünüldüğünde ise Kur’ân’ın semavî kitaplar arasında tahriften “men”edildiği temayüzüne işarettir. Eğer yakın mercii olarak adı geçen âyetlerin muhtevası düşünülse, bu muhtevanın insan ve toplum hayatındaki ehemmiyetine binaen, temayüz ve tefevvukuna işaret olarak kabul edilir.

Kur’ân’ın sıfatı olarak geçen “hakîm” sözcüğünün “men” anlamını ifade etmesi, bu çerçevede değerlendirilmesi, Kur’ân’ın son ilahî kitap olması ve bütün insanlığa hitap etmesi vasfına da uygundur. Buna göre “Kur’ân-ı Hakîm” ifadesinin anlamı şöyle ifade edilebilir: Kur’ân, içindeki âyetleriyle değişmekten, karışıklıktan ve birbiriyle çelişmekten men edilmiş -korunmuş- bir kitaptır.¹⁶²

¹⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/56, 57.

¹⁶⁰ RÂZÎ, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII, s. 141-142.

¹⁶¹ TAFTÂZÂNÎ, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, s. 65.

¹⁶² RÂZÎ, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, s. 81-82.

Müfessirler, Âl-i İmrân 58. âyete ve bu âyette geçen الْحَكِيم sözcüğüne şu yorumlarda bulunmuşlardır:

Mukâtîl: Sana okuduğumuz bu kıssadaki âyetler, bâtıldan men edilmiş bilgilerdendir.¹⁶³

Taberî: (Cebrail vasıtasıyla) sana okuduğumuz (İsâ kıssasıyla ilgili deliller) hak ile batılı birbirinden ayırt eden âyetlerdir. (Cebrail vasıtasıyla) sana okuduğumuz (İsâ kıssasıyla ilgili bilgiler). Bâtıldan men edilmiş, katî mana ifade eden âyetlerdir.¹⁶⁴

Mâturîdî: Bu âyete iki anlam vermektedir: Birincisi (İsâ kıssasındaki) sana okuduğumuz bu bilgiler, bâtıldan men edilmiş âyetlerdir. İkincisi bu âyetleri okuyup düşünenler isabetli olurlar.¹⁶⁵

İbn Ebî Hâtim: Bu âyetler (kıssa ile ilgili) hak ile batılı birbirinden ayırt eden ve bâtıldan men edilmiş âyetlerdir.¹⁶⁶

Semerkindî: Kur'ân'daki bu kıssalar apaçık veya bâtıldan men edilmiş âyetlerdir.¹⁶⁷ İfade ederek, âyette geçen “hakîm” sözcüğünün men anlamında olduğunu belirtmektedir.

İbn ‘Âşûr: Sana vahyettiğimiz bu kıssa, sağlam âyetlerden veya hikmet sahibi bir ilahtan gelen zikirdir. İbn ‘Âşûr, “fe’îl” sîgası olan الْحَكِيم sözcüğünün, iki anlama geldiğini birincisi “muhkem” sağlamlaştırılmış anlamında olduğunu, ikincisi ise aklî mecaz¹⁶⁸ yoluyla “hikmet sahibi Allah’ın âyetleri” anlamında olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁹ Kur’an’a sıfat olarak kullanılan kök sözcüğün ifade ettiği esas anlam, Kur’an ayetlerinin batılın sızmasından men edildiği/engellendiğidir.¹⁷⁰

Seçilen Türkçe mealler, Âl-i İmrân 3/58. âyeti ve içinde geçen الْحَكِيم sözcüğünü şöyle çevirmişlerdir:

¹⁶³ MUKÂTİL, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, I, s. 279.

¹⁶⁴ TABERÎ, *Câmi ‘u l-Beyân*, V, s. 458.

¹⁶⁵ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru l-Kur’ânî l-‘Azîm*, I, s. 275.

¹⁶⁶ İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, *Tefsîru l-Kur’ânî l-‘Azîm*, III, s. 665.

¹⁶⁷ SEMERKANDÎ, *Bahru l-‘Ulûm*, I, s. 272-273.

¹⁶⁸ Aklî mecaz, fiilin veya sıfatın gerçek sahibi yerine onunla ilişkili olana isnat edilmesidir. Geniş bilgi için bkz., TAFTÂZÂNÎ, *Muhtasarü l-Me‘ânî*, s. 45.

¹⁶⁹ İBN ‘ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, III, s. 262.

¹⁷⁰ RÂZÎ, *Mefâtihu l-Ğayb*, VIII, s. 82.

Diyanet : “(Ey Muhammed!) Bunu (bildirdiklerimizi) biz sana âyetlerden ve hikmet dolu Kur’ân'dan okuyoruz.”

Muhammed Esed, “Bu bildirdiklerimiz, sana ilettiğimiz mesajlardan ve hikmet yüklü haberlerdendir.

Süleyman Ateş: *İşte bu sana okuduğumuz, o âyetlerden ve o hikmetli Zikir’denir.*”

Yaşar Nuri Öztürk: “*İşte bu sana âyetlerden ve hikmetlerle dolu Zikir’den okuduğumuzdur.*”

Elmalılı(sadeleştirilmiş):“*İşte o sana, apaçık delillerden ve hikmetli sözlerdendir.*

Abdulkadir Şener, M. Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım: “(Ey peygamber! İsa ile ilgili bu hususları sana, İsa’nın ve senin peygamberliğine delalet eden) âyetler ve hikmet dolu haberler okuyor anlatıyoruz.”

Talat Koçyiğit: “Ey Muhammed! Sana okuyup zikrettiğimiz bütün bu haberler, âyetlerden ve Kur’ân-ı Hakîm’denir.”

Mustafa Öztürk:(Ey Peygamber) *İşte biz bütün bunları sana gerçek peygamber olduğunu gösteren deliller ve ibretli haberler olarak aktarıyor/anlatıyoruz.*

Adı geçen çevirilerin bir kısmında âyet “hikmet dolu” bir kısmında da “hikmetli” diye çevrilmiştir. Kanaatimizce bu hatalı bir çeviridir. Çünkü sözcüğün, asıl anlamı olan -bâtıldan ve farklı yorumlanmaktan-“men etme” âyetin anlamını daha açık bir şekilde ortaya koyuyor. Tefsirlerde yapılan yorumlar da bu tespitimizi desteklemektedir.

Hûd Sûresi 11/1. âyet:

{الرَّكِتَابُ أَحْكَمْتُ آيَاتُهُ ثُمَّ فَصَّلْتُ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ}

“Elif, lam râ. Bu öyle bir kitaptır ki âyetleri bâtıldan men edilmiş sonra da apaçık hale getirilmiştir. O, bilen ve her şeyi yerli yerinde yapan (Allah)ın katındandır.” Kefevî, bu ayeti şu şekilde açıklamaktadır; kitabın muhtevasında herhangi bir karışıklık, karmaşıklık ve muğlaklığa rastlanmaz. Her şey ayrıntılarıyla

verilmiş, açık ve net hale getirilmiştir.¹⁷¹ Bu âyette geçen h-k-m köklü türevlerden أَحْكَمْتُ sözcüğü, (bâtıldan) “men edilmiş” anlamında kullanılmıştır. Bu Kur’an’ın tamamına işaret edilmekle birlikte hemen sonrasında gelen âyetlere, insanlık için hayati derecede ehemmiyete sahip olması hasbiyle özellikle dikkat çekildiğine işaret ettiği kanaatindeyiz. Bu itibarla söz konusu olan ayetler apaçık bir anlam ifade ettiği ve farklı yorumlanmaktan men edildiği ifade edilmiş oluyor.

Sûrenin genelinde şu hususlar ifade ediliyor: Sadece Allah’a ibadet ediniz, yani hayatınızın ferdî ve sosyal zemininde sadece Allah’ın yönlendirici olmasına dikkat ediniz. Allah’ın Resulüne itaat ediniz. Hayatınızın hesap vereceğiniz gün olan âhirete endeksli olmasına gayret ediniz. Bu çerçevede, ibret alınması gayesiyle geçmiş ümmetlerden bir kesit veriliyor ve bu dünya hayatının parlaklığına aldanarak imanlarını feda edenlerin, korkunç akıbetlerle karşılaştıkları hatırlatılıyor.

Bu âyette geçen {كِتَابٌ أَحْكَمْتُ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ} “bâtıldan ve farklı yorumlanmaktan men edilmiş, sonra da detaylandırılmış bir kitaptır” ifadesinden sonra {إِنِّي لَكُمْ مِّنْ نَّدِيرٍ وَبَشِيرٍ} “Ancak Allah’a ibadet ediniz kuşkusuz ben, sizin için uyarıcı ve müjdeleyiciyim.”

Bu âyetteki أَنْ açıklayıcı (tefsiriyye)dır.¹⁷² Dolayısıyla “bâtıldan ve farklı yorumlanmaktan men edilmiş, sonra da detaylandırılmış bir kitaptır” mefhumu, tefsir edici أَنْ ile açıklanıp somutlaştırılıyor. Bâtıldan ve farklı yorumlanmaktan men edilmiş, sonrasında da tafsile tabi tutulmuş olan kitabın ayetleri, ancak yüce Allah’a ibadet edilmesi ile {أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ} açıklanıp/tefsir edilmesi, ibadet konusunun Kur’an’ın temel hedefi¹⁷³ olduğuna işaret ettiği kanaatindeyiz.

“Bâtıldan ve farklı yorumlanmaktan men edilmiş, sonra da detaylandırılmış bir kitaptır” bu özellik, Kur’an’ın tamamına yönelik olmakla beraber, bu ifadenin hemen sonrasında gelen ikinci âyetin içeriği kapsayıcı ve evrensel bir boyuta sahip olması hasebiyle ehemmiyetine dikkat çekildiğini düşünüyoruz.

¹⁷¹ KEFEVÎ, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî, *el-Külliyât fi'l-Mustalahât vel-Furuk el-Luğaviyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2. Baskı, 1419/1998, s. 380.

¹⁷² EBÜ HAYYÂN, *el-Bahrü'l-Muhît*, V, s. 2001.

¹⁷³ Bkz. DEMİR, Şehmus, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Ankara, Fez Yay., 1. Baskı, 2013.

Müfessirler Hûd sûresi 11/1. âyeti ve bu âyette geçen H-K-M köklü türevlerden أَحْكَمَتْ sözcüğüne şu yorumları getirmişlerdir:

Mukâtil: Mahlûkatıyla ilgili her şeyi bilen ve yaptığı tüm işlerinde isabetli olan (Allah)ın katından, bâtıldan ve karışıklıktan âyetleri men edilmiş, sonra da açıklanmış bir kitaptır.¹⁷⁴

Taberî: Bu âyetle ilgili bazı görüşleri söyledikten sonra doğru olanı ise şudur diyor: Karışıklıktan ve bâtıldan men edilmiş sonra da helâl ve haramlarla tafsil edilmiş bir kitaptır.¹⁷⁵ Bu âyetteki “uhkime(t) sözcüğünün men manasında olduğunu ifade etmektedir.

Mâturîdî: Âyetin tefsirinde birkaç görüş naklediyor: Birincisi, bu kitabın âyetleri emir ve nehiylerle sağlamlaştırılmış sonrasında da va'd ve va'id ile tafsil edilmiştir. İkincisi, bâtılın karışmasından men edilmiş, sonrasında da yerine getirilmesi gereken hususlar ve sakınılması gereken hususlar açıklanmıştır. Üçüncüsü, neshedilmekten men edilmiş, helâl ve haramlarla beyan edilmiştir.¹⁷⁶

İbn Ebî Hâtim, Bagavî: أَحْكَمَتْ sözcüğünün şu anlamlara geldiğini söylüyor: Helâl ve haramlarla, sağlamlaştırılmış, apaçık hale getirilmiş, âyetleri bâtıldan men edilmiş sonra da beyan edilmiş bir kitaptır.¹⁷⁷

Semerkindî: Bu âyetin tefsirinde şöyle diyor: Âyetleri bâtıldan, karışıklıktan ve çelişkiden men edilmiş sonra da beyan edilmiş bir kitaptır. Kullarının her şeyini bilen ve yaptığı her şeyinde isabetli olan (Allah)ın katındandır.¹⁷⁸

Mâverdî: Âyetleri emir ve nehiylerle sağlamlaştırılmış, bâtıldan men edilmiş, apaçık hale getirilmiş sonra da beyan edilmiş bir kitaptır.¹⁷⁹

Zemahşerî: Bu âyeti ve âyette geçen أَحْكَمَتْ sözcüğüne şu yorumları getirmektedir: Bu öyle bir kitaptır ki, âyetlerinin nazmı sağlamlaştırılmış sonra da konulara ayrılmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁴ MUKÂTİL, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II, s. 271.

¹⁷⁵ TABERÎ, *Câmi 'u'l-Beyân*, XII, s. 310.

¹⁷⁶ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, II, s. 507.

¹⁷⁷ İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VI, 1996; BAGAVÎ, *Me'âlimu't-Tenzîl*, IV, s. 159.

¹⁷⁸ SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, II, s. 115-116.

¹⁷⁹ MÂVERDÎ, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, II, s. 455.

Kuşeyrî: Bu âyetin tefsirinde şöyle diyor: Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri tebdil ve tağyirden men edilmiş sonra da hakkın sıfatlarının zikredilmesi, ubûdiyyet hükümlerinin vaz edilmesi ve tevhit ehlinin kalplerinde zuhur edecek bazı işaretlerin atılmasıyla tafsilata tabi tutulmuştur.¹⁸¹

İbn Atiyye: Bu âyetteki, أُحْكِمَتْ sözcüğünün iki anlama geldiğini ifade ederek şöyle diyor: Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri sağlamlaştırılmış sonra da beyan edilmiştir. Sağlam olan bir nesnenin uzun süre dayanaklılığına benzetilerek ezeli bir kelam olduğu ve ebediyen devam edeceğine işaret edilmektedir. Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri bâtıldan men edilmiş, sonrasında da beyan edilmiştir.¹⁸²

İbn ‘Âşûr: Bu âyeti yorumlarken şöyle diyor: “Uhkimet” sapa sağlam anlamındaki ihkâmdan müştaktır. Bu âyetler lafız ve mana açısından bozukluklara karşı sapa sağlam bir kitabın âyetleridir. Muharref kitaplarda bulunan bozukluklardan men edilmiştir.¹⁸³

Seçilen Türkçe mealler, Hûd sûresi 11/1. âyeti ve içinde geçen أُحْكِمَتْ sözcüğünü şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet: “*Elif Lâm Râ. Bu Kur’ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmıştır.*”

Elmalılı: “*Elif-Lâm-Râ. Bir hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da iyice açıklanmış bir kitaptır.*”

Esed: “*Elif-Lâm-Râ. (Bu) İlahî bir kitaptır ki, âyetleri her şeyden bütünüyle haberdar olan hikmet sahibi (Allah) tarafından kendi içlerinde **açık ve anlaşılır kılınmış**, birbirleriyle açıklanmış ve ayrıca birbirleriyle bağlantılı olarak etraflı biçimde dile getirilmiştir.*”

Ateş: “*Elif lâm râ. (Bu,) bir kitaptır ki, hikmet sâhibi, her şeyden haberi olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış ve güzelce açıklanmıştır.*”

¹⁸⁰ ZEMAŞŞERÎ, *el-Keşşâf*, III, s. 181.

¹⁸¹ KUŞEYRÎ, *Letâifu'l-İşârât*, II, s. 33.

¹⁸² İBN ‘ATİYYE, *el-Muharreru'l-Vecîz*, IV, s. 537.

¹⁸³ İBN ‘ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XI, s. 314.

Öztürk (Yaşar Nuri): “*Elif, Lâm, Râ. Hakîm ve Habîr olandan bir kitaptır ki bu, âyetleri önce muhkem kılınmış, sonra ayrıntılı hale getirilmiştir.*”

Şener, vd.: “*Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri sapasağlam ve son derece hikmetli ve edebî bir şekilde tertip edilmiş olup, gizli açık her şeyden haberdar olan ve her işi hikmete dayanan Allah tarafından ayrıntılı olarak açıklanmıştır.*”

Koçyiğit: “*(Elif Lâm Râ) Bu, hikmet sahibi olan ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından, âyetleri muhkem kılınmış, sonra da iyice açıklanmış bir kitaptır.*”

Akdemir: “*Bu, çok bilge olan her şeyden çok iyi haberdar bulunan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da ayrıntılı bir biçimde açıklanmış olan bir kitaptır.*”

Öztürk (Mustafa): “*Kur’ân, her hükmü ve her fîli mükemmel olan, her şeyden haberdar olan, Allah katından indirilmiş olup âyetleri/mesajları mükemmel biçimde ortaya konulmuş ve etraflıca idrakinize sunulmuştur ki o’ndan başkasına kulluk/ibadet etmeyiniz.*”

Bütün meallerde أُحْكِمَتْ sözcüğünün çevirisi “sağlam” şeklinde yapılmıştır.

Bu tali bir anlamdır. Sözcüğe esas anlamın verilmesi imkânı varken, tali bir anlam ile çeviri yapmak yerinde değildir. Yukarıdaki tefsir yorumları da bu kanaatimizi doğrular mahiyettedir.¹⁸⁴

Lokmân 31/2. âyet:

{ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ }

“*Bunlar (sûredeki âyetler), bâtıldan men edilmiş,(hakkı beyan eden) kitabın âyetleridir.*”

Bu âyet, تِلْكَ “tilke” işaret zamiriyle başlamaktadır. Bu zamir, ma’rife olmakla beraber, müşâru ileyh (işaret edilenin)ın müşahhaslığını ifade etmektedir. Yükleminin de marife olması durumunda öznenin yükleme en üst derecede sahip olduğu anlamını ifade etmektedir. Örneğin خَالِدٌ الشَّجَاعُ cümlesinin ifade ettiği anlam “Hâlit cesarete kemâle ermiştir.”¹⁸⁵ Bu çerçevede âyeti yorumladığımızda şunu ifade edebiliriz:

{ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ } Bu (bölümdeki) âyetler, farklı yorumlanmaktan kesin (mükemmel) bir şekilde men edilmiştir. Bu itibarla bundan sonra gelen âyetlere

¹⁸⁴ Konunun detayı için şu tefsir kaynaklarına bakılabilir, TABERÎ, *Câmi‘u’l-Beyân*, XII, s. 310; İBN ‘ATİYYE, *el-Muharreru’l-Vecîz*, IV, s. 537.

¹⁸⁵ SEKKÂKÎ, Ebû Ya’kûb Yûsuf, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, talik. Na’im Zerzûr, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2. Baskı, 1403/1987, s. 183; TAFTAZÂNÎ, *Muhtasaru’l-Me’ânî*, s. 150.

özellikle dikkat çekildiğinin mesajı verildiği kanaatindeyiz. Zira bu âyetlerin muhtevası, karışıklıktan ve farklı yorumlanmaktan men edilmiş evrensel mutlak doğruları ve herkes için geçerli olan hususları ifade etmektedir. Bu sûrede şu hususlara değinilmektedir: Tevhidin gerçekliği anlatılarak, şirkin anlamsızlığı ortaya konulmaktadır. İnsanları kör taklitten sakındırarak peygamberin getirdiği mesajları dikkate almalarını öğütleyerek, âfakta ve enfüste bulunan ve hakikate delalet eden âyetlerde tefekkür etmeye davet etmektedir. Bu çerçevede bir başka şeye daha işaret edilmektedir: Lokmân Hakîm isminde bir şahsiyetten bahsedilmektedir. Onun hikmetli sözlerine yer verilerek, bu sözlerin önemine dikkat çekilmekte, insan ve toplum hayatı için vazgeçilmez olduğu mesajı verilmektedir. Bu itibarla sûredeki hususları ifade eden muhtevanın, bütün zamanlarda herkes için net ve kesin bir anlam ifade ettiğini vurgulamak maksadıyla {تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ} sıfatıyla nitelendirilmiştir.

تِلْكَ (Bunlar) -sûredeki âyetler-, bâtıldan men edilmiş, (net bir mana ifade eden) kitabın âyetleridir. Yani bu hususları ifade eden âyetler, farklı yorumlanamayacak derecede açık olduğu, içine bâtılın sızmadığı (hakîm-bâtıldan men edilmiş) hakikatlerdir. Zira insanlığın ortak paydasıdır.

Müfessirlerin, Lokmân sûresi 31/2 âyeti ve bu âyette geçen الْحَكِيم sözçüğü ile ilgili yorumları:

Mukâtil: Bu âyette geçen “el-hakîm” sözçüğünü şöyle tefsir ediyor: Bâtıldan men edilmiş Kur’ân’ın âyetleridir.

Taberî: Bu âyeti ve içindeki “el-hakîm” sözçüğünü şöyle izah ediyor: Bu âyetler, açıklayıcı ve tafsilatlı olması hasebiyle hikmetli Kur’ân’ın âyetleridir.¹⁸⁶

Mâturîdî: Bu âyeti tefsir ederken üç vecihle tefsir edildiğini ifade ederek şöyle demektedir:¹⁸⁷ 1- تِلْكَ “tilke” ism-i işaret ile önceki peygamberlerin ümmetlerine ilettikleri vahye işaret etmektedir. Yani Allah katından önceki ümmetlere vahyedilenler, Kur’ân’ın âyetleriyle örtüşüyor. الْحَكِيم ise, bâtıldan ve karışıklıktan men edilen, âyetler demektir. Dolayısıyla geçmişten günümüze değişmeyen sünnetullâh’a işaret etmektedir.

¹⁸⁶ TABERÎ, *Câmi’u’l-Beyân*, XVIII, s. 531.

¹⁸⁷ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, IV, s. 63.

2- تِلْكَ “tilke” ism-i işaret ile gökteki Kitab’a, “levh-i mahfuz”a işaret edilmektedir. Yani gökteki o kitabın âyetleri, Kur’ân olarak vahyedilmiştir.

3- Parça parça indirilen bu âyetler, kitaba dönüşerek, Kur’ân adını almıştır. Mâturîdî, daha sonra Kur’ân’a sıfat olarak kullanılan الْحَكِيم sözcüğünün anlamı için şöyle bir izah getirmektedir: İndirildiği günkü gibi değişmeyen ve bozulmayan demektir. Buna da şu âyeti delil olarak getirir:

{ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ }

“Hiçbir bâtil ve anlamsızlık ona ne açıkça yaklaşabilir, ne de gizlice; o hikmet sahibi ve övgüye lâyık olan (Allah) tarafından indirilmiştir.”¹⁸⁸

Semerkindî: Âyetin tefsiri ve içinde geçen “el-hakîm” sözcüğüne şu yorumu getirir: Bunlar, bâtıldan men edilmiş Kur’ân’ın âyetleridir. Bu âyetlerde çelişki söz konusu olamaz. Bir diğer anlamı, helâl ve haram konusunu beyan eden kitabın âyetleridir.¹⁸⁹

İbn Ebî Zemenîn, bu âyeti yorumlarken şöyle diyor: Helâl ve haramlar ile âyetleri karışıklıktan men edilmiş, sağlam bir mana ifade eden kitabın âyetleridir bunlar.¹⁹⁰

Mâverdî: Bu âyetle ilgili izahları şu şekildedir: 1- Helâl ve haramların açık bir şekilde zikredilmesiyle sağlamlaştırılmış kitabın âyetleridir. 2- Bâtılın sızmasından men edilmiş kitabın âyetleridir. 3- Allah katından apaçık hale getirilmiştir. 4- Hikmet sahibi kitabın âyetleridir.¹⁹¹

İbn ‘Âşûr: Bâtılın sızmasına karşı sağlamlaştırılmış içinde faydasız söz bulunmayan kitabın âyetleridir. Hikmet içeren kitabın âyetleridir.¹⁹²

Seçilen Türkçe mealler, Lokmân 31/2 âyeti ve içinde geçen الْحَكِيم sözcüğünü şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet: Elif, Lâm Mîm. Bunlar, hikmet dolu Kitab’ın âyetleridir.

¹⁸⁸ Fussilet, 41/42.

¹⁸⁹ SEMERKANDÎ, *Bahru’l-‘Ulûm*, IX, s. 18.

¹⁹⁰ İBN EBÎ ZEMENÎN, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîz*, III, s. 374.

¹⁹¹ MÂVERDÎ, *en-Nuket ve’l-‘Uyûn*, III, s. 326.

¹⁹² İBN ‘ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXI, s. 140.

Ateş: “Elif, Lâm Mîm. Şunlar, hikmetli Kitab’ın âyetleridir.”

Öztürk (Yaşar Nuri): “Elif, Lâm Mîm. İşte sana, o hikmetlerle dolu Kitab’ın âyetleridir.”

Esed: “Bunlar, ilahî fermanın hikmet dolu mesajlarıdır.”

Elmalılı: “Elif, Lâm Mîm. Bunlar, hikmet dolu Kitab’ın âyetleridir.”

Şener, vd.: “Elif, Lâm Mîm. Bunlar, hikmet ve sağlam hükümlerle dolu Kur’ân’ın âyetleridir.”

Akdemir: “Elif, Lâm Mîm. Bunlar, bilgelik dolu olan Kitab’ın; iyilik yapanlara bir hidâyet ve sevgi (kaynağı olmak üzere indirilmiş olan) âyetleridir.”

Koçyiğit: “Elif, Lâm Mîm. ...Hidâyet ve rahmet olan hikmetli Kitab’ın âyetleridir.”

Hizmetli: Elif, Lâm Mîm. Bunlar, hâkim Kitab’ın âyetleridir.”

Dumlu, Elmalılı: Elif, Lâm Mîm. Bunlar hikmetlerle dolu Kitab’ın âyetleridir.”

Öztürk (Mustafa): “Elif, Lâm Mîm. İşte bunlar, mutlak doğru bilgiler ve öğütler içeren Kur’ân’ın âyetleridir.”

Kur’ân’da h-k-m köklü türevlerin “men etme” anlamında kullanımı konusunda belli tefsir kaynaklarında yaptığımız incelemelerde, söz konusu kaynakların çoğu türevin esas manada kullanıldığını önceleyerek, bu anlamda kullanılmasının tercih edildiğinin işaretini vermişlerdir. Söz konusu türevlerin “apaçık” ve “hikmetli” gibi anlamları da tali anlam olarak ifade etmişlerdir. Türkçe meallere bakıldığında ise tefsir kaynaklarında birincil ve tercih edilen anlamdan hiç bahsedilmediği, buna karşın tali anlamlar verilerek çevirisi yapıldığı görülmektedir. Bu da sağlıklı bir çeviri değildir. Zira sözcüğe esas anlam verilebildiği sürece ondan sapılmaması, dolayısıyla âyetin çevirisinin de bu çerçevede yapılması gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle Türkçe meallerdeki çeviri yanlış olmamakla birlikte, tercih edilen birincil mana verilmediği için hatalı olduğu kanaatindeyiz.

B. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Karar (hüküm verme)Anlamı

Kur’ân-ı Kerîm’de H-K-M köklü türevlerin ifade ettiği bir diğer anlam, herhangi bir mesele hakkında müspet veya menfî “karar vermektir.” Tablo 7’de detaylı olarak verdiğimiz gibi, bu sözcük söz konusu anlamda 58 âyette 74 defa

geçmektedir. Kur'ân'da h-k-m sözcüğü, Allah'a ve beşere atfedilerek iki farklı şekilde kullanılmıştır: Âyetlerde hüküm kahir ekseriyetle “*Tekvini(kozmik) hâkimiyet*” “*ilahî takdir*” manasında kullanılmıştır. Örneğin olaylar karşısında peygamberlerle müminlere sabır tavsiye edilerek takdir-i ilahîyi beklemeleri emredilmiştir. Bazen de insanlara isnat edilerek kendi aralarında hüküm/karar verirken adalete uygun davranmaları istenmiştir.¹⁹³

Bu ayetler, İslam tarihi açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Zira “hüküm” kelimesinin geçtiği ayetler İslam'ın erken döneminde Haricilerin¹⁹⁴ bu ayetleri referans göstererek İslam toplumunu tekfir etmesi günümüze kadar iz bırakacak önemli bir kırılmaya neden olmuştur.

Bu başlık altında yapacağımız çalışmada, daha önce elde ettiğimiz veriler ışığında Allah'a ve insana isnat edilen h-k-m sözcüğünün ifade ettiği anlamları ortaya koymaya çalışacağız.

1. H-K-M Köklü Türevlerin Allah'ın Bir İşe/Duruma Yönelik Karar Vermesi Anlamı

H-K-M köklü türevler Kur'ân-ı Kerîm'de, Mekkî sûrelerde 23 Medenî sûrelerde 13 olmak üzere toplam 36 defa Allah'a nisbet edilerek geçmektedir. Mekkî sûrelerdeki Allah'a isnad edilerek zikredilen âyetler sırasıyla şunlardır: Kalem 68/48; Tîn 95/8; Kasas 28/70, 88; A'râf 7/87; Neml 27/78; Yûnus 10/109; Hûd 11/45; Yûsuf 12/40, 67, 80; En'âm 6/57, 62, 114; Zümer 39/3, 46; Gâfir 40/12, 48; Şûrâ 42/10; Kehf 18/26; Nahl 16/124; Enbiyâ 21/112; Tûr 52/48. Medenî âyetlerdeki söz konusu kök ve türevlerinin geçtiği âyetler ise şunlardır: Bakara 2/113; Âl-i İmrân 3/55; Mumteherine 60/10 (2); Nisâ 4/141; Ra'd 13/41(2); İnsân 76/24; Hac 22/56, 69; Mâide 5/1, 43, 50.

a. Allah'ın Tekvini/kozmetik ve Mutlak Kararları

Halik (yaratıcı) ve bari (var eden) sıfatlarıyla İnsan dâhil bütün mevcudatın mutlak ontolojik hâkimi (karar verici)dir yüce Allah. Öznesi Allah olan hüküm

¹⁹³ ÜZÜM, İlyas, “Hüküm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, XVIII, s. 464-466.

¹⁹⁴ Dördüncü halife Hz. Ali ve Muaviye arasındaki sonlandırılması amacıyla Ali'nin Ebu Musa el-Eş'ari'yi Muaviye'nin de 'Amr b. el-'As'ı hakem tayin etmeleri sonucu Ali ve Muaviye'yi tekfirle itham ederek ayrılan firkadır.; Ruhi Fırlı, Ethem, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1997, IVI, s. 169-175; NASR b. Abdülkerim el-Akl, *el-Havaric*, Daru'l-Kasım, Riyad, 1417 (h) s. 20-21.

kelimesinin geçtiği ayetler Yüce Allah'ın kozmik hâkimiyetini vurgulamaktadır. Tekvini hâkimiyetinin sonucu olarak teşrii hâkimiyetinin de bulunması pek tabiidir. Bu çerçevede Kur'an'da geçen "hüküm" الْحُكْم kalıbının farklı türevleri kahir ekseriyetle Allah'ın bu mutlak tekvini hâkimiyetinin neticesi olan kararlarına işaret etmektedir.¹⁹⁵ Zira bu kelime bağlamıyla birlikte değerlendirildiğinde ilahi iradenin ahirete ilişkin olduğu görülmektedir.¹⁹⁶

Bu ayetlerin ahiretteki ezeli irade sonucu aldığı kozmik kararlara yönelik olması yüce Allah'ın ahirette tek hâkimiyet sahibi olduğu dünyada ise hâkimiyetinin olmadığı anlamına gelmemekle birlikte dünyada insanların da karar verebileceklerine işaret etmektedir.¹⁹⁷

Kevni hükümler alanı dışında kalan siyasi egemenlikte Allah'ın iradesi ile insanın iradesi ortak bir zeminde buluşmaktadır. Bu alanda siyasi egemenliğin hem Allah'a hem de insana eş zamanlı olarak düşünebiliriz. Allah'a eş koşmanın bu alanda değil ancak keveni hâkimiyet alanında söz konusu olabileceği kanaatini taşıyoruz.¹⁹⁸

Zira Yüce Allah, ontolojik olarak bütün kâinatın sahibi ve hâkimidir. Bu tekvini zeminde hüküm/karar Ancak Allah'a mahsustur. Toplumsal alana yönelik zeminde ise insana irade vererek karar alma özgürlüğünü vermiştir. Bu düzlemdeki insan tasarrufu Allah'ın beşere yönelik kararlarına veya iradesiyle uygun olması istenmekle birlikte muhalefet durumunda günaha girilmekte fakat inkâr edilmediği sürece şirk sayılamayacağı kanaatindeyiz.

Şimdi bu çerçevede h-k-m köklü türevlerin geçtiği âyetlerden birkaç örnek vererek inceleyelim:

En'âm 6/57

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَفْضُلُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ {
الْفَاصِلِينَ}

“Deki ben rabbimden gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Hemen gelmesini istediğinizi (azabın gelmesini) ben getirecek değilim.

¹⁹⁵ Mumtehin 60/10 (2) ayeti hariç.

¹⁹⁶ İNAN Ahmet, *Çağdaş Egemenlik Teorisi ile Kuran ın Hâkimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, Ankara, Se-Ba ofset, 1999, s.155.

¹⁹⁷ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru 'l-Kurâni 'l-'Azîm*, III, s. 381.

¹⁹⁸ İNAN Ahmet, *Çağdaş Egemenlik Teorisi ile Kur'an' ın Hâkimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, s.155.

Bu konuda hüküm/karar ancak Allah'ındır. O gerçeği haber verir. En iyi karar verici de kendisidir.”

Bu sûre, genel olarak İslâm inancının esasları olan tevhit, âhiret ve nübüvvet gibi belli başlı ilkeleri konu edinir. Bu âyetin içinde bulunduğu bölümün başlıca konusu ise, Hz. Peygamber(a.s)ın müşriklerce tartışılan nübüvvet(peygamberlik)i, onun misyonu ve gücünün sınırlarıdır.¹⁹⁹ Geçmişte Hârîcîlerin sloganı olan, sonrasında da sünneti delil olmaktan çıkarmak isteyenlerin başvurduğu bir argüman haline gelen, âyetteki bu ifade, {-{ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ }- Kur'an'da üç yerde geçmektedir. Bu âyetlere bakılarak hayatın her alanında hüküm/karar vermenin sadece Allah'a mahsus olduğu bu nedenle Peygamberin sünneti ile amel edilemeyeceğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla sünnetin de bir kaynak ve delil olamayacağı sonucuna varmışlardır.²⁰⁰

Bizim h-k-m kökü bağlamında bu âyetlerle ilgili yapmış olduğumuz bu çalışmanın, bu çevrelerin konu hakkında yaptıkları akıl yürütmenin doğru olup olmadığı konusuna da bir açıklık getireceğine inanıyoruz. Bu âyetin siyak-sibakına baktığımızda açıkça görülüyor ki âyet, yasama yetkisine kimin sahip olduğu, kimin de sahip olmadığı konusuyla ilgili değildir. Konu müşriklerin peygamberi susturmak adına davetine karşı çıkarak “kendilerine hemen bir azabın gelmesi” isteğinin Peygamberin elinde değil, Allah'ın elinde olduğu hususuyla ilgilidir. Âyette geçen الْحُكْمُ “el-hüküm” sözcüğünü bu bağlam çerçevesinde anlamak gerektiği kanaatindeyiz; bağlamından koparılarak genel bir mana verilmesi ve bunun üzerine ayetin yorumlanması anlamın saptırılması demektir.²⁰¹

Müfessirlerin Enam 6/57 âyeti ile ilgili yorumları ve bu âyette geçen الْحُكْمُ sözcüğüne yaptıkları izahatlar şu şekildedir:

İbn Abbas: Allah, Mekke müşriklerinden Nadr b. Hâris ve arkadaşlarına Peygamberin şunu demesini emrediyor: Ben, rabbimin verdiği basiretle doğru yoldayım. Sizin, “eğer doğru söylüyorsan bize bir azap iniversin” isteğinizin muhatabı

¹⁹⁹ SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Kabesun min Nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dimeşk, Dâru'l-Kalem, 3. Baskı, 1408/1988, II, s. 123.

²⁰⁰ KIRBAŞOĞLU, Mehmet Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, Fecr Yay., 1. Baskı, 1993, s. 156.

²⁰¹ KIRBAŞOĞLU, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, s. 156.

ben değilim. Çünkü azabın vuku bulmasına ancak Allah hüküm/karar verir. O en iyi kararı verendir.²⁰²

Mukâtil: Putları terk ederek Allah'a ibadet konusunda rabbimden gelen vahiyle ben doğru yoldayım. Sizin bana "eğer doğru söylüyorsan bize azabı hemen getir" demenizin muhatabı ben değilim. Zira azabı getirecek olan ve buna hüküm/karar veren ancak Allah'tır. Kendisi ne zaman azabı vereceğine en iyi hüküm/karar verendir.²⁰³

Taberî: Âyeti şöyle özetlemektedir: Ey müşrikler! Sizin (eğer doğruyu söylüyorsan) "azabı hemen indir" şeklindeki isteğinizi ben yapamam. Çünkü bu konuda her şeyi yaratan ve her şeye kadir olan ancak Allah hüküm/karar sahibidir. O aramızda en iyi hükmü/kararı verecektir.²⁰⁴

İbn 'Âşûr: Bu âyetin tefsirinde şöyle diyor: Ey müşrikler, ben rabbimden gelen bir hidayet üzerindeyim. Siz benim getirdiğim Kur'an'ı yalanladınız ve kudretimin dâhilinde olmayan bir azabın gönderilmesini talep ettiniz. Azabın gönderilmesine karar verecek olan ancak Allah'tır. O, hakça karar verir ve en iyi karar verici de O'dur.²⁰⁵ Araştırdığımız diğer tefsir kaynakları da adı geçen kaynaklar gibi bağlamın ifade ettiği anlam çerçevesinde kalarak bu âyeti yorumlamışlardır.²⁰⁶

Seçilen Türkçe mealler, içinde {إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ} ifadesi geçen En'am 6/57 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet, Elmalılı, Ateş, Esed, Öztürk,(Yaşar Nuri) "De ki: "Şüphesiz ben, Rabbimden (gelen) kesin bir belge üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele istediğiniz azap benim elimde değil. Hüküm yalnızca Allah'a aittir. O, hakkı anlatır. Hakkı bâtıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır."

Şener, vd.: "De ki: "Ben Rabbimden gelen apaçık bir delile dayanmaktayım. Siz ise, onu yalan saydınız. Gelmesi için acele ettiğiniz azap da benim elimde değildir. Azabı çabuklaştırmak veya ertelemek hakkındaki hüküm, ancak Allah'ındır. O doğru haber verir. O doğruyu eğriden ayırt edenlerin, hükmedenlerin en hayırlısıdır."

²⁰² İBN ABBÂS, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 145.

²⁰³ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, s. 564.

²⁰⁴ TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, IX, s. 280.

²⁰⁵ İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VII, s. 26-268.

²⁰⁶ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, II, s. 123; SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, I, s. 489; MÂVERDÎ, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, II, s. 121; TÛSÎ, *et-Tibyân*, IV, s. 153; ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, II, s. 354; İBNU'l-CEVZÎ, *Zâdu'l-Mesîr*, S. 442; RÂZÎ, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIII, s. 8; KURTUBÎ, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, s. 399; BEYDÂVÎ, *Envâru't-Tenzîl*, II, s. 165; EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-Muhîr*, IV, s. 146; İBN KESİR, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VI, s. 51; SE'ÂLÎBÎ, *Cevâhiru'l-Hisân*, II, s. 472; EBU'S-SU'ÛD, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm*, II, s. 220; MUHAMMED ABDUH, REŞİD RIZÂ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim*, VII, s. 454.

Öztürk (Mustafa): “(Ey peygamber!) Şunu da söyle onlara: ”Ben rabbimden gelen delile/vahye dayanmaktayım. Oysa siz o delili hükümsüz sayıp reddettiniz. Ayrıca sizin bir an önce gelsin de görelim diye alay edip durduğunuz azabı gerçekleştirmek benim elimde değil. Azabın vaktini tayin hususunda tek karar/hüküm mercii Allah’tır. O en doğru zamanda en doğru hükmü verir. Doğru hüküm vermede Allah gibisi yoktur!”

Görüldüğü gibi Şener, vd. ile Öztürk (Mustafa): mealı hariç diğer mealler, âyeti “hüküm ancak Allah’ındır” diyerek çevirmişlerdir. Bu yanlış bir çeviri değildir. Ancak konu hakkındaki mülahaza ve ihtilaflar göz önüne alındığında, Şener, vd. ile Öztürk(Mustafa): meallerinin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz. Zira mealler, herkesin başvurduğu kaynaklar olması hasebiyle çevirilerin farklı yönleri çekilebilme ihtimalini ortadan kaldıracak tarzda yapılmasında fayda olduğunu düşünüyoruz.

Yûsuf, 12/40

{مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ}

“Sizin ibadet ettikleriniz, kendiniz ve atalarınızın isimlendirdiği putlardan başka bir şey değildir. Allah, onlarla ilgili hiçbir delil indirmemiştir. İbadet konusunda hüküm ancak Allah’ındır. O, ancak kendisine ibadet etmemizi emretti. Doğru din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”

Bu sûrenin büyük bir bölümü Yûsuf (a.s) ve kardeşlerinin kıssasını içermektedir. Kıssa Hz. Yûsuf’un gördüğü rüya ile başlayıp ve rüyasının tahakkuk ettiğini söylemesiyle son bulmaktadır. Bu âyet bize Yûsuf (a.s)’un Mısır’da zindana atıldığı sırada yanında bulunan iki kişiyle kurmuş olduğu diyalogdan bahsetmektedir. Dolayısıyla bu âyetteki ifadeleri iyi anlamak için mutlaka konuşmanın geçtiği dönemi anlamak ve o dönemdeki insanların dinî hayatlarını ve din anlayışlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü âyet bir kıssadan söz etmekte, kıssanın geçtiği dönem, âyetin ifadelerini anlamada belirleyici konumdadır. Zira bağlam ve sözcükler ilişkisi insanlardaki ruh ve beden ilişkisi gibidir. Ruhsuz beden bir şey ifade edemediği gibi bağlamından kopuk sözcükler de doğru bir anlam ifade etmemektedir.

Bu itibarla âyetin geçtiği ortama baktığımızda toplum putlara tapan, Allah’a ortak koşan bir dinî anlayışa sahiptiler. Dolayısıyla Yûsuf (a.s) kendisine rüya tabiri için gelen bu iki şahsa genele hitap ifadesiyle öncelikle inanç bozukluklarına dikkat çekerek söze başlamaktadır.²⁰⁷ Bu noktadan hareketle âyette geçen **إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ** şu

²⁰⁷ TABERÎ, *Câmi ‘u l-Beyân*, XIII, s. 165.

anlamı ifade ediyor: İnanç ve ibadet konusunda irade sahibi ve karar verici ancak Allah'tır. Buradaki "hüküm" Allah'ın ezelî iradesi ve o iradenin beyanıdır. Yani inanç ve ibadet konusunda Allah'ın dışında hiç kimse irade sahibi değildir. Allah muhatapların dinî anlayışlarının geçerliliği konusunda bir şey söylemediğine göre sizin ibadet konusunda Allah'a ortak koşmanız anlamsızdır. Böylece âyet inanç ve ibadet konusundaki yanlışlarına vurgu yapmaktadır. Bu ayetlerde geçen "hüküm" kelimesi bağlamıyla birlikte düşünüldüğünde inanç ve ibadet konusunda Allah'ın takdiri ve iradesi olarak anlam ifade ettiği açıktır.²⁰⁸

Müfessirlerin Yûsuf 12/40 âyeti ile ilgili yorumları ve bu âyette geçen الْحُكْمُ sözcüğüne yaptıkları izahları şu şekildedir:

Mukâtîl: Allah'ın dışında sizin ibadet ettikleriniz anlamsız putlardır. Allah, onlara ibadet etmekle ilgili hiçbir delil zikretmemiştir. Tevhit konusunda karar ancak Allah'ındır. O ancak kendisine inanılıp ibadet edilmesini emretmiştir. Gerçek ve doğru olan din budur. Fakat insanların -Mısır halkı- çoğu bunu bilmezler.²⁰⁹

Taberî: İbadetin sadece Allah'a ait olduğu konusunda hüküm/karar ancak onundur. Bunu size -muhataplara- ve bütün mahlûkatına emretmiştir.²¹⁰

Mâturîdî: Siz ve atalarınızın, Allah'ın dışında ilah diyerek ibadet ettiğiniz putlar, ne ilah olmaya ne de ibadete edilmeye layık varlıklardır. Allah onlarla ilgili bir delil de indirmiş değildir. Ulûhiyyet, ibadet ve yaratma konusunda hüküm/karar ve irade beyanı ancak Allah'ındır. Doğru olan din, ibadetin Allah'a mahsus olması ve tevhit anlayışıdır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.²¹¹

İbn Ebî Hâtîm: Dinin tevhid üzerine kurulması konusunda hüküm/karar ancak Allah'ındır.²¹²

Semerkindî: Dünya ve âhirette hüküm/karar verme ancak Allah'ındır.²¹³

Tûsî: Yûsuf (a.s), Allah'ın dışındaki varlıklara ibadet edenlere hitap ediyor. Sizin ve atalarınızın ilah diye isimlendirdiğiniz varlıklar, hiç hükmündedir. Çünkü Allah onların ibadeti ile ilgili bir delil indirmiş değildir. Allah neyi emretmiş veya

²⁰⁸ AKDEMİR Salih, *Kur'an ve Laiklik*, Form Yay. yrs. ty. s.171-172.

²⁰⁹ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, II, s. 319.

²¹⁰ TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, XIII, s. 165.

²¹¹ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, II, s. 582.

²¹² İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, VII, s. 2146.

²¹³ SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, II, s. 162.

neyi nehiy etmiş ise -ibadet konusunda olduğu gibi- hüküm/karar ancak onundur.²¹⁴

Zemahşerî: Yûsuf (a.s) rüya tabiri için kendisine gelen arkadaşlarına ve onların kavmine hitap ederek, Allah'ın dışında ibadet ettikleriniz, sizin ve atalarınızın ilah olarak isimlendirdiği varlıklar, bâtıl şeylerdir. Onlarla ilgili Allah, hiçbir delil indirmiş değildir. İbadet ve dinî anlayış konusunda hüküm/karar ancak onundur. O hüküm de şudur: Ancak ona ibadet etmenizi emretmiştir. Gerçek olan din budur.²¹⁵

Seçilen Türkçe mealler, içinde {إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ} ifadesinin geçtiği Yûsuf 12/40 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet, Elmalılı, Ateş, Öztürk (Yaşar Nuri), Koçyiğit, Hizmetli, Akdemir: Âyette geçen söz konusu cümleyi benzer ifadelerle “*hüküm ancak Allah'a aittir*” şeklinde çevirmişlerdir.

Esed: (Neyin doğru, neyin eğri olduğu konusunda) “*hüküm yalnızca Allah'a aittir.*”

Öztürk (Mustafa), Şener, vd.: (Din, inanç ve ibadet konusunda) “*hüküm ancak Allah'ındır*” demek suretiyle bağlamı değerlendirmek suretiyle çeviri yapmışlardır.

Meallerin geniş halk kitlelerinin istifade ettiği kaynaklar olması hasebiyle, kaynak dilden hedef dile taşıdıkları anlamı net bir şekilde ortaya koymaları gerekmektedir. Bu çerçevede farklı yerlere çekilmemesi için sözcüğün bağlamı düşünülerek yapılan çeviriler, âyetin bütüncül anlamını ortaya koymak açısından doğru olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle yukarıda örneklerini verdiğimiz meallerden genel bir çeviri yapanlar, farklı yönler çekilebilme ihtimaline açık olduğu için uygun bulmuyoruz. Zira, bu genel ifadenin(bağlamından kopuk anlam) ucu açık olması itibarıyla bir takım kişisel düşüncelere bahane edilme ve argüman olarak kullanılma ihtimali dün olduğu gibi bu gün de vardır. Bu nedenle ifadeyi bağlam çerçevesinde değerlendirilerek çevrilmesi ilmi olduğu gibi okuyucuya da daha faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz. Dolayısıyla çeviri yapanların bu durumu dikkate almaları ve kastetmedikleri bir sonuca da meydan vermemeleri adına, âyetin bütüncül anlamını

²¹⁴ TÛSÎ, *et-Tibyân*, VI, s. 142-143.

²¹⁵ ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, III, s. 285; Bu konudaki benzer yorumlar için bkz., İBN 'ATİYYE, *el-Muharreru'l-Vecîz*, V, s. 91; İBNU'l-CEVZÎ, *Zâdu'l-Mesîr*, s. 698; TÛSÎ, *et-Tibyân*, VIII, s. 269; KUŞEYRÎ, *Letâifu'l-İşârât*, III, s. 16; KURTUBÎ, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, s. 455; BEYDÂVÎ, *Envâru't-Tenzîl*, III, s. 164; EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-Muhît*, V, s. 309; EBU'S-SU'ÛD, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm*, III, s. 148; İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII, s. 267.

vermeye gayret etmeleri gerekir diye düşünüyoruz. Tefsir kaynaklarındaki yorumların bu istikamette olması, bu kanaatimizi teyit etmektedir.

Yûsuf, 12/67:

{وَقَالَ يَابَنِي لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ}

(Ya'kûb) dedi ki: “Ey oğullarım! Mısır’a tek bir kapıdan girmeyiniz. Ayrı ayrı kapılardan girin. Bununla birlikte Allah katından hakkınızda takdir edilene de mani olamam. Bu konuda hüküm/karar ancak Allah’ındır. Ben ancak O’na dayandım. Dayanmak isteyenler de, ancak O’na dayansınlar!”

Bu âyet, Ya’kûb (a.s)’un oğullarına yaptığı bir tavsiyeyi bize anlatmaktadır. Bir baba hassasiyetiyle oğullarına herhangi bir zararın gelmemesi için (nazar/göz değmesi) tedbir amaçlı farklı kapılardan girmelerini öğütlüyor. Bununla beraber, Allah indinde haklarında bir musibet takdir edilmişse eğer, bu tedbirin bir fayda sağlamayacağını belirterek, insanların muhafazası ile ilgili tek karar mercii, Allah olduğunu, kendisinin de O’na dayandığını ve dayanmak isteyenlerin ancak ona dayanmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bağlamdan da anlaşıldığı gibi burada “Hüküm ancak Allah’ındır” ifadesi genel bir anlam ifade etmek yerine sibak-siyak çerçevesi dâhilinde değerlendirilmesi gerekir. Zira ruhun bedene hayat verdiği gibi bağlam da sözcüğe anlam vermektedir. Sözcüğe bağlamından kopuk anlam vermek ruhsuz bedene can vermeye kalkışmak gibi beyhude bir çabaya benzemektedir.

Müfessirlerin Yûsuf 12/67 âyeti ile ilgili yorumları ve bu âyette geçen الْحُكْمُ sözcüğüne yaptıkları izahları şu şekildedir:

İbn Abbas, Mukâtil, Taberî, Mâturîdî, Semerkandî, Beydâvî, Menâr, İbn ‘Âşûr, benzer ifadelerle şöyle yorumlamışlardır: Size herhangi bir musibet isabet edip etmeyeceği konusunda hüküm/karar verecek olan ancak Allah’tır.²¹⁶ Adı geçen tefsir kaynakları, âyette geçen “hüküm/karar” sözcüğünü bağlamı çerçevesinde kalarak yorumlamışlardır. Yani sözcüğü genel anlamda değil, âyetin sibak-siyakını

²¹⁶ İBN ABBÂS, *Tenvîru’l-Mikbâs*, s. 254; MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II, s. 343; TABERÎ, *Câmi’u’l-Beyân*, XIII, s. 238; MÂTURÎDÎ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, s. 592; SEMERKANDÎ, *Bahru’l-‘Ulûm*, II, s. 169; MUHAMMED ABDUH, REŞİD RIZÂ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hâkim*, XII, s. 309; EBU’S-SU’ÛD, *İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm*, III, s. 148; BEYDÂVÎ, *Envâru’t-Tenzîl*, III, s. 170; İBN ‘ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XIII, s. 23.

dikkate alarak şöyle izah etmişlerdir: Ya'kûb (a.s), evlatlarını koruması adına tavsiye ettiği tedbire rağmen, onlara bir musibetin isabet edip etmeyeceği konusunda hüküm/karar sahibinin ancak Allah olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak bu sıbak-siyak çerçevesinde ezeli irade anlamını ifade eden “hüküm” kelimesi o anlamın dışında toplumsal alana yönelik kararlar diye yorumlamak bağlam dışında bir yorum olduğu bu nedenle doğru olmadığını düşünüyoruz. Ayetin ifade ettiği bu anlam-ezeli irade-bağlam çerçevesine giren hadiselerin tamamını kapsadığı gibi bütün zaman ve zemine de yönelik bir ifade olup evrensel bir boyuta sahiptir. Bu nedenle söylediklerimizin tarihsellikte bağdaştırılması kesinlikle düşünülmemelidir.

Seçilen Türkçe mealler, Yûsuf 12/67 âyetini ve âyette geçen {إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ} ifadesi şöyle çevirmişlerdir:

Bu âyetle ilgili belirlenen meallerin bir kısmı, âyetin içinde geçen söz konusu ifadeyi mutlak ve bağlamından kopuk gibi anlaşılan bir tarzda çevirmişlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Diyanet, Elmalılı, Ateş, Öztürk (Yaşar Nuri), Dumlu, Elmalı, Hizmetli: *Ya'kûb- “Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim. Tevekkül edenler de yalnız O'na tevekkül etsinler.”*²¹⁷

Bir kısım mealler ise adı geçen ifadeyi önceki cümle ile bağlantısını açık bir şekilde kurarak bağlamın sözcüğe yüklediği anlamı net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu mealleri de şöyle sıralamak mümkündür:

Öztürk (Mustafa), Akdemir, Koçyiğit, Şener, vd.: *“Evlatlarım!” (Kalabalık bir yabancı grubu olarak Mısırlıların dikkatini çekmemeniz için) şehre tek kapıdan değil, farklı kapılardan girin. Gerçi ben tedbir adına ne söylesem söyleyeyim, Allah'ın sizinle ilgili takdirine engel olamam. Bilin ki hüküm ve takdir yalnız Allah'ındır. Bu yüzden ben yalnız O'na güvenirim. Birine güvenmek isteyenler de yalnız O'na güvensinler.”*²¹⁸

Bize göre, Öztürk, Akdemir, Koçyiğit ve Şener'in mealleri bağlama açık bir şekilde atıfta bulundukları için ilgili ifadenin anlamını daha net ortaya koymuşlardır. Çünkü bu âyet Ya'kûb (a.s)'un oğullarına yaptığı bir takım nasihatlerle ilgilidir. Dolayısıyla Kur'an'ın ifadelerini bulundukları bağlam çerçevesinde anlamak ve yorumlamak sağlıklı olduğu gibi ilmî ölçütlere dayandığından dolayı da gerçeğe en yakın metot olduğu kanaatindeyiz. Araştırdığımız tefsir kaynaklarının da yorumlarında bağlama işaret etmeleri, bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

²¹⁷ KARAMAN, vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 242.

²¹⁸ ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, s. 332.

Hac 22/56:

{الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ}

“O gün mülk sadece Allah’ındır. İnsanlar arasında hüküm/karar verecektir; iman edip iyi işler yapanlar, içinde nimetler olan cennette olacaklardır.”

Bu âyetler şeytanın vesveselerine karşı Allah’a inanıp âyetlerini tasdik edenlerle buna hep kuşkuyla bakıp inanmayanları konu edinmektedir; iman etmeyenlerin bu durumunun, ansızın gelecek olan kıyamete kadar devam edeceğini beyan etmektedir. O günde her şeyin hükümranlığının kendisine ait olduğunu, iki fırka arasında kimin haklı kimin haksız olduğuna dair kendisinin hüküm/karar vereceğini, iman edenlerin cennete gireceklerini, iman etmeyenlerin ise alçaltıcı bir azaba uğrayacağını belirterek son noktayı koyacağını bildirmektedir. Bu bağlamdan da açıkça anlaşıldığı gibi âyette geçen يَحْكُمُ sözcüğü Allah’ın kıyametteki iradesini beyan etmektedir. Yani bu konudaki ilahî irade, o gün ilgili kişilerin yüzüne okunarak tecelli edecektir.

Müfessirlerin Hac 22/56. âyeti ile ilgili yorumları ve bu âyette geçen يَحْكُمُ sözcüğüne yaptıkları izahları şu şekildedir:

Bu âyet ile ilgili araştırdığımız tefsirlerden İbn Abbas, Mukâtil, Taberî, Mâturîdî, Semerkandî, Beydâvî, Menâr, İbn ‘Âşûr gibi kaynaklar, bu âyeti yorumlarken Allah’ın kıyamette vereceği hüküm/karar diyerek ilahî iradenin kast edildiğini izah etmişlerdir. Bu izahlarını da âyetin bir bütün olarak düşünülmesine dayandırmışlardır. Zira âyet “o gün” ifadesi ile birlikte düşünüldüğünde sonrasındaki sözcüğün de ona bağlı olarak yorumlanması gerektiğini ifade etmişlerdir.²¹⁹

Seçilen Türkçe mealler, içinde يَحْكُمُ sözcüğünün geçtiği Hac 22/56 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet, Elmalılı, Esed, Ateş, Öztürk (Yaşar Nuri), Şener, vd., Hizmetli, Akdemir, Dumlu, Elmalı, Öztürk (Mustafa) Koçyiğit,: Sözcüğü benzer ifadelerle kıyamete atıf yaparak şöyle çevirmişlerdir: “İşte o gün mülk (hükümranlık)

²¹⁹ İBN ABBÂS, *Tenvîru’l-Mikbâs*, 355; MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, s. 134; TABERÎ, *Câmi’u’l-Beyân*, XVI, s. 618; MÂTURÎDÎ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, III, s. 381; SEMERKANDÎ, *Bahru’l-‘Ulûm*, II, s. 401; BAGAVÎ, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, V, s. 396; İBN ‘ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XVII, s. 309.

Allah'ındır. O, insanların arasında hükmünü verir. Artık iman edip sâlih amel işlemiş olanlar, naim cennetlerindedirler.”²²⁰

Bizim de bu konuda edindiğimiz kanaat bu yöndedir. Çünkü gerek âyetin içinde bulunduğu bölüm gerek âyetin siyak-sibakı, kıyamette gerçekleşecek olan bir durumdan söz etmektedir. Dolayısıyla yapılan çevirilerin yerinde ve doğru olduğu kanaatindeyiz.

b. Allah'ın Beşeri/teklifi Kararları

Kur'an'ı-Kerimin temel özelliklerinden biri inananlar başta olmak üzere insanlığa rehber olmasıdır. Bu çerçevede Allah'ın insanlara ferdi ve toplumsal bazda bir takım emirler vaz etmesi gayet tabiidir.

İslam Fıkıh literatüründe *teklifi hükümler* diye bilinen ve mükellefin fiilleri açısından farz/*vacip*, *mendup*, *mekruh*, *haram* ve *helal* diye isimlendirilen, hükümler, Allah'ın beşeri kararları ve müçtehitlerin iradesinin ortak sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ahirette hüküm ve karar sadece Allah'a mahsusken dünya işleri ile ilgili Allah'ın hüküm sahibi olmakla birlikte bazı hüküm/kararların insanlar tarafında dan verilmesi mümkündür.²²¹

“Allah'ın teşrii hâkimiyetine beşeri bir unsur dâhil olmaktadır. Zira Kur'an'ın yasamaya ilişkin emirlerinin anlaşılması, uygulanma zamanı ve şartlarının tespiti tamamen beşeri iradeye terk edilmiştir.”²²²

Şimdi söz konusu türevlerin geçtiği âyetlerden bir kaçını örnek vererek inceleyelim:

Maide,5/43.

{وَكَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ}

“Yanlarında, içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar, sonra bunun ardından verdiği hükümden yüz çeviriyorlar? İşte onlar (kendi kitaplarına da, sana da) inanmış değillerdir.”

²²⁰ KARAMAN, vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s. 338.

²²¹ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, III, s. 381.

²²² İNAN Ahmet, *Çağdaş Egemenlik Teorisi ile Kur'an'ın Hâkimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, s.163

Mumtebine, 60/10

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمَ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ
مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَاتُّوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ
تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسَلُّوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَلُوا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمْ حُكْمُ
اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ}

Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü Müslüman hanımlar kâfirlere helâl değildirler. Kâfirler de Müslüman hanımlara helâl olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın. (Zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır.) Onlara harcadığınız mehri, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehri (sizden) istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah, hakkıyla bilendir ve her şeyi yerli yerinde yapandır.

Bu iki ayette geçen h-k-m kökünün ifade ettiği anlam Allah'ın beşere yönelik kararları anlamında olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Araştırma alanımızda bulunan tefsirler de bu konuda benzer ifadelerle ayetlerde geçen “hüküm” ifadesini Allah'ın insana yönelik kararı olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.²²³

2. H-K-M Köklü Türevlerin Beşerin Bir Duruma Yönelik Hüküm/Karar Vermesi Anlamı

H-K-M köklü türevlerin Kur'ân'da hüküm/karar anlamında insana isnat edilerek Mekkî âyetlerde 15, Medenî âyetlerde ise 23 olmak üzere toplam 38 defa zikredilmiştir. Mekkî sûrelerdeki beşere atıf yapılarak zikredilen âyetler sırasıyla şunlardır: Kalem 58/36, 39; Sâd 38/22, 26; A'râf 7/87; Yûnus 10/35, 109; Hûd 11/45; Yûsuf 12/80; En'âm 6/136; Sâffât 37/154; Şûrâ 42/10; Nahl 16/59; Enbiyâ 21/78 (2). Medenî sûrelerdeki beşere atıf yapılarak zikredilen âyetler ise sırasıyla şunlardır:

²²³ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, I,479-IV,305; TABERÎ, *Câmi 'u'l-Beyân*, XIII,447-XXII, s. 587; SE'ÂLİBÎ, *Cevâhiru'l-Hisân*, II,385-V,520.

Bakara 2/213; Âl-i İmrân 3/23; Nisâ 4/35 (2), 58 (2), 105; Mâide 5/42 (3), 43, 44 (2), 45, 47(2), 48, 49, 50, 95; Nûr 24/48, 51; Ankebût 29/4.

Sâd 38/26:

{يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الدِّينَ}

{يُضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ هُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ}

“Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde halife tayin ettik. İnsanlar arasında adaletle hüküm/karar ver, nefesine de tabi olma. Nefse tabi olsan o seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz Allah yolundan sapanlar, unuttukları bir takım şeylerden dolayı (terk ettikleri) hesap gününde kendilerine küçümseyici bir azap vardır.”

Bu sûre, Kureyş’in Hz. Peygamber (a.s)’i Ebû Tâlib’e şikâyet etmesi üzerine inmiştir. Sûrenin ilk âyetleri, buna işaret etmektedir.²²⁴ Sûre daha sonra bazı peygamberlerin kıssalarından bahsetmektedir. Bunların içinde kıssası en uzun olan Dâvûd (a.s) ve Süleyman (a.s) peygamber kıssasıdır. Bu kıssada Allah, Kur’ân’ı okuyan kimsenin zihnine şu hususları yerleştirmek istiyor: Adalet kesinlikle tarafsızdır. Allah katında ancak dürüst olan, yanlışta ısrar etmeyen, yanlışlık yapsa bile, hemen arkasından tövbe edip, dünyada âhiret hesabını dikkate alarak yaşayan kimseler makbuldür.²²⁵

Müfessirlerin Sâd 38/26 âyetinde geçen فَاحْكُم sözcüğüne yaptıkları izahlar şu şekildedir:

Araştırdığımız tefsirlerden, Mukâtîl, Taberî, Mâturîdî, Bagavî, İbnu’l-Cevzî, Semerkandî, Zemahşerî, Fahrüddîn er-Râzî, Kurtubî, Kuşeyrî ve İbn ‘Âşûr gibi kaynaklar, bu âyetin içinde geçen فَاحْكُم sözcüğünü yargısal olarak bir şeye karar vermek anlamında yorumlamışlardır.²²⁶

²²⁴ VÂHİDÎ, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed en-Neysâbüri, *Esbâbu Nuzûli’l-Kur’ân*, thk. Kemal Besyuni Zağlul, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, I. Baskı, 1411/1991, s. 380-81; TABERÎ, *Câmi’u’l-Beyân*, XX, s. 19.

²²⁵ KURTUBÎ, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, s. 177.

²²⁶ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, III, s. 642; TABERÎ, *Câmi’u’l-Beyân*, XX, s. 77; MÂTURÎDÎ, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm* IV, s. 267; BAGAVÎ, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, VII, s. 87; İBNU’L-CEVZÎ, *Zâdu’l-Mesîr*, s. 1210; SEMERKANDÎ, *Bahru’l-Ulûm*, III, s. 134; ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, V, s. 261; RÂZÎ, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, s. 199-200; KURTUBÎ, *el-*

Seçilen Türkçe mealler, içinde فَاخُكُم sözcüğünün geçtiği Sâd 38/26 âyeti şöyle

çevirmişlerdir:

Diyanet: “(Ona dedik ki) Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm/karar ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”²²⁷

Elmalılı: “Ya Dâvûd! Muhakkak ki biz seni yeryüzünde bir halife kıldık, şimdi insanlar arasında hakk ile hükmet de (keyfe) hevâya tabi' olma ki seni Allah yolundan saptırmayın, çünkü Allah yolundan sapanlar hesab gününü unuttukları cihetle kendilerine pek şiddetli bir azâb vardır.”

Esed: “(Ve şöyle dedik:) “Ey Dâvûd! Seni (bir Peygamber ve böylece) yeryüzündeki halifemiz kıldık: Öyleyse insanlar arasında adaletle hükmet, boş arzu ve heveslere uyma, sonra onlar seni Allah yolundan saptırır. Allah yolundan sapanları ise, Hesap Günü'nü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap bekler!”

Ateş: “Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde (senden öncekilerin yerine) hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adâletle hükmet; keyf(in)e uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar ise, hesap gününü unuttuklarından dolayı, çetin azaba uğrayacaklardır.”

Öztürk (Yaşar Nuri): “Ey Dâvûd, seni yeryüzünde bir halife yaptık. Artık insanlar arasında hakla hükmet; geçici hevâya uyma ki, seni Allah yolundan saptırmayın. Allah yolundan sapanlar için, hesap gününü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap vardır.”

Hizmetli: “Ey Dâvûd! Doğrusu seni yeryüzünde halife kıldık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver, hevâya uyma. Çünkü hevâ seni Allah yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar, hesap gününü umursamadıkları için şiddetli bir azaba uğrayacaklardır.”

Akdemir: “Biz (ona) “Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle **karar ver!** Seni Allah'ın yolundan saptırmaması için sakın arzularına uyma! Allah yolundan saptıranlara gelince; onlar için hesap gününü unutmalarından dolayı çok şiddetli bir azap olacaktır.” demiştik.”

Öztürk (Mustafa): “(Biz Dâvûd'a şöyle buyurmuştuk): “Ey Dâvûd! Biz seni bu ülkede hükümdar kıldık. O halde sen de insanları adalet ve hakkaniyetle yönet. Sakın hevâ ve hevesine uyma; yoksa seni Allah yolundan saptırır. (Bil ki) Allah yolundan sapanlara hesap gününü umursamadıklarından dolayı şiddetli bir azap vardır.”

Koçyiğit: “(Ona şöyle demiştik): “Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde bir halife kıldık. İnsanlar arasında adaletle hükmet. Keyfine tabi olma; aksi halde Allah yolundan seni saptırır. Allah'ın yolundan sapanlara ise hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”

Mâide 5/44:

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَنْبِيَاءُ بِمَا اسْتُخْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْا اللَّهَ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَلِيلٍ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ﴾

Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, XVIII, s. 177; KUŞEYRÎ, Letâifu'l-İşârât, III, s. 103; İBN 'ÂŞÛR, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, XXIII, s. 243.

²²⁷ KARAMAN, vd., Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, s. 453.

“İçinde hidâyet ve nûru barındıran Tevrat’ı kuşkusuz biz indirdik. Teslim olmuş peygamberler, Yahudilere onunla hüküm/karar verirlerdi. Ruhbanlar ve ahbarlar²²⁸ da Allah’ın kitabını muhafaza etmek ve ona karşı şahitlik etmekle görevli olduklarından dolayı onunla hükmederlerdi. O halde siz, insanlardan değil benden korkunuz. Âyetlerimi de az bir karşılıkla satmayın. Kim Allah’ın indirdiği ile (inkâr ederek) hüküm/karar vermezse onlar kâfirlerin ta kendileridir.”

Söz konusu âyetin tefsirine geçmeden önce Mâide sûresinin geneli hakkında bazı malumatların verilmesi, ilgili âyetin daha iyi anlaşılması adına faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu sûre üç ana meseleden söz etmektedir.

a- Müslümanların dinî ve kültürel hayatlarıyla ilgili talimatlar:

Müslümanların dinî yaşantıları yanı sıra oluşturulan kültürel ve siyasal hayatlarıyla alakalı ilkeler ve emirler vaz ediliyor. Bu bağlamda, Hac ibadeti ile ilgili hükümler ortaya konuluyor. Allah’ın belirlediği “Şe‘âir’e –Haremeyn’de ibadet amaçlı yerler vs.-²²⁹ saygı gösterilmesi emredilirken, Kâbe’ye gelen hacılara karşı her türlü müdahaleden sakınılması isteniyor. Helâl ve haram yiyeceklerle ilgili katî hükümler getirilerek, İslâm öncesi adetlerin getirdiği sınırlamalar ortadan kaldırılıyor. Ehl-i Kitap olanların yemeklerinin yenmesine ve kadınlarıyla evlenilmesine izin veriliyor. Namaz için gerekli olan abdestle ilgili hükümler yanı sıra gusûl ve teyemmümle ilgili düzenlemeler ifade ediliyor. Toplumsal huzura karşı, isyan ve hırsızlıkla ilgili caydırıcı mahiyette cezalar getiriliyor. Gerek ferdi gerekse toplumu ilgilendiren içki ve kumar, kesin bir şekilde men ediliyor. Yemin kefareti ile ilgili hüküm vaz ediliyor, şahitlik yasasına bazı hususlar ilâve ediliyor.

b-Müslümanlara uyarılar:

İmtihan gereği insanın fitratında var olan ve Müslümana yakışmayan iktidar gururu ve menfaati uğruna olabilecek bazı tehlikelere karşı onları uyarıyor. Allah, Hâkim durumda olan Müslümanların ahde vefa göstermelerini emrediyor. Bu imtihan döneminde, adalete bağlı kalmaları ve Ehl-i kitab’ın düştükleri hataya düşmemeleri için onları sıkıca ikaz ediyor. İnananların, Allah ve Resûlü’nün emir ve yasaklarını, yerine getirmeleri emredilirken, onları yerine getirmeyen Ehl-i Kitab’ın karşılaştıkları

²²⁸ Âyette geçen “*rabbâniyyûn*”, Rabbe nisbet edilerek ilâhî ilimle iştiğal eden ve ruhî tezkiyesine önem veren kişiler demektir. Yahûdi geleneğinde üstün ilim ve fazilet sahibi şahsiyetlerdir. “*Ahbâr*” ise zâhir ilimlerde bilgi sahibi olan kişilerdir (bkz., REŞİD RIZA, *Menâr*, VI, s. 398).

²²⁹ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 265.

kötü neticelerden kendilerini muhafaza etmelerini istiyor. Kur'ân-ı Kerîm'in emir ve yasaklarını kendilerine ölçü almaları, tüm işlerini o çerçevede yapmaları istenerek, nifaka düşmemeleri için onları ikaz ediyor.

c-Yahudilere ve Hristiyanlara Uyarılar:

Medine misakı²³⁰ ile varılan toplumsal muvâfakatı bozmalarına karşın, Yahudiler, uyarılmakta yanlış tavırlardan vaz geçerek, doğru yolu izlemeye davet edilmektedirler. Aynı şekilde Hristiyanlara da ayrıntılı bir davet yapılmaktadır. İnançlarındaki hatalar açık bir şekilde beyan edilerek, Hz. Peygamber (a.s)'in rehberliğini kabul etmeleri konusunda ikaz edilmektedirler. Müşrik Araplarla aynı durumda olan Mecusilerle diğer putperest kavimlere ayrı bir davet yapılmamıştır. Çünkü müşrik Araplara yapılan davet onlar için de geçerlidir. Bu sûrenin muhtevasını genel hatlarıyla bu şekilde belirttikten sonra şimdi de sebep-i nüzûlüne bakalım:

Kaynaklar 41-50 aralığındaki âyetlerin sebep-i nüzulü ile ilgili farklı rivâyetler aktarmakla beraber, genel kabul gören rivâyeti şöyle nakletmişlerdir:²³¹ Hz. Peygamber (a.s), yüzü siyaha boyatılmış ve değnekle vurulmuş bir Yahudi'nin yanından geçirildiği sırada onlara sorar: Sizin kitabınızda zina haddi böyle midir? Evet dediler. Onlardan birine dedi ki, Hz. Mûsâ (a.s)'ya Tevrat'ı indiren Allah'ın aşkına, kitabınızda zinanın hükmü bu mudur? Adam eğer Allah aşkına demeseydin söylemezdim. Fakat şimdi söylemek durumundayım: Toplumumuzun önde gelenlerinde zina olayı yaygınlaştığı halde biz onlara recm haddini uygulama imkânına sahip değildik. Toplumun düşük seviyeli olanlarına uygulama durumunda kaldık. Bundan dolayı bir ceza üzerine ittifak edelim dedik. Her iki kesime uygulayabileceğimiz bu cezaya karar kıldık. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s), ya Rabbi sen şahit ol ki ben senin emrini ihya edeceğim, diyerek Tevrat'taki emre uyulması gerektiğini ifade etti. Söz konusu olay akabinde bu âyetler nazil olmuştur.

Bu âyeti sibak-siyakı ile sebep-i nüzulü dikkate alarak analiz etmeye çalıştığımızda bu âyette geçen لَمْ يَحْكَمْ “Lem Yehkum” den kasıt salt ve mutlak hüküm

²³⁰ İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Cemalüddin Abdülmelik b. Hişam el-Basri, *Es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, Daru'l-Kitabi'l-Aabiyye, 3. Bas. 1410/1990, II. s. 142-146.

²³¹ VÂHİDÎ, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s. 145-147; HÂLİD, Süleymân el-Muzeynî, *el-Muharrer fi Esbâb-i Nuzûli'l-Kur'ân*, Eddumam (Suudi Arabistan), Dâru İbni'l-Cevzî, 2006, I, s. 484-491; EBÛ ABDİLLAH OSMÂN, es-Sâlimî, *Gâyetu'l-Memul fi't-Tâlikati 'ala es-Sahîhi'l-Musned min Esbâbi'n-Nuzûl*, San'â, Mektbetu San'â el-Eseriyye, ty, s. 208-213; MUHEYSİN, Muhammed Sâlim, *Fethu'r-Rahmân fi Esbâbi'n-Nuzûli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Kâhire, 1. Baskı, 1419/1999, s. 72-75.

değildir. Bağlam ve sebebi-Nüzul ile birlikte yorumladığımızda bu, inanmadığı için hüküm/karar vermemek anlamında olduğunu düşünüyoruz. Yani âyeti sebep-i nüzul ile bir bütün olarak değerlendirmek suretiyle anlamak gerekir diye düşünüyoruz. Konumuz bağlamında -Allah'ın insana yönelik kararı- sözcüğün anlamında bir değişiklik meydana gelmiş değildir, ancak âyetin genel çerçevesini bir bütün olarak değerlendirmek gerektiğinden, ilgili sözcüğü bu temelde anlamlandırmanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Müfessirlerin Mâide 5/44 âyetini ve bu âyette geçen لَمْ يَحْكَمْ sözcüğüne yaptıkları izahlar şu şekildedir:

Mukâtil: Kuşkusuz biz, içinde hidâyet ve nur olan Tevrat'ı Hz. Mûsâ'ya indirmiştik. O günden bu güne Allah'a teslimiyet gösteren peygamberler onunla bu günkü Yahudilerin atalarına hüküm/karar verdiler. Ruhban sınıfı ve ilim adamları da ellerindeki Allah'ın kitabıyla hüküm/karar verdiler. Yahudiler buna şahitler. İnsanlardan korkmayın benden korkun. Az bir karşılıkla âyetlerimi satmayın.

-Tevrat'taki recme dair âyetlerle hüküm/karar vermeyenler ve Hz. Muhammed (a.s)'in sıfatlarına ilişkin âyetlere inanmayanlar- bu konudaki âyetleri gizlemek suretiyle- kâfirlerin ta kendileridir.²³²

Taberî: Bu konuda İbn Mes'ûd'dan gelen bir rivâyeti zikrediyor: Bu âyetler -40-50- Yahudi kabilelerinden Kureyzâ ve Nadir hakkında nazil olmuştur. İki kabile arasında cereyan eden savaştan sonra galip gelen Nadir kabilesinin diyeti Kureyzâ kabilesinin iki katı olarak belirlenmişti. Hz. Peygamber (a.s)'in Medine'ye geliştinden sonra bu konuda hakemliğine başvurulunca, Hz. Peygamber (a.s) bunun doğru olamayacağını ikisinin de eşit olması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine bu âyetler nazil olmuştur. Dolayısıyla bu âyetler Yahudilerle ilgili durumunu ifade ettiğini söylemiştir.

İbn Abbas'a isnat edilen bir rivâyette ise kendisine “Allah'ın indirdiği ile hüküm/karar vermeyenler onlar, kâfirlerin ta kendileridir.” âyeti sorulduğunda şöyle dediğini naklediliyor: Bu Allah ve âhiret gününü inkâr eden birinin kâfirliği gibi değildir. Buradaki “kâfirûn” sözcüğünden maksat lugat manasıdır. Yani “Allah'ın indirdikleriyle hüküm/karar vermeyenler, âyetleri gizleyenlerin ta kendileridir. Taberî, benzer bazı görüşleri naklettikten sonra şöyle diyor: Bana göre en uygun tefsir şöyle

²³² MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, s. 479.

olmalı: Bu âyetlerin sibak-siyakından hareketle Ehl-i kitap hakkında nazil olduğu açıktır.

Allah'ın âyetleriyle hüküm/karar vermemelerinin temelinde ve arka planında o âyetleri inkâr ettikleri anlaşılıyor. Bu nedenle onların durumunda olan her kim ise o da aynı nedenle kâfirlerden olur. Çünkü âyeti bilerek inkâr etmek peygamberi de inkâr etmek demektir. Dolayısıyla küfre sebep olur.²³³

Mâturidî, âyetin Yahudilerle ilgili nazil olduğuna işaret ederek “Allah'ın indirdiği hükümlerle hüküm/karar vermeyenler kâfirlerin ta kendileridir.” kısmının tefsirinde şöyle diyor: “Allah'ın indirdiğini inkâr edenler, onu doğru bulmayanlar kâfirdirler.”²³⁴

Tûsî, bu bölümünün tefsirinde şöyle diyor: “Allah'ın indirdiklerini inkâr etmesi ve doğru bulmaması nedeniyle onlarla hüküm/karar vermemesi küfrüne sebep olur.”²³⁵

Zemahşerî, “Allah'ın indirdikleriyle hüküm/karar vermeyenler onlar kâfirlerin ta kendileridir.” kısmını tefsir ederken, “küçümseyerek” kaydını düşüyor. Daha sonra bunu destekleme mahiyetinde İbn Abbas'a isnat edilen ve inkâr etme kaydının bulunduğu rivâyetleri naklediyor.²³⁶

Ebû Hayyân ve İbn 'Âşûr, ilgili nüzul sebeplerini zikrettikten sonra, İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Hasan Basrî'ye isnaden, bu âyetlerin Allah'ın hükmünü inkâr edenler hakkında nazil olduğunu ve bu durumda olanları da kapsadığını belirtiyor.²³⁷

Menâr, âyetin bu bölümünü tefsir ederken şöyle diyor: Nefsanî arzularına veya dünyevi menfaatlerine aykırı olduğundan dolayı Allah'ın indirdiklerinden yüz çevirenler bu âyetlere göre kâfir olmuştur. Çünkü iman boyun eğmeyi boyun eğmek de amel etmeyi gerektirir.²³⁸

Seçilen Türkçe mealler, içinde لَمْ يَحْكَمْ sözcüğünün geçtiği Mâide 5/44. âyeti şöyle çevirmişlerdir: Mealler bu âyeti üç farklı şekilde çevirmişlerdir: Bunların büyük

²³³ TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, s. 460-468.

²³⁴ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, II, s. 42.

²³⁵ TÛSÎ, *et-Tibyân*, III, s. 534.

²³⁶ ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, II, s. 242-243.

²³⁷ EBÛ HAYYÂN, *el-Bahrû'l-Muhît*, III, s. 498-503; İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, s. 210-213.

²³⁸ MUHAMMED ABDUH, REŞİD RIZÂ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hâkim*, VI, s. 399.

bir kısmı, tefsir kaynaklarında zikredilen âyetin sebab-i nüzulünde işaret edilen hususa atıfta bulunmadan, ucu açık bir yoruma mahal verebilecek bir çeviri yapmışlardır. Üç mealde ise farklı ifadelerle atıf yapılarak tercüme edilmiştir. Bunları şöyle verebiliriz:

Diyanet: “Şüphesiz Tevrat’ı biz indirdik. İçinde bir hidâyet, bir nûr vardır. (Allah’a) teslim olmuş nebiler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb’e adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah’ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrat’ın hak olduğuna da şahit idiler. Şu hâlde, siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve âyetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir.”

Elmalılı: “Şüphe yok ki; içinde doğruya iletme ve aydınlatma özelliği olan Tevrat’ı biz indirdik, Allah’a teslim olmuş peygamberler, kendilerinden Allah’ın kitabının korunması istenilen zahitler ve bilginler onunla hüküm veriyorlardı. Onların hepsi o kitabın (hak olduğunun) şahitleriydiler. Öyle ise; (Ey hâkimler) insanlardan korkmayın benden korkun da âyetlerimizi az bir bedel(dünya)karşılığında satmayın. Her kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”

Ateş: “Gerçekten Tevrat’ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. İslâm olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi, kendilerini tanrıya vermiş zâhitler ve âlimler de "Allah’ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden onunla (hüküm verirlerdi) ve onu gözetip kollarlardı. (Ey hâkimler), insanlardan korkmayın, benden korkun ve benim âyetlerimi az bir paraya satmayın! Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte kâfirler onlardır!”

Öztürk (Yaşara Nuri): “Biz indirdik Tevrat’ı, biz. İyiye ve güzele kılavuz var onda, ışık var. Allah’a teslim olmuş peygamberler, Yahudilere onunla hakemlik yaparlardı. Kendini Rabb’e adayanlarla ilim ve hikmetle derinleşmiş olanlar da Allah’ın kitabından korumakla görevli olduklarıyla hükmederlerdi. Zaten onlar Allah’ın kitabına tanıklardı. Artık insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi basit bir ücret karşılığında satmayın. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir.”

Şener, vd.: “İçinde hidâyet ve nur olan Tevrat’ı biz indirdik. Kendilerini hakka teslim eden nebiler, Yahudilere ilgili meselelerde onunla hükmederlerdi. Âlimler ve mürşitler Allah’ın kitabını koruma ile görevlendirilmeleri sebebiyle yine onunla hüküm verirlerdi. Hepsinde de kitabın hak olduğuna şahit idiler. O halde ey hâkimler insanlardan korkmayın. Benden korkun. Âyetlerimi az bir menfaat karşılığında satmayın. Kim Allah’ın indirdiği ahkâm ile (hoşuna gitmediği için) hükmetmezse işte onlar tam kâfirdirler. -Kitabı önemsemeyerek, onu inkâr ederek onunla hükmetmeyenler kâfirdirler-“

Öztürk (Mustafa): “...(Ey Yahudi âlimleri) gerçekleri dile getirme konusunda insanlardan korkmayın benden korkun. Benim âyetlerimi basit dünya menfaatlerine feda etmeyin. Allah’ın indirdiği hükümlerle hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir.”

Esed: “(...ey İsrâiloğulları,) insanlardan korku duymayın, yalnız benden korkun ve benim mesajlarımı önemsiz bir kazanç karşılığında değiştirmeyin: Çünkü Allah’ın indirdiklerine hüküm vermeyenler, gerçekten hakikatini inkâr edenlerdir.”

Araştırdığımız kaynaklarda da ifade edildiği gibi, biz de bu âyetlerin, bağlam çerçevesinde ve sebab-i nüzulün de dikkate alınarak yorumlanması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü insan, fıtratı gereği medenî ve sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla bir takım ihtilafların vuku bulması tabiidir. Bu tür ihtilafların çözümü adına veya toplumsal hayatın düzenlenmesi için medenî hayatta bazı kaide ve kuralların ortaya konulması kaçınılmazdır. Her ne kadar inananların bu hallerde ilahî ahkâm dikkate

alınmalı ve ona göre hüküm/karar mükellef iseler de, bunun yapılmamasının arka planında inkâr veya alaya alma gibi düşünceler varsa bu, kişinin Allah’a olan inancının sorgulanmasına sebebiyet verdiği için, İslâm ile olan bağının kopmasına neden olur. Ancak nefsanî istekler veya dünyevi bir takım mülahazalar dolayısıyla ilahî hükmün/kararın dışında bir hüküm/ karar veriliyorsa, bu elbette kişiyi günaha götürür, ancak İslâm ile olan bağını koparmaz diye kanaat ediyoruz. Adı geçen kaynakların tamamının -Menâr tefsiri hariç- bu çerçevedeki yorumları, kanaatimizi teyit etmektedir.

Konuyla alakalı Türkçe meallerin çoğu, bu âyetin çevirisini ilgili ifadenin özelinde genel bir çeviri yapmışlardır. Öztürk (Mustafa), “Ey Yahudi âlimleri!” Esed (Muhammed) ise “Ey İsrâiloğulları” diyerek, âyetin tamamının Yahudilere hitap ettiğini, dolayısıyla bu ifadenin de onlara yönelik olduğunu ortaya kayacak şekilde çevirmişlerdir. Esed ve Öztürk, âyetin sebab-i nüzulünü göz önüne alarak çeviri yapmışlardır.

Bize göre Esed, Öztürk ve Şener vd., çevirileri açık olması ve farklı yorumlara mahal vermemesi adına doğru ve yerindedir. Böylece bu anlam grubunda yer alan h-k-m köklü türevlerin geçtiği âyetlerden bir kısmının incelemesi sona ermiştir.

C. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Söz ve Fiilde Doğruyu Bulmak/Mutlak Doğru Anlamında Kullanımı ve Çevirisi

H-K-M kökünün Kur’ân’da geçen türevlerinden biri de “hikmet” kelimesidir. Çalışmamızın birinci bölümünde bu kelimenin sözlük anlamını detaylı olarak vermiştik. Burada söz konusu kavramın bağlam içinde kalarak anlam analizini yapmaya çalışacağız. Türkiye’de bu kavramla ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda söz konusu kavram, detaylı olarak ele alındığından dolayı biz kavramla ilgili detaylara girmeden daha çok bağlam çerçevesinde incelemeye yetineceğiz. Kavram odaklı detaylı bilgi için ilgili çalışmalara başvurulabilir.²³⁹

Kur’ân’da geçen bu kavramın semantik analizini yaparak, tefsir kaynaklarında bulunan yorumları ve seçilen meallerde yapılan çevirileri mukayeseli olarak ele

²³⁹ TAN, Bilal, *Kur’ân’da Hikmet Kavramı*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2000; İNAK, Halil İbrâhîm, *Hadislerde Hikmet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007; GÜNAYDIN, İbrâhîm, *Mâturîdî’nin Te’vilâtı’l-Kur’ân’ında Hikmet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012; ÇALIŞKAN, Mehmet, “Kur’ân’da Hikmet Kavramı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2001, C. 1, S. 2.

almaya gayret edeceğiz. Bu kavramın dayandığı kök sözcüğün esas anlamı daha önce de ifade edildiği gibi ıslah amaçlı “*men etmektir*.”²⁴⁰ Sözcüğün zihinde meydana getirdiği çağrışım, söz ve fiilin yerli yerinde olması, ortak aklın kabul ettiği ve mutlak doğru gibi geniş yelpazeli anlamdır.²⁴¹ Hikmet, Allah için kullanıldığında, eşyayı bilmek ve onu en sağlam ve kusursuz biçimde yaratmaktır.²⁴² İnsan için kullanıldığında, akıl ve ilimle gerçeği bulmak, mevcudatı bilip hayırlar işlemek anlamına gelmektedir.²⁴³

Hüküm hikmetten daha geneldir. Zira her hikmet hükümdür, fakat her hüküm hikmet değildir. Hikmete “Kur’ân tefsiri, Kur’ân ilmi” ve “nübüvvet” karşılıkları da verilmiştir.²⁴⁴ Anlam genişlemesi sonucu elde edilen bu anlamın içinde esas anlamın izi kaybolmuş değildir. Zira hikmet, ilim ve akıl ile doğruyu bulmak, cehaletten ve yanlıştan “men etmek” demektir. Bu nitelikteki bir ilim, faydalı ilim, mutlak doğru ve evrensel değerler anlamına gelmektedir.

Hikmet kavram, altısı Mekkî altısı da Medenî olmak üzere toplam 12 sûrede 20 defa geçmektedir.²⁴⁵ Mekkî sûrelerde kavramın bulunduğu âyetin sibak- siyakında şu hususlara işaret edilmiştir. Kur’ân’a iman, Allah’a şirk koşturma, anne-babaya saygı gösterme, akrabaya yardım etme, israf ve cimrilikten kaçınma, öldürmeme, zina yapmama, yetimin malını yememe, ahde vefa gösterme, tartıyı doğru yapma, kibirlenmeme, bilinmeyen bir şey hakkında konuşmama, sabır ve takvaya bağlı kalmadır.

Medenî sûrelerde kavramın siyak-sibakında ise Mekkî sûrelerdeki gibi ayrıntılı olmasa da Allah’a iman,²⁴⁶ infakta bulunma²⁴⁷ ve zulüm yapmama²⁴⁸ gibi hususlara işaret edilmektedir. Kur’ân’ın bütünsel bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiğinden dolayı, Mekkî sûrelerde geçen “hikmet” kavramının bulunduğu âyetlerde işaret edilen bütün hususlar, Medenî âyetlerdeki “hikmet” kavramı için de

²⁴⁰ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 133.

²⁴¹ TAN, Bilal, *Kur’ân’da Hikmet kavramı*, s. 31.

²⁴² İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 134. TAN, Bilal, *Kur’ân’da Hikmet kavramı*, s. 22-23.

²⁴³ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 134.

²⁴⁴ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 127; NEYSABÛRÎ, Abdurrahman İsmail en-Neysabûrî, *Vucuhu’l-Kur’ani’l-Kerim*, thk. Fatıma Yusuf el-Hiyemî, s.107; KUTLUER, İlhan, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, c: XVII, s. 503.

²⁴⁵ Mekkî sûreler, Kamer, 54/5; Sâd, 38/20; İsrâ’, 17/39; Lokmân, 31/12; Zuhruf, 43/63; Nahl, 16/125; Medenî sûreler, Bakara, 2/129, 151, 231, 251, 269; Âl-i İmrân, 3/48, 81, 164; Ahzâb, 33/34; Nisâ, 4/54; Cuma, 62/2; Mâide, 5/110.

²⁴⁶ Bakara, 2/129.

²⁴⁷ Bakara, 2/269; Nisâ, 4/113.

²⁴⁸ Bakara, 2/231.

dikkate alınması gerekir diye düşünüyoruz. Bu itibarla Mekkî sûrelerdeki hususlardan hareketle “hikmet” kavramıyla İslâm’ın temel ilkelerine işaret edildiği söylenebilir. Medenî sûrelerde ise başta Allah’a iman konusuna, yanı sıra zulüm yapmama ve infakta bulunma gibi sosyal ve toplumsal yönü olan konulara işaret edilmiştir.

Medine döneminde bu kavram bağlamında özellikle bu üç hususa işaret edilmiş olması, Allah’ın insan hayatının merkezine yerleştirilmesinin önemini ifade etmesi adına dikkat çekicidir. Bununla insan-Allah ilişkisini sağlam bir zemine oturtarak fert-toplum ilişkilerine yansımaları temin etmektir. Allah inancına yönelik Kur’ân’ın vermek istediği mesaj, insanın, bunu sadece inanç düzeyinde tutmaması bireysel ve toplumsal düzlemdeki davranış ve tutumlarına yansıtmasıdır.²⁴⁹

Genel olarak değerlendirildiğinde ”hikmet” kavramını, vecize, atasözü ve düstur olarak kabul etmek mümkündür. Zira bu kavram daha çok yasaklayıcı ve düzenleyici muhtevaya sahiptir.²⁵⁰ Kur’ân’daki bazı emir ve yasakların, “hikmet” kavramıyla işaret edilmiş olması, hikmet kavramının semantiği ile vecize/atasözü kavramının semantiği arasında bir uyuşmanın olduğu kanaatindeyiz. Allah, kullarına dünya ve âhîret saadetini temin etmek için gönderdiği kitaplarla birlikte bir takım genel geçer olan vecizeler ve ahlâkî boyutları olan değerler de vermiştir. Bu tarih üstü mutlak doğrularla bir takım nasihatlerde bulunmuştur.²⁵¹

Netice itibarıyla, şunu söylemek mümkündür: Hikmet, Kur’ân’ın temel kavramlarından biridir. Bu itibarla Kur’ân, doğru ve faydalı bilgileri pratikle buluşturan hikmet sahibi şahsiyetlerin söylediklerini bize naklederek nasihatte bulunuyor. İnsanlık tarihi boyunca peygamberler, hikmetin muhtevasını anlatıp, insanlığı yaratılış gayesi çizgisinde tutma gayreti içerisinde olmuşlardır. İnsanların, yapması gereken şey, bu hikmeti ve ilahî düsturları anlamaya çalışarak, onlardan istifade etme yollarını aramak ve bulmak olmalıdır.²⁵²

Şimdi Kur’ân’da 20 yerde geçen bu kavramın bulunduğu âyetlerden birkaç örnek vererek anlam analizini yapalım:

Bakara 2/129:

²⁴⁹ DEMİR, *Kur’ân’ın Temel Hedefi*, s. 70.

²⁵⁰ HACİMÜFTÜOĞLU, Halil, *Kur’ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2008, s. 166.

²⁵¹ HACİMÜFTÜOĞLU, *Kur’ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, s. 166-167.

²⁵² ÇALIŞKAN, “Kur’ân’da Hikmet Kavramı”, s. 115.

{رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ}

“Rabbimiz, içlerinden onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve faydalı ilim ile mutlak doğruları öğretecek, onları arındıracak bir elçi gönder. Kuşkusuz sen her şeye gâlipsin ve her şeyi yerli yerine yaparsın.”

Bu âyetin içinde bulunduğu Bakara sûresi Medine’de inen ilk sûredir.²⁵³ Kur’ân’ın en uzun sûresi olup, Mushaf sıralamasında hurûf-u mukattaa ile okunan sûrelerin de ilkidir. Bu sûrede İslâm’ın esas ilkelerinden olan namaz, oruç, hac, zekât ve cihat gibi ibadetler farz kılınmış, içki, kumar, faiz ise yasaklanmıştır. Günlük hayatın ahenginin temini ve sosyal, ekonomik, politik ve uluslararası meselelerin çözümü için gerekli düzenlemeler belirlenmiştir. Ayrıca nikâh, evlenme, boşanma prensipleri belirtilmiş, sosyal yardımlaşma sistemi olan infakın değeri ve zorunluluğu Müslümanlara önemle vurgulanmıştır. Bu âyetin içinde bulunduğu bölümde Hz. İbrâhîm peygamberden ve yaptığı duadan söz edilmektedir. Bu konudaki âyetlerin ilki şöyle başlıyor:

{وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}

“Hani İbrâhîm’in Rabbi onu bir takım emirlerle imtihan etmişti. İbrâhîm onları yerine getirmişti. Rabbi dedi ki; “seni insanlara önder yapacağım” İbrâhîm “benim neslimden de” deyince, Allah: Zalimlere sözüm yok” buyurmuştu.”²⁵⁴

Bu bölümdeki âyetlerde Hz. İbrâhîm (a.s), bulunduğu beldeye bolluk ve bereketin gelmesi için dua ettikten sonra, kendine ve oğlu İsmâîl’e yaptıkları Kâbe hizmetini kabul etmesi, kendileri ve nesillerinin Allah’ın emirlerine teslimiyet gösterenlerden olmaları için dua ettiği zikredilmektedir. Burada dikkat çeken husus, Hz. İbrâhîm (a.s), nesline ilk duayı yaparken, yüce Allah cevaben “zalimler benim sözüme nail olmazlar” diyerek peygamber nesli olsa bile eğer Allah’ın çizdiği yoldan sapmış ve yeryüzünde zulme başlamışsa duanın kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını bildirmesidir. Dolayısıyla Hz. İbrâhîm peygamber duasını bitirirken

²⁵³ VÂHİDÎ, *Esbâbu Nuzûli’l-Kur’ân*, s. 24.

²⁵⁴ Bakara, 2/24.

nesline Allah'ın âyetlerini okuyacak kitabı ve mutlak doğruları öğretecek bu vesileyle tezkîyelerini temin edecek içlerinden bir peygamber göndermesi için dua ediyor.

Buradan şu sonuca varıyoruz: Faydalı ilim, söz ve fiilde doğruyu bulmak anlamında “hikmet”le hareket etmek, Allah'ın âyetleri ve kitabı ile amel etmek gibi tezkîyeyi sağlamakta ve kişiyi zalim olmaktan da muhafaza etmektedir. Bu kavramın türetildiği kökün “men etme” anlamının burada da tezahürünü görüyoruz. Çünkü hikmet sayesinde kişi zalim olmaktan men edilmiş oluyor. Hülâsa Kur'ân'da geçen bu kavramın kök anlamı kaybolmadan sîbak-siyakına göre farklı anlamlara açık olduğunu anlıyoruz.

Müfessirlerin Bakara 2/129 âyetini ve bu âyette geçen الْحِكْمَةَ kavramına yaptıkları izahlar şu şekildedir:

İbn Abbâs: “İsmâîl'in neslinden bir resul gönder ki onlara senin âyetlerini okusun. Onlara Kur'ân'ı, helâl ve haramı öğretsin, tevhit ve zekâtla onları arındırsın. Sen muhakkak resullerine icabet etmeyenlere karşı galipsin. Resulleri göndermekle de yerli yerinde işler yapansın.”²⁵⁵

Mukâtîl, hikmeti, Kur'ân'daki helâl ve haramlar olarak tefsir etmiştir.²⁵⁶

Taberî, hikmet, söz ve davranışta doğruyu bulmak anlamında olduğunu belirttiikten sonra bu âyetteki anlamı ise, Allah'ın âyetlerine doğru anlamı verme kabiliyetidir. Buna binaen âyetin “*Ey Rabbimiz, onlara âyetlerini okuyacak, kitabını ve göndereceğin hükümleri öğretecek bir elçi gönder*” anlamını ifade ettiğini söylüyor.²⁵⁷ Taberî başka bir yerde²⁵⁸ “hikmet”in asıl anlamı, söz ve davranışta doğruyu bulmaktır, diyor. Bu genel mananın içine birçok şeyin girdiğini dolayısıyla nübüvvet de bunlardan biri olduğunu söylüyor. Zira peygamberler, söz ve davranışlarında doğruyu bulanlardır.

Mâturîdî, âyette geçen hikmeti, farklı isnatlarla, Kur'ân'daki helâl ve haram ile ilgili âyetler, sünnet, doğruyu bulma, fıkıh ve Kur'ân, anlamına geldiğini söyleyerek bunların birbirlerine yakın olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁹ Araştırdığımız diğer bazı

²⁵⁵ İBN ABBÂS, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 23.

²⁵⁶ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, I, s. 139.

²⁵⁷ TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, II, s. 577.

²⁵⁸ TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, V, s. 12.

²⁵⁹ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, I, s. 96.

tefsir kaynaklarındaki bu konudaki görüşleri de kısa başlıklarla verelim:

Semerkindî, âyette geçen hikmeti, helâl ve haram ile ilgili âyetler ve tefsir ilmi olarak tefsir etmiştir.²⁶⁰

İbn Ebî Zemenîn: Katâde'den naklen kitabın Kur'ân olduğu hikmetin de Sünnet olduğunu ifade etmiştir.²⁶¹

Mâverîdî, bu âyetteki hikmetin iki şekilde tevil edildiğini, Katâde'den naklen Sünnet olduğunu, İbn Zeyd'den naklen de dinde bilgi sahibi olmak ve o bilgilerle amel etmek anlamında olduğunu ifade etmektedir.²⁶²

Zemahşerî: Kitabı Kur'ân diye tefsir ederken, hikmeti de şariat ve hükümlerin beyanı olarak tefsir etmiştir.²⁶³

Ebu'l-Ferec el-Cevzî, hikmeti Sünnet olarak tefsir etmiştir. İbn Abbas'tan naklen de hikmetin, fıkıh, helâl, haram âyetleri ve Kur'ân'ın mev'izeleri olarak yorumlamıştır.²⁶⁴

Ebû Hayyân: Sünnet, ilim ile amel ve hüküm, daha kapsayıcı bir ifadeyle Kur'ân ve sünneti anlayıp onunla amel etmektir.²⁶⁵

İbn 'Âşûr: Bu âyette geçen hikmeti, Allah'ı tanımak, Kur'ân'ın hedefini kavramak olarak tefsir etmektedir.²⁶⁶

Seçilen Türkçe mealler, içinde الْحِكْمَةُ sözcüğünün geçtiği Bakara 2/129 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet, Elmalılı, Esed, Ateş, Öztürk (Yaşar Nuri), Şener vd., Hizmetli, Dumlu, Elmalı, Akdemir, Koçyiğit; bu mealler, kavramın çevirisini yapmadan Arapça'dan iktibas ederek kullanmışlardır. Şimdi bu mealleri sırasıyla verelim:

Diyanet: *"Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin."*

Elmalılı: *"Ey bizim Rabbimiz! Kendi içlerinden, senin ayetlerini onlara okuyacak,*

²⁶⁰ SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, I, s. 158.

²⁶¹ İBN EBÎ ZEMENÎN, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, I, s. 179.

²⁶² MÂVERDÎ, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, I, s. 192.

²⁶³ ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, I, s. 324.

²⁶⁴ İBNU'L-CEVZÎ, *Zâdu'l-Mesîr*, s. 89.

²⁶⁵ EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-Muhîr*, I, s. 564.

²⁶⁶ İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, s. 723.

onlara kitabı ve hikmeti öğretecek ve onları(inkâr ve şirkten)arındıracak bir peygamber gönder. Çünkü daima galip olan ve her şeyi yerli yerince yapan sensin.

Esed: "Ey Rabbimiz! Soyumuz içinden onlara Senin mesajlarını iletecek, vahyi ve hikmeti öğretecek ve onları arındırıp temiz kılacak bir elçi çıkar: Çünkü yalnız Sensin kudret ve hikmet sahibi! "

Ateş: "Rabbimiz, onlara kendi içlerinden, senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder. Her zaman üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin, sen!"

Öztürk (Yaşar Nuri): "Rabb'imiz! İçlerinden onlara, senin âyetlerini okuyacak, kendilerine kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyip arındıracak bir resul gönder. Sen, evet sen, azizsin, tüm ululuk ve o nurun sahibisin; Hakîmsin, tüm hikmetlerin kaynağısın."

Dumlu ve Elmalı: "Ey Rabbimiz! Onların içerisinde kendilerine Senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti onlara öğretecek ve onları arındıracak bir elçi gönder, kuşkusuz her şeyin üstesinden gelen ve her işinde hikmet bulunan ancak Sensin."

Akdemir: "Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden, kendilerine senin âyetlerini okuyacak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek ve onları arındıracak olan bir elçi gönder; çünkü Sen çok güçlü, çok bilge olansın."

Koçyiğit: "Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden, kendilerine senin âyetlerini okuyan, kitap ve hikmeti öğreten ve onları (şirkten) arındıran bir peygamber gönder. Şüphesiz azîz ve hakîm olan ancak sensin."

Araştırma alanımızda olan bazı mealler ise, âyetten geçen الْحِكْمَةُ sözcüğünü

Türkçeye çevirerek vermişlerdir:

Öztürk (Mustafa): "Rabbimiz! Yine bizim soyumuzdan insanlara senin âyetlerinin hem mana ve mesajını hem de bu mesajın hayata nasıl taşınacağını öğretecek, böylece onları şirkten ve günahlardan arındıracak bir peygamber gönder. Çünkü sen üstün kudret sahibi her şeyi yerli yerince yaparsın."

Birinci grup meallerde, hikmetin çevirisi yapılmadan, Arapça'dan iktibas edilerek zikredilmiş olması, yanlış olmamakla birlikte, bize göre kavramın daha net anlaşılması için Türkçeye çevrilerek verilmesidir. Dolayısıyla son iki mealin okuyucu açısından daha faydalı olduğu kanaatindeyiz. Bu âyetin sıbak-siyakını dikkatle incelediğimizde Hz. İbrâhîm (a.s)'in kendine ve nesline dua ettiğini, buna karşın, yüce Allah'ın, nesil konusunda bir hususa dikkat çekerek "zalimler sözüme nail olamayacaklar" ifadesiyle, adaletten uzaklaşarak peygamberlerin misyonuna uymayan, toplumsal düzeni bozan ve eylemleriyle ilahî sünnetin dışına çıkanları devre dışı bıraktığını anlıyoruz. Bunun üzerine Hz. İbrâhîm (a.s) mesajı alırcasına duasını bitirirken nesline atıf yapmış ve onların bu duruma düşmemeleri için Allah'a "onlara âyetlerini okuyacak, kitabı ve faydalı ilim ile mutlak doğruları öğretecek bir elçi gönder" diyerek, neslinin kendi misyonu çerçevesinde kalmalarını yüce Allah'tan dilemiştir.

Hiz. İbrâhîm (a.s)'in duasından çıkarılacak mesaj, peygamberlerin misyonuna nail olabilmek onların öğrettiklerini yaşayarak hayata geçirmekle mümkündür. Soy ve aidiyet iddia etmek değil.

Bize göre burada iki nokta dikkat çekicidir: Birincisi insanlara yönelik ilahî sünnetin muallimi durumunda olan peygamberler ve onların misyonunu taşıyan ümmetleri, bu yüce makama layık olabilmeleri için asla zulme bulaşmamaları gerekir. İkincisi ise bu duruma düşen ümmetlerin kurtuluş reçeteleri üç şeyde gizlidir: Allah'ın âyetlerini okuyup anlamak, Kur'an'ın hayat tasavvurunu idrak etmek, faydalı ilim ve mutlak doğrularla amel etmektir.

Hülasa hikmet kavramının kavramsal anlamı ve izi kaybolmayan -zulümden- “men etmek” esas anlamla birlikte düşünüldüğünde geniş bir anlam ifade etmekte ve Kur'an'ın temel kavramlarında biri olma ağırlığını hissettirmektedir. Zira kavramın bu çerçevede düşünülmesi, Kur'an'ın hayat tasavvuru ile örtüşerek aynı misyonu yerine getirmektedir. İslâm tarihi, bunun en iyi tanığıdır. Her türlü zulmün ve kötülüğün yaygın olduğu bir dönemde gönderilen Hiz. Peygamber (a.s) kitap ve “hikmetle” faydalı ilim ve mutlak doğrularla yaşadığı çağın bütün zorluklarının üstesinden gelmiş, huzur ve güven içerisinde bir toplum meydana getirmiştir. Bu bağlamda günümüzde İslâm coğrafyasında yaşanan bir takım istenmeyen hadiselerin arka planında bu âyetin işaret ettiği peygamberî misyondan uzaklaşmanın olduğu kanaatindeyiz.

Bakara 2/269:

{يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ}

“O dilediğine hikmeti -ilim esaslı söz ve fiilde doğruyu bulamayı- verir; kime hikmet verildiyse ona büyük hayır verilmiştir. Bunu ancak akıl sahipleri idrak eder.”

Bu âyetin sibak-siyakını -261, 281- incelediğimizde sosyal ve toplumsal birer mesele olan infak ve faiz konularına temas ettiğini görüyoruz; toplum katmanları arasında geçirgenliği sağlayarak birbirlerine yakınlaşmayı sağlayan infak, dün olduğu gibi bugün de toplumsal hayatın önemli dinamiklerinden birisidir. Kur'an'ın birçok âyetinde olduğu gibi bu konunun üzerinde durulmasının anlamı şudur:

“İslâm, kapitalist anlayışta meydana gelen sınıflaşmanın aksine, insanlar arasında maddî farkları azaltarak, insanları birbirlerine yaklaştırma hedefini gütmüştür. İslâm'ın gayesi zenginliği kaldırmak değil, fakirliği bertaraf etmektir. Kur'an, mal ve servetçe

insanların birbirinden farklı olmalarının hiçbir zaman üstünlük vesilesi olamayacağını, üstünlük kriterinin iman, sâlih amel ve takva olduğunu belirtir.”²⁶⁷

Burada infakın ehemmiyeti ifade edilmekle beraber, onun nasıl yapılması gerektiğine de işaret edilerek önemine dikkat çekilmiştir. Bu nedenle insan onurunu incitecek bir infakın hiçbir değerinin olamayacağı ifade edilerek insanın değerine işaret edilmiştir. Yine infakın Allah’ın emri olduğu dile getirilerek bunun aksi ise şeytanın vaadi olduğu belirtilerek infakın, yapılmaması durumunda malın nefsanî arzulara harcanması söz konusu olabileceğine işaret edilmiştir. Âyetin siyakına baktığımızda ise yine infaka yönelik ifadeler devam etmekte, akabinde faiz ve zararlarından söz edilmektedir. Bu bağlam, ekonomik hayatın önemli iki boyutu olan infak ve faize yönelik Kur’ân’ın bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu mesajı hayata taşımak ancak hikmet sayesinde mümkün olabildiği için kendilerine hikmet verilenler övülmüştür. Netice olarak bağlam ile ilişkilendirildiğinde hikmet kavramı burada, mevzuyu bilgi temelinde kavrayıp, onu doğru bir şekilde sosyal hayata taşıma kabiliyeti olarak anlaşılmalıdır.

Müfessirlerin Bakara 2/269 âyetini ve bu âyette geçen الْحِكْمَةَ kavramına yaptıkları izahlar şu şekildedir:

İbn Abbâs, hikmeti, nübüvvet, Kur’ân’ın tefsiri, söz, fiil ve düşüncede doğruyu bulma olarak tefsir etmiştir.²⁶⁸

Mukâtil: “Hikmet, Kur’ân ilimlerini bilmek ve mesajlarını anlamaktır.”²⁶⁹

Taberî, İbni Zeyd’e isnat ederek “*dinî konularda akıl yürütme*”; Mâlik’ten nakledilerek “*dinde bilgi sahibi olup tabi olmaktır*” demiştir. Bazılarının da nübüvvet, Allah korkusu ve anlama gücü olarak yorumladıklarını nakletmektedir. Daha sonra kendi görüşünü şöyle dile getiriyor: Hikmet hüküm verme ve yargıda bulunma kökündendir. Buradaki anlamı doğruyu bulmaktır. Bu anlam, nakledilen bütün görüşleri içine almaktadır. Bu durumda âyetin anlamı: Allah dilediğine söz ve amel doğruluğu kabiliyetini verir. Kime bu kabiliyet verilmişse ona büyük hayırlar verilmiştir, diyerek konuyu özetlemektedir.²⁷⁰

Mâturîdî, hikmeti İbn Abbas’tan naklen şöyle açıklar: Kur’ân’ı anlamak ve

²⁶⁷ Zekât ve infakın önemi için bkz., DEMİR, “Kur’ân’da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, s. 29.

²⁶⁸ İBN ABBÂS, *Tenvîru’l-Mikbâs*, s. 50.

²⁶⁹ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, s. 223.

²⁷⁰ TABERÎ, *Câmi’u’l-Beyân*, V, s. 11-12.

tefsirini yapabilmektir. Bazıları nübüvvettir demiş, bazıları da doğruyu isabet etmektedir. Buna binaen içtihatla bulunmak caizdir.²⁷¹

Fahrüddîn er-Râzî, hikmeti Mukâtil'e isnat ederek dört anlama geldiğini ifade eder: Kur'ân'ın mev'izeleri, ilim ve anlama kabiliyeti, nübüvvet ve Kur'ân'ın sırları. Bütün bunların temelinde ilim vardır.²⁷²

Zemahşerî ve Beydâvî'ye göre hikmet, ilim sahibi olmak ve onunla amel etmektir.²⁷³

Ebû Hayyân, es-Se'âlibî, Ebu's-Su'ûd, İbn 'Atiyye, İbn 'Âşûr, hikmetle ilgili farklı görüşleri naklettikten sonra bütün bunları, söz ve amelde doğruyu bulmak ve insanı kötülüklerden alıkoyan ilmî kabiliyet temelinde amel etmek anlamı çerçevesinde düşünmenin mümkün olduğunu söylemişlerdir.²⁷⁴

İbn Kesîr, hikmetin tefsiriyle ilgili, İbn Abbas'tan Kur'ân ilimleri, Mücâhid'den doğruyu bulmak, Ebu'l-'Âliye'den Allah korkusu, İbrâhîm en-Neha'î'den anlama kabiliyeti, es-Süddî'den nübüvvet, anlamında olduğu görüşlerini nakletmiştir.²⁷⁵

Abduh, hikmeti insan iradesini yönlendiren doğru bilgi olarak tefsir etmektedir. Yanı sıra İbn Abbas'a isnat edilen "Hikmet Kur'ân'ın inceliklerini bilmektir" sözüne atıfta bulunarak, Kur'ân'ın hidâyet yönünü ve hükümlerini illetleriyle birlikte bilmek anlamına geldiğini bunun da ancak akl-ı selimle idrak edilmesi mümkün olabildiğini söyleyerek, başta verilen anlamın bütün bunları kapsadığını söylemektedir.²⁷⁶

Seçilen Türkçe mealler, içinde الْحِكْمَةُ sözcüğünün geçtiği Bakara 2/269 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Araştırma alanımızda bulunan mealler, hikmet kavramını iki farklı şekilde ele almışlardır: Kavramın çevirisini yapmadan Arapça'dan iktibas edilerek veren mealler şöyle sıralanabilir:

²⁷¹ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I, s. 227.

²⁷² RÂZÎ, *Mefâtilu'l-Ğayb*, VII, s. 73.

²⁷³ ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, I, s. 500; BEYDÂVÎ, *Envâru't-Tenzîl*, I, s. 160.

²⁷⁴ EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-Muhîr*, II, s. 334; SE'ÂLİBÎ, *Cevâhiru'l-Hisân*, I, s. 526; EBU'S-SU'ÛD, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm*, I, s. 406; İBN 'ATİYYE, *el-Muharreru'l-Vecîz*, II, s. 79; İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, III, s. 61-64.

²⁷⁵ İBN KESÎR, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, II, s. 471.

²⁷⁶ MUHAMMED ABDUH, REŞİD RIZÂ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim*, III, s. 75-76.

Diyanet: “Allah, hikmeti dilediğine verir; hikmet verilene ise, birçok hayır verilmiş demektir ve bunu ancak üstün akıllılar anlar.”

Elmalılı: “Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir ve bunu ancak temiz akıllılar anlar.”

“Esed: “Dilediğine hikmet bağışlar ve her kime hikmet bağışlanmışsa doğrusu ona en büyük servet verilmiş demektir. Ama derin kavrayış sahipleri dışında kimse bunu düşünüp anlayamaz.”

Ateş: “Hikmeti dilediğine verir. Hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiştir. Bunu ancak sağduyu sâhipleri düşünüp anlar(lar).

Öztürk (Yaşar Nuri): “O, hikmeti dilediğine verir. Ve kendisine hikmet verilmiş olana çok büyük bir hayır verilmiş demektir. Gönlnü ve aklını çalıştıranlardan başkası düşünüp anlayamaz.”

Hikmet kavramını Türkçe’ye çevirerek açıklamasıyla birlikte veren mealler şunlardır:

Öztürk (Mustafa), Şener vd.: “Allah hikmeti (hak ve hakikati görme, isabetli karar verme ve doğru işler yapma kabiliyetini, dolayısıyla malını içtenlikle Allah yolunda harcama bilincini) verir. Kime hikmet verilmişse ona çok büyük bir manevî servet bahşedilmiş demektir. Ne var ki bu misalleri ancak akl-ı selim sahipleri anlar.”

Bu âyetteki hikmet kavramının Türkçe’ye iktibas edilmiş haliyle verilmiş olması yanlış olmamakla birlikte açık ve genel halk kesiminin anlayacağı bir ifade ile verilmesi daha uygun olduğu, bu nedenle kavramın Türkçe çevirisini veren mealleri okuyucu açısından daha faydalı olduğu kanaatindeyiz.

Lokmân 31/12:

{وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ}

“Muhakkak biz, Allah’a şükretsin diye Lokmân’a hikmeti (ilim ve akıl temelinde söz ve davranışta doğruyu bulma kabiliyetini) verdik. Kim şükrederse faydası kendinedir. Kim de nankörlük ederse muhakkak Allah’ın hiç kimseye ihtiyacı yoktur. O her övgüye de layıktır.”

Bu sûre Allah’ın varlığına dair kevnî deliller, peygamberlik, ölümden sonra diriliş ve bilginin kendisine mahsus olduğuna dair konuları içermektedir. Kevnî

âyetlerden pek çok örnekler verilerek, Allah'ın dışında bir yaratıcı olmadığı gerçeği vurgulanmaktadır. Bu sûre {الْم تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ} ile başlamaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi, الْحَكِيم sözcüğü Kur'an'a sıfat olarak kullanıldığı yerlerde batıldan “men” anlamındadır. Sûrenin bu ifadeyle {تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ} başlanmış olması kanaatimizce dikkat gerektiren bir husustur. Zira bu ifadeden sonra gelen âyetler İslâm'ın temel ilkelerine işaret etmekte, dolayısıyla ilgili âyetlerin anlaşılmasında herhangi farklı bir yorumun olamayacağını göstermektedir.²⁷⁷ Bu ifadeden sonraki âyetlerde, İslâm'ın temel ilkeleri olan iman, risâlet, âhiret, namaz ve zekât gibi konular gelmektedir.²⁷⁸ Akabinde insanlar iki temel gruba ayrılarak zikredilmektedir. Kitaba karşı olumsuz tavır takınarak hareket edenlere azap edileceği, iman edip sâlih amel işleyenlerin ise mükâfatlandırılacakları ifade edilmektedir.

Bu bölüm, Allah'ın tasarrufuna ve bunlar üzerinde düşünmeye dikkat çekilmekle son bulmaktadır. Akabinde Lokmân'a, şükretmesi gereken bir husus olan “hikmetin” verildiği zikredilerek Lokmân'ın, oğluna verdiği nasihatlerden bahsedilmektedir. Anlaşılan o ki, Lokmân'ın nasihatleri, Allah'ın kendisine vermiş olduğu hikmetlerdir. Zira âyette “Biz Lokmân'a hikmeti verdik” ifadesinin devamında “Allah'a şükretsin diye” gelmektedir. Şükür veya teşekkür, lügatte nimeti düşünüp ona karşı kalbî, kavli veya amelî minnettarlığı ifade etmektir.²⁷⁹ Yani Lokmân Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetleri tasavvur ederek, oğluna yaptığı nasihatlerle şükürünü dile getirmiştir. Zira en büyük şükür bütün nimetlerin sahibi olan Allah'ı bilip onun koyduğu düstura göre yaşamaktır.

Hikmeti bu bağlam içerisinde değerlendirdiğimizde, “söz ve amelde doğruyu bulma” anlamında olan kavramın işaret ettiği husus, Lokmân'ın dile getirdiği nasihatlerdir. Zira söz konusu nasihatlerin tamamı kavramın ifade ettiği anlamın somutlaşmış halidir.

Müfessirlerin Lokmân 31/12 âyeti ve bu âyette geçen الْحِكْمَةُ kavramına ilişkin yaptıkları izahlar şu şekildedir:

²⁷⁷ KEBÎSÎ, Şâkir Nimet Bekrî, *et-Tefsîru't-Tahlîlî*, Merkezu'l-Buhûsil-İslâmîyye, Bağdâd, 1. Baskı, 1430/2009, s. 36.

²⁷⁸ Hâkim sözcüğünün Kur'an'a sıfat olarak geçtiği sûreler şunlardır: Âl-i İmrân, 3/58; Yânus, 10/1; Hûd, 11/1; Lokmân, 31/2; Yâsîn, 36/1; Duhân, 44/4. Bu sûrelerde Allah'a ve peygamberlere iman, âhiret hayatından ve İslâm'ın temel ilkelerinden olan namaz ve zekât gibi konular zikredilmektedir.

²⁷⁹ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 265.

Mukâtil: Şükretmesi için Lokmân'a "hikmeti" ilim ve anlama kabiliyetini verdik. Kim Allah'ın birliğine inanarak verdiği nimetlere şükrederse, o, iyi bir şey yapmış olur. Kim de Allah'ı inkâr edip nimetlerine karşı nankörlük ederse, bilsin ki Allah'ın hiç kimsenin ibadetene ihtiyacı yoktur. O, her övgüye layıktır.²⁸⁰

Taberî: Bu âyette geçen "hikmet" in tefsirinde şöyle diyor: Hikmet, akıl ve ilimle doğruyu bulmaktır.²⁸¹

Mâturîdî: hikmeti, söz ve fiil doğruluğu veya ilim ve akıl olarak tefsir etmektedir.²⁸²

Fahrudîn er-Râzî, İbn 'Âşûr: Hikmet, ilim temelinde doğru amel işlemekten ibarettir. Bir işin faydası ve zararını bilen birinin faydasını düşünerek o işi tercih etmesine hikmet denir. Fâiline de "hakîm" denir. Buradaki "en" tefsir edatıdır. Âyetin manası, "Biz Lokmân'a hikmeti verdik" yani şükretmesini emrederek, onun şükredenlerden olmasını sağladık. Dolayısıyla en önemli husus ve her şeyin başı olan Allah'ı bir bilerek ona şükretmesi en büyük hikmettir.²⁸³

Beydâvî: Hikmet, teorik bilgilerle nefsi kemale erdirmek, insanın takati ölçüsünde bilgi çerçevesinde faziletli ameller işlemektir.²⁸⁴

İbn Ebî Hâtîm, Semerkandî, Ebû Zemenîn: Bu müfessirler, Mücâhid'e²⁸⁵ isnat ederek hikmeti akıl, ilim ve söz doğruluğu olarak tefsir etmişlerdir.²⁸⁶

Seçilen Türkçe mealler, içinde الْحِكْمَةُ sözcüğünün geçtiği Lokmân 31/12 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Akdemir, Öztürk (Mustafa), Şener vd. mealleri, âyette geçen hikmet kavramını bilgelik olarak çevirmiş ve âyetin mealini benzer ifadelerle şöyle vermişlerdir:

Biz Lokmân'a hikmet (ilim ve bilgelik)i verdik ve ona dedik ki; "Allah'a şükret. Kim verilen nimetlere şükrederse yalnızca kendisi için şükretmiş olur. Kim nankörlük ederse bilsin ki Allah ganîdir; kimsenin şükrüne muhtaç değildir. Hamîddir; her türlü şükre ve övgüye layık yegâne varlıktır.

²⁸⁰ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, s. 434.

²⁸¹ TABERÎ, *Câmi 'u'l-Beyân*, XVIII, s. 546.

²⁸² MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IV, s. 66.

²⁸³ RÂZÎ, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, s. 146; İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXI, s. 152.

²⁸⁴ BEYDÂVÎ, *Envâru't-Tenzîl*, V, s. 213.

²⁸⁵ MÜCÂHİD, *Tefsîru'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselâm, Medînetu Nasr, 1. Baskı, 1410/1989, s. 245.

²⁸⁶ İBN EBÎ HÂTÎM er-RÂZÎ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IX, s. 3097; SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, III, s. 20; İBN EBÎ ZEMENÎN, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, VIII, s. 374.

Diyanet, Elmalılı, Esed, Dumlu, Elmalı, Hizmetli, Ateş, Koçyiğit, Öztürk (Yaşar Nuri) mealleri ise âyetle geçen “hikmet”i aynen kullanarak âyetin çevirisini benzer ifadelerle şu şekilde yapmışlardır:

“Andolsun, biz Lokmân’a “Allah’a şükret” diye hikmet verdik. Kim şükrederse, ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse, bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye lâyıktır.”

Bize göre konunun daha açık bir şekilde anlaşılması için kavramı bilgelik diye çeviren mealler daha uygundur. Zira her ne kadar “hikmet” kavramı Türkçe’de Arapça’dan iktibas edilerek kullanılıyorsa da, meallerin geniş halk kitlelerinin erişimine açık kaynaklar olması hasebiyle daha rahat anlaşılması adına kavramın çevirisini vermek uygun olacağı kanaatindeyiz.

D. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Söz ve Fiillerinde İsabetli Olan/İşleri Yerinde Yapan Anlamında kullanımı ve Çevirisi

Kur’ân’da h-k-m köklü türevlerin en çok kullanılan kalıbı الْحَكِيم “el-hakîm”dir.

Bu kalıp, Kur’ân’da Mekkî sûrelerde 37, Medenî sûrelerde ise 60 defa olmak üzere toplam 97 defa tekrarlanmıştır.²⁸⁷ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu kalıp, sıfatu’l-müşebbehedir. Kur’ân’da iki farklı manada kullanılmıştır: Kur’ân’a sıfat olarak kullanıldığında kökün esas anlamı olan men etme manasındadır. Allah’a sıfat olarak kullanıldığında ise “söz ve fiillerinde isabetli olan” başka bir ifadeyle “her şeyi yerli yerinde yapan” anlamındadır. Kur’ân’ın (Allah merkezli) teocentrik hayata bakışı çerçevesinde bu kalıp, geçtiği âyetlerin bağlamıyla birlikte incelendiğinde, kalıbın ifade ettiği anlamla birlikte, başka hususlara da işaret edildiği anlaşılmaktadır. Bu kadar çok sayıda zikredilmiş olması anlam ötesi bağlamsal muhtevalara dikkat çekilmesi olsa gerektir. Bu kalıbın geçtiği bütün âyetlerin incelenmesi bu çalışmanın sınırlarını aşacağından, kalıbın geçtiği âyetlerden bir kaçını incelemekle yetineceğiz.

Fâtır 35/2:

{مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ}

“Allah’ın insanlara açacağı rahmet kapısını hiç kimse kapatamaz. Onun kapatacağı kapıları da ondan başka hiç kimse açamaz. O, her şeye galiptir ve her şeyi yerli yerinde yapandır.” Mekkî olan bu sûre, özetle: Allah’ın, nübüvvetin ispatı, âhiret hayatını, Allah’ın insanlara verdiği nimetleri, müşriklerin eziyetine karşı

²⁸⁷ Detay için tablo 3’e bakılabilir.

peygamberin teselli edilmesi, müminlerin övülmesi, imandan yüz çevirenlerin ise yerilmesi ve önceki kavimlerin akıbetinden ibret alınması aksi takdirde kendileri de aynı akıbeti uğrayacakları gibi konuları içermektedir.²⁸⁸

Bu âyetin sibakına baktığımızda Allah, âfaktaki kudretinin tezahüründen bahsederek bütün övgülere layık olduğunu ve her şeye gücü yettiğini bildiriyor. Kudretinin insanlardaki yansımasına da değinerek, kendisinin vereceği nimetleri engelleyecek kimsenin olamayacağı gibi, vermediği nimetleri de verebilecek kimsenin olamayacağını beyan ediyor. Âyetin siyakında ise insanlara seslenerek kendisinden başka rızık verecek bir yaratıcının olmadığını, dolayısıyla tevhitte yüz çevirmemeleri gerektiğini hatırlatıyor. Bu bağlam içerisinde {الْعَزِيزُ - الْحَكِيمُ} ifadesi birlikte incelendiğinde الْعَزِيزُ her şeye gücü yeten anlamındadır.²⁸⁹ Sonrasında gelen الْحَكِيمُ söz ve davranışlarında isabetli olan, her şeyi yerli yerinde yapan anlamını ifade etmektedir.

Bu durumda Allah, “aziz” ismiyle kendisinin sınırsız bir güce sahip olduğunu ifade etmektedir. Ancak “hakim” ismi ile de bu gücü sınırladığını yerli yerinde -gelişi güzel değil- kullandığını ifade ederek, ayrıca insanların örnek alması için bu gücün nasıl kullanılması gerektiğinin de mesajını vermektedir. Yani Sünnetullah’ta ilahî hikmet temelinde bir güç yönetimi söz konusudur. Bağlam içindeki el-hakîm kalıbıyla sanki şöyle bir mesaj veriliyor: Ey insanlar! Size verilen nimetler arasında bulunan, fizikî, sosyal, ekonomik vs. alanlardaki gücü, {الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} olanı unutmadan, haddinizi aşmadan, ilahî sünnetin çerçevesi dâhilinde ve insanlığın maslahatına yönelik kullanınız. Kibre gurura kapılıp zulmetmeyiniz. Aksi takdirde sizden öncekilerin akıbetine uğrarsınız. Kur’ân’ın 97 yerinde geçen el-hakîm kalıbının 46’ında el-azîz ile birlikte zikredilmiş olması bu iki kalıp arasında anlam ilişkisinin olduğu ve böyle bir mesaj taşıdığı kanaatindeyiz.

Müfessirlerin Fâtır 35/2 âyeti ve bu âyette geçen الْحَكِيمُ kalıbına yaptıkları izahlar şu şekildedir: İbn Abbâs, bu âyeti şöyle yorumlamaktadır: Allah’ın rahmet olarak size verdiği yağmur, rızık ve sıhhat gibi nimetlere kimse engel olamaz.

²⁸⁸ EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru 'l-Muhît*, III, s. 79.

²⁸⁹ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 333.

Vermediği nimetleri de verecek kimse olamaz. O, nimetleri vermeme gücüne sahiptir. Nimetleri yerli yerinde lütfedendir.²⁹⁰

Mukâtil, Taberî, Semerkandî, Tûsî, Zemahşerî, Ebû Hayyân ve Fahrüddîn er-Râzî tefsirleri,²⁹¹ benzer yorumlarla âyeti şöyle izah etmişlerdir: Allah'ın insanlara vermiş olduğu rızık kimsenin engellemesi mümkün değildir. Vermediği rızık da verecek kimse olamaz. Allah her şeye gücü yetendir. Yaptığı her şey yerli yerindedir.

Seçilen Türkçe mealler, içinde الْحَكِيم sözcüğünün geçtiği Fâtır 35/2 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Belirlediğimiz meallerde, bu âyette geçen el-hakîm kalıbı farklı şekillerde ele alınmıştır: Diyanet, Esed, Ateş, Dumlu, Elmalî, Şener Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım, Koçyiğit, meallerinde benzer ifadeler kullanılarak âyetin çevirisi şöyle yapılmıştır: *“Allah, insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur. Neyi de tutarsa, bundan sonra onu gönderecek yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”* Elmalılı, Öztürk (Yaşar Nuri), Hizmetli, *“azizdir, hâkimdir”* şeklinde çevirerek, kelimenin çevirisini yapmadan iktibas ederek kullanmışlardır.

Akdemir, *“...O, geçekten, çok güçlü, çok bilge olandır.”* Mustafa Öztürk, *...her hükmü ve fiili mutlak doğrudur.”* Mustafa Öztürk ve Akdemir meallerinin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Zuhruf 43/84:

{وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ}

“O göklerde ve yerde ibadete layık olan tek ilahtır. O her şeyi yerli yerinde yapan ve her şeyi bilendir.” Bu âyetin içinde bulunduğu sûre, Mekke’de inmiştir. Özetle şu konulardan söz edilmektedir: Kur’ân’ın levh-i mahfuzdan indirildiğinden, Allah’ın kâinattaki tasarrufuna ve üzerinde düşünmeye dikkat çekilmekte, meleklerin, Allah’ın kızları olduğu iddiası reddedilerek, Hz. İbrâhîm (a.s.)’e tevhit dininin verildiğinden ve bu dinin neslinde de devam edeceği gibi konular ifade edilmektedir. Yan sıra rızıkları, kendisinin taksim ettiğini, kıyamette kâfirlerin pişman olacaklarını,

²⁹⁰ İBN ABBÂS, *Tenvîru’l-Mikbâs*, s. 458.

²⁹¹ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, 552; TABERÎ, *Câmi’u’l-Beyân*, XVIII, s.328; SEMERKANDÎ, *Bahru’l-‘Ulûm*, III, s. 80; TÛSÎ, *et-Tibyân*, VIII, s. 412; RÂZÎ, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, s. 4; EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, s. 282.

Firavun ve Mûsâ'nın münazarasının ve müminlerin kıyametteki izzetini, kâfirlerin zilletini ve ulûhiyetin ancak kendisine ait olduğunu ve peygamberin kâfirlerden yüz çevirmesini konu edinmektedir.²⁹²

Bu âyetin sibakına dikkat ettiğimizde Allah'a inananların cennette olacaklarını inanmayanların ise cehenneme gireceklerini buna da kendilerinin sebep olduklarını ifade ederek yaptıkları her şeyi bildiğini beyan ediyor. Siyakında ise göklerin ve yerin mülkiyetinin kendisine ait olduğu, kıyametin bilgisinin de kendisinde olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlam içerisinde âyeti ve âyet içindeki {الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ} ifadesini değerlendirdiğimizde, الْحَكِيمُ kalıbının anlamıyla birlikte önceki âyette ifade ettiğimiz hususa benzer bir mesaj verildiğini düşünüyoruz. Yani bu iki sıfatın birlikte zikredilmesi, anlamları itibarıyla hayata birlikte yansımaları gerektiğinin mesajı veriliyor. İnsanlara, göklerin ve yerin yegâne mabudu olan Allah her şeyi yerli yerinde yaptığı ve her şeyi bildiği ifade edilmekle insanların Sünnetullah'a ittiba bağlamında toplumsal ve sosyal hayatta bütün doğru faaliyetlerin ilme dayandırılması gerektiği mesajı verilmektedir.

Müfessirlerin Zuhruf 43/84. âyeti ve bu âyette geçen الْحَكِيمُ kalıbına yaptıkları izahlar şu şekildedir:

Mukâtîl, bu âyetin tefsirinde şöyle diyor: Allah zatını müşriklerin söylediklerinden tenzih ederek, “O göklerde ve yerde tek ilahtır. Mülkünde her şeyi yerli yerinde yapandır. Yarattıklarını en iyi bilendir.”²⁹³

Taberî, Semerkandî, Bagavî, İbn ‘Âşûr, benzer ifadelerle âyette geçen kalıbı şöyle tefsir etmişlerdir: الْحَكِيمُ kulları için yerli yerinde tedbirler alandır. الْعَلِيمُ maslahatlarını en iyi bilendir.²⁹⁴

Seçilen Türkçe mealler, içinde الْحَكِيمُ sözcüğünün geçtiği Zuhruf 43/84 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet, Esed, Şener vd., Dumlu, Elmalı, Koçyiğit benzer ifadelerle: “Gökte

²⁹² FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Muhammed Ya'kûb, *Basâiru zevi't-Temyîz fî Letâîfî Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrût, 2009, I, s. 421.

²⁹³ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, III, s. 806.

²⁹⁴ TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, s. 660; SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, III, s. 214; BAGAVÎ, *Me'âlimu't-Tenzîl*, VII, s. 224; İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, s. 268.

de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır. O hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.”

Elmalılı, Ateş, Öztürk (Yaşar Nuri), Hizmetli benzer ifadelerle: “*Gökte de yerde de ilâh O’dur, O hakîmdir, O her şeyi bilir.*”

Akdemir: “... O, çok bilge olan, çok iyi bilendir.”

Öztürk (Mustafa): “...O, her şeyi yerli yerince yapıp eden, her şeyi bilendir.”

Bu mealler arasında anlaşılması açısından en açık olan; Mustafa Öztürk’ün meali olduğunu düşünüyoruz.

Âl-i İmrân 3/6:

{هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ}

“Anne rahminde sizi dilediği gibi şekillendiren o’dur. O’ndan başka ilah yoktur. O her şeye gücü yeten ve her şeyi yerli yerinde yapandır.”

Bu âyetin sıbak-siyakına dikkat ettiğimizde, yüce Allah’ın kudretinden bahsedilmekte, buna örnek olarak da insanların anne rahminde şekillendirildiği ifade edilerek teyit edilmektedir. Sonrasında âyetlerin muhkem ve müteşâbih olarak indirildiği ifade edilmektedir. Bu kontekst çerçevesinde **الْحَكِيم** sözcüğü yerli yerinde işler yapan anlamıyla bu yapılan faaliyetlerin de isabetli gücüyle yapılan işler olduğu ifade edilmiş oluyor.

Müfessirlerin Âl-i İmrân 3/6 âyeti ve bu âyette geçen **الْحَكِيم** kalıbına yaptıkları izahlar şu şekildedir:

İbn Abbas, Mukâtil, {الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} ifadesini şöyle tefsir ediyor: Kendisine inanmayanlara gücü yeten ve yarattığı suretleri de yerli yerinde şekillendirendir.²⁹⁵

Taberî, İbn Ebî Hâtim, bu âyetin, Necran heyetinin Hz. İsâ (a.s) hakkında söylediklerine ve Allah’tan başka ilah olduğunu iddia edenlere yönelik olduğunu söylemiştir. Onların İsâ (a.s)’nın ilah olduğu konusundaki görüşlerine atfen, “*sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O’dur. O’ndan başka ilah yoktur. O her şeye*

²⁹⁵ İBN ABBÂS, *Tenvîru’l-Mikbâs*, s. 55; MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, s. 163.

*gücü yetendir ve her şeyi yerli yerinde yapandır.” “el-Hakîm” kullarıyla ilgili tedbir almada ve delil getirerek yanlışlarını ortaya koymada hep doğruyu bulandır.*²⁹⁶

Semerkandî, الْحَكِيم kullarını rahimlerde dilediği gibi şekillendirmeye hükmedendir.²⁹⁷

Kurtubî, İbn ‘Atiyye, الْحَكِيم hikmet sahibi veya anne rahminde bebeği sapa sağlam şekillendiren anlamında olduğunu söylemişlerdir.²⁹⁸

Fahrudîn er-Râzî, Ebu’s-Su’ûd, الْحَكِيم sözcüğünü şöyle tefsir etmişler: Hikmette kâmil olandır.²⁹⁹

Seçilen Türkçe mealler, içinde الْحَكِيم sözcüğünün geçtiği Âl-i İmrân 3/6 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

İncelediğimiz Türkçe mealler, bu âyetin içinde geçen الْحَكِيم kalıbına üç farklı şekilde yaklaşmışlardır:

Diyanet, Elmalılı, Esed, Ateş, Elmalı, Dumlu, yakın ifadelerle: “Sizi rahimlerde, dilediği gibi şekillendirendir. O’ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

Koçyiğit, Hizmetli, Öztürk (Yaşar Nuri) yakın ifadelerle: “Rahimlerde sizi dilediği keyfiyette tasvir eden O, başka tanrı yok ancak O, azîz O, hakîm O.”

Akdemir ve Öztürk(Mustafa), yakın ifadelerle: “Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O’dur. Çok güçlü, çok bilge olan O’ndan başka hiçbir tanrı yoktur.”

Bize göre bu mealler arsında anlaşılabilirlik açısından uygun olanı Akdemir, Öztürk ve Yüksel’in mealleridir. Diğer çeviriler, yanlış olmamakla birlikte birinci gruptaki mealler, sözcüğün yaygın anlamı yerine tali anlamını ifade etmişler, ikinci grup mealler ise sözcüğü çevirmeden Türkçe’ye aynen iktibas etmişlerdir. Böylece bu anlam grubunda yer alan h-k-m köklü türevlerin incelenmesi sona ermiştir.³⁰⁰ Şimdi

²⁹⁶ TABERÎ, *Câmi ‘u’l-Beyân*, V, s. 187; İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, s. 591.

²⁹⁷ SEMERKANDÎ, *Bahru’l-‘Ulûm*, I, s. 245.

²⁹⁸ KURTUBÎ, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, V, s. 15-16; İBN ‘ATİYYE, *el-Muharreru’l-Veciz*, II, s. 155.

²⁹⁹ RÂZÎ, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VII, s. 178; EBU’S-SU’ÛD, *İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm*, I, s. 438.

³⁰⁰ Bu anlam grubunda sözcüğün geçtiği diğer sûre ve âyetler şu şekildedir: Neml, 27/6, 9; Hûd, 11/1; Yûsuf, 12/6, 83, 100; Hicr, 15/25; En’âm, 6/18, 73, 83, 128, 139; Lokmân, 31/9, 27; Sebe, 34/1, 27. Zümer, 39/1; Ğâfir/Mü’min, 40/8; Zuhruf, 43/4; Câsiye, 45/2, 37; Şûrâ, 42/3, 51; Ahkâf, 46/2; Zâriyât, 51/30; Nahl, 16/60; İbrâhîm, 14/4; Rûm, 30/27; Ankebût, 29/26, 42; Bakara, 2/32, 129,

h-k-m kökünün “anlama gücü” anlamında kullanıldığı bir sonraki kısma gelmiş bulunuyoruz.

E. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Anlama Gücü ve İlim Anlamında Kullanımı ve Çevirisi

Kur’ân’da geçen h-k-m köklü türevlerden biri de mastar kalıbıyla izafe edilmeksizin 6 yerde **حَكَمًا**, 4 yerde de **الْحُكْم** şeklinde zikredilmektedir. Bu sözcük, Kur’ân’da 9’u Mekki sûreler 1’i Medeni sûre olmak üzere toplam 10 defa geçmektedir. Bunlar, Meryem 19/12; Şu’arâ 26/21, 83; Kasas 28/14; Yûsuf 12/22; En’âm 6/89; Câsiye 45/16; Enbiyâ 21/74, 79; Âl-i İmrân 3/79; Kur’ân’da geçen bu sözcük ilim temelli “anlama gücü”nü ifade etmektedir. Bu anlama gücü, ilim ve isabetli netice ile irtibatlıdır. Dolayısıyla hüküm sözcüğü içinde bulunduğu kontekste bağlı olarak ilim ve hikmet manasına da gelebilir. Sözcüğün geçtiği âyetler incelendiğinde bu kabiliyetin -anlama gücü- Allah tarafından verildiği ifade edilmiştir.³⁰¹ Dolayısıyla hikmet kavramıyla ilişkilidir. Şimdi H-K-M kökünün “anlama gücü” anlamında kullanıldığı âyetlerin incelemesine geçebiliriz.

Meryem 19/12:

{يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا}

“(Dedik ki) ey Yahyâ! Kitabın içindekileriyle ciddi bir şekilde amel et. Kendisine çocukken anlama gücü verdik.” Âyetin sibakı-siyak Hz. Zekeriya (a.s) ve oğlu Yahya (a.s) ile ilgilidir. Âyette Hz. Zekeriya (a.s)’nın duasından bahsedilerek bu duaya icabet edildiği ve kendisine Yahya adında bir çocuk müjdesi verilmiştir. Burada **الْحُكْم** sözcüğü anlama gücü ve kabiliyeti anlamına gelmektedir. Zira Zekeriya peygamber duasında kendisine ve Ya’kûb (a.s) nesline varis olacak ve üstlendikleri misyonu devam ettirecek bir nesil istiyor. Bu, kendisi ve atası olan Ya’kûb’un sahip olduğu kabiliyetlere sahip bir çocuk olmasını dilediği anlamına geliyor. Bu duanın kabulü niteliğinde olan bu âyet, şu anlama geliyor: Yahya’nın yaşatlarında

209, 220, 228, 240, 260; Enfâl, 8/10, 49, 63, 67, 71; Âl-i İmrân, 3/18, 62, 126; Ahzâb, 33/1; Mumtehhine, 60/5, 10; Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 56, 92, 104, 111, 130, 158, 165, 170; Hadîd 57/1; İnsân, 76/30; Haşr, 59/1, 24; Nûr, 24/10, 18, 58, 59; Hac, 22/52; Hucurât, 49/8; Tahrim, 66/2; Saf, 61/1; Cum’a, 62/1, 3; Teğâbun, 64/18; Fetih, 48/4, 7, 19; Tevbe, 9/15, 28, 40, 60, 71, 97, 106, 110; Mâide, 5/38, 118.

³⁰¹ NEYSABÛRÎ, Abdurrahman İsmail en-Neysabûrî, Vucuhu’l-Kur’an, thk. Fatıma Yusuf el-Hiyemî, ty. s.107.

bulunmayan bir yetenekle donatıldığı, bu yetenek sayesinde kitabı anlama ve yorumlama gücüne sahip olmakla beraber, yerli yerinde kararlar verme ve doğru işler yapma ile sonuçlanan bir yeteneğe kavuştuğu anlamına geliyor. Bu itibarla bağlam içindeki الْحُكْم sözcüğü, bir yönüyle ilimle ilişkili, diğer bir yönüyle de hikmetle ilişkili bir anlama sahiptir. Bu çerçevede hüküm sözcüğünün anlama gücü manasını ifade etmesi, âyetin bağlamına daha uygun olduğu açıktır.

Müfessirlerin Meryem 19/12 âyeti ve bu âyette geçen الْحُكْم sözcüğüne yaptıkları izahlar şu şekildedir:

İbn Abbas, âyeti şöyle tefsir eder: Yahya (a.s) buluş çağına vardığında, Allah ona dedi ki ey Yahya! Kitabın (Tevrat) içindeki emir ve nehiylerle güçlü bir şekilde amel et. Biz ona çocukken ilim ve anlama gücü verdik.³⁰²

Mukâtil, “الْحُكْم” sözcüğünün tefsirinde şöyle diyor: Ona ilim ve anlama kabiliyetini verdik. Daha üç yaşında bu kabiliyet kendisine verilmişti.³⁰³

Taberî, İbn Ebî Hâtîm, et-Tûsî, Kurtubî, bu âyetteki الْحُكْم sözcüğünün tefsirinde şöyle demişler: Yahya henüz ergenlik çağına varmadan biz kendisine kitabı anlama kabiliyetini verdik.³⁰⁴

Mâturîdî, âyetteki bu sözcüğün tefsirinde şu görüşleri naklediyor: Bazıları peygamberlik demiş, bazıları da anlama gücü ve zekâ demiş, bazıları ise hikmet ve ilim olarak tefsir etmişlerdir.³⁰⁵ Semerkandî, الْحُكْم sözcüğünü şöyle yorumlamıştır: Nübüvvet fıkıh ve bütün hayırları kendisine verdik.³⁰⁶

İbn Ebî Zemenîn, İbn Kesîr, الْحُكْم sözcüğünü anlama gücü, akıl ve yaşitlarının akıl edemediğini akletme kabiliyeti şeklinde tefsir etmişlerdir.³⁰⁷ Mâverdî, İbnu'l-Cevzî, bu konuda dört görüş nakletmişlerdir: Zekâ, anlama gücü, ilim ve hikmet.³⁰⁸

Kuşeyrî, Bagavî, İbn ‘Atiyye, الْحُكْم kelimesinin tefsirinde şöyle demişlerdir:

³⁰² İBN ABBÂS, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 321.

³⁰³ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II, s. 622.

³⁰⁴ TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, XV, s. 674; İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VII, s. 2400; TÛSÎ, *et-Tibyân*, VIII, s. 111; KURTUBÎ, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, s. 423.

³⁰⁵ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, s. 260.

³⁰⁶ SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, III, s. 320.

³⁰⁷ İBN EBÎ ZEMENÎN, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, III, s. 89; İBN KESÎR, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IX, s. 221.

³⁰⁸ MÂVERDÎ, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, III, s. 360; İBNU'L-CEVZÎ, *Zâdu'l-Mesîr*, s. 879.

Nübüvvet, insanlar arasında adaletle hükmetme veya hikmet anlamındadır.³⁰⁹

Zemahşerî, Fahrüddîn er-Râzî, İbn ‘Âşûr, “el-hükme” sözcüğünün, kitabı anlama gücü, hikmet, fıkıh, zekâ veya nübüvvet anlamında olduğunu nakletmişlerdir.³¹⁰

Seçilen Türkçe mealler, içinde الْحُكْم sözcüğünün geçtiği Meryem 19/12 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet, Elmalılı, Ateş, Yaşar Nuri Öztürk, Şener Sofuoğlu, Koçyiğit, “Ey Yahyâ! Kitaba sımsıkı sarıl” dedik. Biz, ona daha çocuk iken hikmeti vermiştik.”

Öztürk (Mustafa), Akdemir, Dumlu, Elmalı, Esed: “Ey Yahya! İlahî mesaja sımsıkı sarıl!” (diye öğüt verdi). Çünkü o daha küçük bir oğlanken Biz o’na “doğru ve kuşatıcı düşünme yeteneği” vermiştik.”

Bu iki grup mealten ikincisi daha anlaşılır ve daha faydalı olduğu kanaatindeyiz.

Şu’arâ 26/21:

{فَقَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ}

“Sizden korktuğumda hemen kaçmıştım. Rabbim bana anlama gücünü verdi ve beni peygamberlerden biri yaptı.” Bu âyetin sibak-siyakında Hz. Mûsâ(a.s)’dan söz edilerek, Firavun ile kendisi arasında geçen kıssa ile zikredilmektedir: Allah’ın Mûsâ’ya, Firavun’a gitmesini emrettiğinden ve Firavun’un itirazlarına karşı, Mûsâ’nın, Allah’ın kendisine anlama gücü ve peygamberlik verdiğinden söz edilmektedir. Âyette geçen حُكْمًا sözcüğü “anlama gücü”nü ifade etmektedir. Çünkü bağlama dikkat ettiğimizde Firavun’un, biz seni büyütmedik mi? demekle Mûsâ’yı hafife aldığı anlaşılıyor. Dolayısıyla İsrâiloğullarını kendisine emanet edemeyeceğini ve kendisinin bu daveti yapacak kapasiteye sahip olmadığını ima ediyor. Buna cevaben Mûsâ (a.s), Rabbim bana anlama gücü ve peygamberliği verdi demekle, bu ilahî nimet sayesinde değişim ve dönüşüm geçirdiğini daha önce sahip olmadığı bir

³⁰⁹ KUŞEYRÎ, *Letâifu’l-İşârât*, II, s. 237; BAGAVÎ, *Me’âlimu’t-Tenzil*, V, s. 221; İBN ‘ATİYYE, *el-Muharreru’l-Veciz*, VI, s. 13.

³¹⁰ ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, IV, s. 9-10; RÂZÎ, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXI, s. 192; İBN ‘ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XVI, s. 78.

özelliğe kavuştuğunu ifade etmiş oluyor. Bunun neticesinde kendisine vahyedilen kitabın mesajını anlama kabiliyetine kavuştuğuna işaret ediyor.

Müfessirlerin Şu'arâ 26/21 âyeti ve bu âyette geçen حُكْمًا sözcüğüne yaptıkları izahlar şu şekildedir:

İbn Abbas, Mukâtil, Mâtûrîdî, Fahrûddîn er-Râzî, bu âyeti şöyle yorumlamışlardır: Beni öldüreceğinizden korktuğum için sizden kaçmışım. Rabbim bana ilim ve anlama gücünü bahşederek size gönderilmiş resullerden kıldı.³¹¹

Taberî, İbn Ebî Hâtim, İbn 'Atiyye, es-Se'âlîbî, âyette geçen حُكْمًا sözcüğünü, nübüvvet olarak tefsir ederek, Süddî'nin de hükmü nübüvvet olarak tefsir ettiğini nakletmişlerdir.³¹²

Semerkindî, İbnu'l-Cevzî, Kurtubî, Ebû Hayyân, Kelbî'den naklen, حُكْمًا sözcüğünün nübüvvet anlamına geldiğini, Mukâtil'den naklen de ilim ve anlama gücü manasını içerdiğini ifade etmişlerdir.³¹³

İbn 'Âşûr, bu âyette geçen "hüküm" sözcüğünü, hikmet, ilim ve nübüvvet olarak yorumlamıştır.³¹⁴

Seçilen Türkçe mealler, içinde حُكْمًا sözcüğünün geçtiği Şu'arâ 26/21 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet, Elmalılı, Hizmetli, Dumlu, Elmalı, Koçyiğit benzer ifadelerle: *"Sizden korktuğum için de hemen aranızdan kaçtım. Derken, Rabbim bana hüküm ve hikmet bahşetti de beni peygamberlerden kıldı."*

Ateş, Öztürk (Yaşar Nuri) benzer ifadelerle: *"Sizden korkunca aranızdan kaçtım, sonra Rabbim bana hükümdarlık verdi ve beni elçilerden yaptı."*

Akdemir, Şener vd., Esed, Öztürk (Mustafa), benzer ifadelerle: *"...ve sizin yanınızdan kaçtım, çünkü sizden korkuyordum. Ama daha sonra bana Rabbim*

³¹¹ İBN ABBÂS, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 388; MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, s. 260; MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, III, s. 522; RÂZÎ, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV, s. 126.

³¹² TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, III, s. 559; İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, VII, s. 2755; İBN 'ATİYYE, *el-Muharreru'l-Veciz*, VI, s. 475; SE'ÂLİBÎ, *Cevâhiru'l-Hisân*, IV, s. 225.

³¹³ SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, II, s. 472; İBNU'L-CEVZÎ, *Zâdu'l-Mesîr*, s. 1028; KURTUBÎ, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, XVI, s. 18; EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-Muhîr*, VII, s. 11.

³¹⁴ İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, s. 115.

(doğruyla eğri arasında) hüküm verebilme yeteneği bahsetti ve beni elçiler(in)den biri yaptı.”

Türkçe mealleri incelediğimizde üç anlam grubu karşımıza çıkmaktadır: Birincisinde kelimenin çevirisi verilmeden iktibas edilmiş haliyle verilmiştir. Bu bize göre “tercümenin” ruhuna uygun değildir. İkincisinde ise hükümrancılık şeklinde çevrilmiştir. Bu da kanaatimizce kökün bağlam içindeki anlamına uygun düşmemektedir. Üçüncüsünde ise hüküm verebilme yeteneği olarak çevrilmiştir. Bize göre kelimenin bağlam içinde anlamına uygun olması ve Türkçe’ye açık bir şekilde çevirisi yapılmış olması açısından tercih edilmelidir. İncelediğimiz tefsir kaynaklarının büyük çoğunluğu, sözcüğü anlama gücü olarak yorumlamış olması bizim düşündüğümüzü teyit etmektedir.

Enbiyâ 21/79:

{فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكَلَّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعَلَّمْنَا وَسَخَرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجَبَّالِ يُسَبِّحُ وَالطَّيْرُ وَكُنَّا فَاعِلِينَ}

“Biz bunu (hükmi anlama gücünü) Süleyman’a kavrottuk, her birine de anlama gücünü ve ilim verdik. Dâvûd ile birlikte tesbih etsinler diye, dağlara ve kuşlara boyun eğdirdik. Biz (dilediğimizi) yaparız.”

Âyetin sibakı özetle şu şekildedir: Hz. Dâvûd (a.s), içtihad ederek bir hüküm veriyor; ancak bu hükmünde tam isabet etmiyor. Aynı konuda Hz. Süleymân (a.s) da bir hüküm veriyor ve isabet ediyor. Yüce Allah, buna şahit olduğunu bildirerek Süleymân(a.s)’a isabetli kararı kavratan kendisi olduğunu beyan ediyor. Âyetteki حُكْمًا sözcüğünün “anlama gücü” manasında olduğu açıktır. Çünkü önceki âyette her iki peygamberin kendilerine gelen bu mesele hakkında karar verdikleri ifade ediliyor. Bağlamdan da anlaşıldığı gibi hukukî bir mesele hakkında karar verilmesi için muhakemede bulunulmuştur. Her ikisine de anlama gücü ve ilim verilmekle birlikte, konunun Hz. Süleymân (a.s)’a kavratıldığı ifade edilerek isabetli karar vermesinin sağlandığı beyan edilmiştir.

Müfessirlerin Enbiyâ 21/79 âyeti ve bu âyette geçen حُكْمًا sözcüğüne yaptıkları izahlar şu şekildedir:

İbn Abbas, âyeti şöyle tefsir etmiştir: Biz Süleyman’a doğru ve kolay karar vermeyi kavrottuk. Her ikisine de anlama gücünü ve peygamberliği verdik. Dâvûd’a

dağları ve kuşları musahhar kılarak onunla tesbih eder duruma getirdik. Bütün bunları biz yaptık.³¹⁵

Mukâtil, bu âyetle ilgili kıssayı³¹⁶ zikrettikten sonra, حُكْمًا sözcüğünü anlama gücü olarak tefsir ediyor.³¹⁷

Taberî, Kuşeyrî, İbn ‘Âşûr, âyetle geçen حُكْمًا sözcüğünü nübüvvet olarak tefsir etmişlerdir.³¹⁸

Semerkindî, bu âyeti tefsir ederken حُكْمًا sözcüğünü nübüvvet ve anlama gücü olarak açıklamış; Hasan Basrî’den de “bu âyet olmasaydı hiç birimiz meseleler hakkında fetva veremezdik” dediğini nakletmiştir.³¹⁹

Ebû Hayyân ve Zemahşerî, âyetin tefsiriyle ilgili şu yorumda bulunmuşlardır: Anlaşılan, her ikisinin de verdiği hüküm doğrudur. Çünkü “biz her ikisine de hüküm ve ilim verdik” ifadesi buna işaret etmektedir.³²⁰

Seçilen Türkçe mealler, içinde حُكْمًا sözcüğünün geçtiği Enbiyâ 21/79 âyeti şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet, Elmalılı, Ateş, Öztürk (Yaşar Nuri)benzer ifadelerle: “Biz hüküm vermeyi Süleymân’a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik. Dâvûd ile birlikte, Allah’ı tespih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan bizdik.”

Hizmetli, Koçyiğit: “...Hepsine de hüküm ve ilim verdik.”

Akdemir, Öztürk (Mustafa): “...her ikisine de hikmet (doğru düşünme ve isabetli karar verme kabiliyeti) ve ilim/vahiy verdik.”

³¹⁵ İBN ABBÂS, *Tenvîru’l-Mikbâs*, s. 374.

³¹⁶ Kıssanın özeti şöyle zikredilmiştir: Bir koyun sürüsü bir bağa girer, bağ sahibi telef olan bağı için sürü sahibini Hz. Dâvûd (a.s.)’a şikâyet eder. Hz. Dâvûd (a.s), koyunların bağ sahibine verilmesine hükmeder, davalılar çıkışta Hz. Süleymân (a.s.)’la karşılaşır, Hz. Süleymân (a.s), davanın sonucunu sorar. Davalılar verilen hükmü kendisine söylerler. Bunun üzerine Hz. Süleymân (a.s), koyunların bağ sahibine teslim edilerek zararını karşılayana kadar kendisinde kalması, bağın da koyun sahibi tarafından ıslah edilerek eski haline getirilene kadar kendisinde kalması hükmünün daha uygun olduğunu ifade eder. Hz. Dâvûd (a.s) bu daha iyi olmuştur diyerek sevincini ifade eder MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, s. 88).

³¹⁷ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III, s. 88.

³¹⁸ TABERÎ, *Câmi’u’l-Beyân*, XVI, s. 322; KUŞEYRÎ, *Letâifu’l-İşârât*, II, s. 298; İBN ‘ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XVII, s. 115.

³¹⁹ SEMERKANDÎ, *Bahru’l-‘Ulûm*, II, s. 374.

³²⁰ EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru’l-Muhîr*, VI, s. 307; ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, IV, s. 158.

Şener, vd., Esed, Dumlu, Elmalı: “...ve bu olayda Süleymân'ın dava konusunu (daha derinden) anlamasını sağladık; bununla birlikte, Biz her ikisine de sağlam bir muhakeme gücü ve ilim bahşetmiştik. Bizim sınırsız kudret ve yüceliğimizi anarken, dağı taşı ve kuşları Dâvûd'un çağrısına boyun eğdirdik ve Biz (dilediğimiz her şeyi) yapabilme kudretine sahibiz.”

Bu âyette geçen söz konusu sözcükle ilgili belirlenen meallere baktığımızda, dört farklı çeviriyle karşılaşıyoruz;

Birincisinde, hükümrânlık olarak çevrilmiş, bize göre bu çeviri, kalıbın anlamını tam yansıtmadığı gibi, bağlamsal muhtevaya da uygun değildir.

İkincisinde sözcüğün Türkçe çevirisi yapılmadan iktibas edilmiş haliyle verilmiştir. Bu haliyle meallerden istifade edecek olan geniş halk kesimi için açık olmadığından isabetli değildir. Üçüncüsünde, Türkçe açıklaması verilmek suretiyle hikmet kavramıyla çevrilmiştir. Dördüncüsünde ise, muhakeme gücü denilerek çevirisi yapılmıştır. Son iki çevirinin, bağlama uygunluğu ve anlamı daha açık ifade etmesi yönüyle isabetli olduğu kanaatindeyiz. Tefsir kaynaklarında verilen anlamlar da bu kanaatimizi teyit etmektedir.

F. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin “Sağlam” Anlamında Kullanımı

Kur’ân-ı Kerîm’de H-K-M köklü türevlerden biri de, if’âl babına sokularak kullanılan ism-i mef’ûl ve fiil-i muzârî مُحْكَمَةٌ مُحْكَمَاتٌ يُحْكَمُ kalıplarındır. Sağlamlık anlamında Medenî sûrelerde Âli-İmrân 3/7; Hac 22/52 ve Muhammed 47/20’de olmak üzere toplam üç yerde kullanılmıştır.

Bu kök daha önce ifade ettiğimiz gibi³²¹ sağlam/dayanıklı anlamında somut nesnelere sıfat olarak kullanılmıştır. Somut nesnelere sıfat olarak kullanılmasına örnek ³²² إِقْفَالُ الْبَابِ أَحْكَمُ kapıyı sıkıca/sağlam kapadı. Soyut bir şeye sıfat olarak kullanılması ise ³²³ أَحْكَمْتُ الْأَمْرَ أَيَّ صَارَ مُحْكَمًا إِذَا وَثُقُ Bir işin güvenilir olmasını ifade etmek için أَحْكَمْتُ الْأَمْرَ işi sağlamlaştırdım denilir. Şimdi kökün sağlam anlamında kullanıldığı âyetlerin incelenmesine geçelim.

³²¹ Detay için birinci bölüme bkz.

³²² GÜNEŞ, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 260.

³²³ İBN MANZÛR, *Lisânu ’l- ‘Arab*, XII, s. 143.

Âl-i İmrân 3/7:

{هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ }

“Sana kitabı indiren o’dur. O kitabın bir kısım âyetleri muhkemdir (anlamının tek ve mutlak olması açısından sağlamdır). Onlar kitabın esasını teşkil ederler. Bir kısmı da benzeşendir (anlam açısından). Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve tevil etmek maksadıyla benzeşen âyetlere tabi olurlar. Oysa bu âyetlerin tevilini ancak Allah bilir. İlimde kök salanlar: “Ona iman ettik. Tamamı Rabbimizin katındandır.” derler. Bundan ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”

Bu âyetin içinde bulunduğu bölümün sebep-i nüzulü, Necran Hristiyanlarından bir grubun Hz. Peygamber (a.s)’e gelerek Hz. Îsâ (a.s) hakkında kendisiyle mücadele etmeleridir. Necran heyeti Hz. Peygamber (a.s)’e “Îsâ’nın Allah’ın kelimesi ve O’ndan bir ruh olduğu fikrinde değil misin? diye sordular. Hz. Peygamber (a.s): “Elbette ki öyledir” diye cevapladı. Bunun üzerine heyet: “Bu açıklama bize yeter” dediler. Bundan sonra yüce Allah, “Ama kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne çıkarmak ve kendilerince yorumlar yapmak üzere onun müteşâbih olanlarına tabi olurlar” âyetlerini indirdi. Bu âyetler, kendi istek ve arzularını temize çıkarmak için âyetleri kendilerine göre yorumlamaya yeltenenleri kınamaktadır.³²⁴

Necran heyeti, Hz. Peygamber (a.s)’in Hz. Îsâ (a.s) hakkında söylemiş olduğu sözleri düşüncelerine bahane edinmişler. Kur’ân, Hz. Îsâ (a.s)’nın Allah’ın ruhundan bir nefha ve Allah’ın bir kelimesi olduğunu söylemişse de bu, onun Allah’ın oğlu veya O’ndan bir parça olduğu ya da Allah’ın sureti üzerinde yaratıldığı hükmünün çıkarılacağı anlamına gelmez. Böyle bir şeye kalkışmak, kendi arzu, istek ve batıl fikirlerini temize çıkarmak için benzeşen âyetleri ve tahmini anlamlar ifade eden müteşâbih âyetleri saptırmak demektir. Oysa bu ifadelerin tümü, âyetin kendine has üslubuyla, Hz. Îsâ (a.s)’nın yaratılışı konusunda Allah’ın mucizelerinin bir ifadesidir. Kaldı ki, bu hususta yapılan yorumlar kitabın aslı ve anası olan muhkem âyetlerle de

³²⁴ VÂHİDÎ, *Esbâbu Nuzûli’l-Kur’ân*, s. 99-100.

çelişmektedir. Zira müteşâbih âyetlerin doğru anlaşılması ancak muhkem âyetlerle test edilerek mümkündür.

Âyette geçen “muhkemât” sözcüğünün anlam analizini bu çerçevede şöyle yapabiliriz: Somut bir nesnenin sağlam olması, yıkılıp dağılmaktan ve olması gereken durumdan farklı bir duruma düşmekten men edilmiş olması demektir. Soyut bir varlığın sağlam olması ise, o varlığın ifade ettiği muhtevanın kesinlik arz etmesi, fesahat açısından nazımının zirvede olması demektir.³²⁵ Söz konusu sözcük, sağlamlık anlamında olmakla birlikte, tek bir anlamı ifade etmesi açısından apaçık manasına da gelebilmektedir. Netice olarak bu anlam grubunda kökün esas anlamı olan -men etmek-sözcükte varlığını hissettirmekle beraber, bağlamsal anlam olan -sağlamlık-anlamı yanında “apaçık” yan anlamını da ifade etmektedir.

Müfessirlerin Âl-i İmrân 3/7 âyetini ve bu âyette geçen مُحْكَمَاتُ sözcüğüne yaptıkları izahlar şu şekildedir:

İbn Abbas, muhkemâtın helal ve haramlarla apaçık hale getirilmiş, nesh edilmemiş ve kendileriyle amel edilen âyetler olduğunu söyler ve En’âm sûresindeki âyetleri buna örnek gösterir³²⁶ İbn Abbas, müteşâbihâtı, mukattaa harfleri ve nesh edilmiş âyetler olarak tefsir etmektedir.³²⁷

Mukâtîl, bu âyetin tefsirini yaparken, muhkemât sözcüğünü şöyle tefsir etmektedir: Kendisiyle amel edilen âyetlerdir ki bundan maksat En’âm sûresindeki âyetlerdir.³²⁸

Taberî ve İbn Kesîr, âyetin tefsirinde şöyle demektedirler: O kitabın bir kısmı muhkemâtan oluşur. Muhkemât, tafsil ve beyanla sağlamlaştırılmış, deliller getirilerek ispat edilmiş âyetlerdir. Bunlar, helal, haram, ceza, mükâfat, kıssa ve ibretler gibi konulara temas Kur’ân âyetleridir.³²⁹ Mâturîdî muhkemâtı tefsir ederken şöyle diyor: Muhkem âyetler, akılla kavranması mümkün olan âyetlerdir. Bu âyetler

³²⁵ EBU’l-BEKÂ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî, *el-Kulliyât Mû’cemu fi’l-Mustalahat ve’l-Furûk el-Lugaviyye*, Beyrût, Müessesetu’r-Risâle, 1998, s. 380.

³²⁶ En’âm, 6/151-153. Âyetler, Allah’ın kesin bir şekilde haram kıldığı ve yasakladığı hâl ve hareketlerden oluşuyor. Bunlar; Allah’a ortak koşmamak, anne-babaya iyilik etmek, çocukları öldürmemek, ahlâken çirkin olan şeyleri yapmamak, Allah’ın haram kıldığı nefisleri öldürmemek, yetim malına dokunmamak, hileli ticaret yapmamak, adaletle davranmak ve verilen söze vefa göstermektir.

³²⁷ İBN ABBÂS, *Tenvîru’l-Mikbâs*, s. 55.

³²⁸ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, I, s. 263.

³²⁹ TABERÎ, *Câmi’u’l-Beyân*, V, s. 190-191; İBN KESÎR, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, III, s. 316.

tevhit ve Allah’a iman konularını ihtiva ettiği için muhkemât adı verilmiştir.³³⁰ İbn Ebî Hâtim, bu âyette geçen muhkemât kavramının tefsirinde İbn Abbas’ın rivâyetine istinaden, nesh edici, helal ve haramlar, hadler ve amel konusu olan meselelerle ilgili âyetlerdir. İbn Abbas’a yapılan başka bir isnatta muhkemât, En’âm sûresinin haram kılınan hususları beyan eden son âyetleri olduğunu nakleder.³³¹

Semerkindî ve es-Se‘âlibî, muhkemât için apaçık, helal ve haramlarla açıklanmış hükümler ve nesh edilmemiş âyetlerdir, demektedirler.³³²

Mâverdî, et-Tûsî, Ebû Hayyân ve Abduh, bu âyette geçen muhkemât sözcüğünü özetle şöyle tefsir etmişlerdir: Kur’ân âyetlerine sıfat olarak zikredilen bu sözcük, sözlük anlamı itibarıyla kelimelerin muhtemel manalar yerine, kesin ve tek mana ifade etmesi itibarıyla sağlam bir delaleti sahip olduğunu ifade etmektedir. Kavramsal anlamı hakkında ise şu görüşleri nakletmişlerdir: İbn Abbas ve İbn Mes’ûd’a göre nesh edici âyetlerdir. Mücâhid’e göre helal ve haramla sağlamlaştırılan âyetlerdir. Şâfiî’ye göre sadece belli bir anlamı olan âyetlerdir. İbn Zeyd’e göre lafzı tekrarlanmayan âyetlerdir. Câbir b. Abdullah’a göre âlimlerin anlamını bildiği âyetlerdir. Diğer bazı muhtemel anlamları da şöyle sıralamıştır: Farzlar, ceza ve mükâfat konusundaki âyetler, delile gerek kalmadan anlaşılan âyetler ve aklen anlaşılması mümkün olan âyetlerdir.³³³

Bagavî, Zemaşerî, İbn ‘Atiyye, İbnü’l-Cevzî, Fahrüddîn er-Râzî, Kurtubî, Beydâvî, Ebu’s-Su’ûd, İbn ‘Âşûr, bu tefsirler, benzer ifadelerle âyette geçen sözcüğü şöyle yorumlamışlardır: Muhkemât sözcüğü “men etme” esas anlamından bağlamın etkisiyle ihkam/sağlamlık anlamında kullanılmıştır. Bu âyetlerin manaya delaleti kesin olması itibarıyla, delaleti sağlamlaştırılmış (kesinleştirilmiş) âyetler anlamına gelmektedir. Birlikte kullanıldığı “müteşâbihât” (benzeşen) sözcüğünden dolayı apaçık anlamını mecazî olarak yüklenmiştir.³³⁴ İnsanların tasarrufundan “men edilmiş” anlamı ise sözcüğün her aşamasında mevcuttur.

³³⁰ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, I, s. 246-247.

³³¹ İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, II, s. 592.

³³² SEMERKANDÎ, *Bahru’l-‘Ulûm*, I, s. 245; SE‘ÂLİBÎ, *Cevâhiru’l-Hisân*, II, s. 10.

³³³ MÂVERDÎ, *en-Nüket ve’l-‘Uyûn*, I, s. 369-370; TÛSÎ, *et-Tibyân*, III, s. 395; EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru’l-Muhîr*, II, s. 396; MUHAMMED ABDUH, REŞİD RIZÂ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hâkim*, III, s.164.

³³⁴ BAGAVÎ, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, II, s. 8; ZEMAŞERÎ, *el-Keşşâf*, I, s. 527; İBN ‘ATİYYE, *el-Muharreru’l-Veciz*, II, s. 156; İBNU’L-CEVZÎ, *Zâdu’l-Mesîr*, s. 177; RÂZÎ, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VII, s. 180; KURTUBÎ, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, V, s. 19; BEYDÂVÎ, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 8; EBU’S-SU’ÛD, *İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm*, I, s. 439; İBN ‘ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III, s. 155.

Seçilen Türkçe mealler, içinde مُحْكَمَات sözcüğünün geçtiği  l-i  mr n 3/7 âyeti

Şöyle evirmi lerdir:

Bu âyetin çevirisini yapan meallere baktığımızda iki farklı üslup görüyoruz: Bir kısıml meallerde kavramın Türkçe açıklaması verilmeden Arapça'dan  ktibas edilerek mealde yer verilmiştir. Diyanet, Elmalılı, Ateş,  ztrk (Yaşar Nuri), Dumlu, Elmalı, Koçyiğit, Akdemir, Hizmetli, benzer ifadelerle:

*Sana Kitab'ı indiren o'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasdır. Diğerleri de mte  bihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki mte  bih âyetlerin peşine d erler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir.  limde yüksek p yeye eri enler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.*³³⁵

Esed,  ztrk (Mustafa),  ener vd., meallerinde ise Türkçe açıklaması verilerek benzer ifadelerle şöyle çevrilmiştir.

* lah  kelamın özü olan açık ve kesin hükümlü mesajlar ile mte  bihleri kapsayan bu ilahî kelamı sana bahçeden o'dur. Kalpleri hakikatten sapmaya meyilli olanlar, sırf kafaları karı tır(acak şeyler bul)mak için ve ona (keyfi) anlamlar yüklemek amacıyla ilahî kelamın mte  bih olarak ifade edilen kısmına uyarlar; oysa Allah'tan başka kimse onun kesin anlamını bilemez. Bu yüzden bilgide derinle enler şöyle derler: "Biz ona inanırız: (ilahî kelamın) tümü Rabbimizdendir; derin kavrayış sahipleri dışında kimse bundan ders almasa da."*³³⁶

Meallerde kavramın Türkçe açıklamalı verilmesi tercüme mantığına göre doğru olduğu gibi, okuyucu tarafından anlaşılması açısından da daha faydalı olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle ikinci grup (Esed,  ztrk (Mustafa),  ener vd.), mealleri tercih ettiğimizi ifade etmiş olalım.

Değerlendirme:

مُحْكَمَات kavramıyla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Dolayısıyla biz, sözcüğün âyetin içinde bulunduğu bölümü, sebep-i nzl ve âyetin içindeki sözcüklerle bağlantısını dikkate alarak semantik analizini yapmaya alı tığımızda,  u neticeyle kar ıla tık:  yette geçen kelimenin, kökün esas anlamından koparılmadan yeni bir anlam kazandığını, bu anlamın âyet içinde geçen مُتَشَابِهَات sözcüğü ile karşıt kullanılmasından dolayı meydana geldiğini düşünüyoruz. Zira "mte  bih t"ın sözcük anlamı birbirine benze en şeyler demektir.³³⁷ Mte  bih  yetler denildiğinde, muhtemel ve yakın manalara gelebilen âyetler demektir. Buna karşın "muhkemât"ın

³³⁵ D YANET, Karaman, vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*.

³³⁶ ESED, *Kur'an Mesajı*.

³³⁷  SFAH N , *el-Mufredât*, s. 425.

sözcük anlamı, ihkâmdan gelmesi dolayısıyla bir şeyi en iyi şekilde yapmak, sağlam hale getirmektir.

Âyetler için muhkemât denildiğinde tek anlamı olan, farklı anlamlara yorumlanamayan sağlam ve kesin delaletle sahip âyetlerdir.³³⁸ Kontekst kaynaklı bu anlamla beraber yan anlam olarak, apaçık anlamı da ifade etmesi mümkündür.

Bu çerçevede muhkemâtın, farklı tevillere kapalı tek ve kesin anlam ifade eden âyetler olduğu, bu kabildeki âyetlerin kitabın esas konumunda olduğu zikredilmiştir. Bu âyetlere baktığımızda başta Allah'ın birliği konusu olmak üzere hayatın içinde olan meselelere temas eden âyetler olduğunu görüyoruz.³³⁹

Muhkem âyetlerin bu özelliğe sahip olması, Kur'an'ın hidâyet sıfatıyla beşerin toplumsal yaşamına kesin ve sağlam ifadelerle yön verdiğini, bu konudaki talimatların evrensel olduğunu -kitabın esas- bu kabildeki âyetlerin temel gayesi, yeryüzünde fesatın ve bozgunculuğun men edilmesi -kök sözcüğün esas anlamından esinlenerek- işareti olarak kabul edilebilir. Araştırdığımız kaynakların tamamı “muhkemât” kavramını, kendileriyle amel edilen emir ve nehiy gibi kişi ve toplumsal pratiği olan hususlar diye tefsir etmişlerdir. Kimi kaynaklar kavramı daha da somutlaştırmak adına İbn Abbas ve İbn Mes'ûd'a isnaden muhkemâtın En'âm sûresinde haram kılınan hususları ifade eden âyetler olduğunu nakletmiştir.³⁴⁰

Netice olarak, “muhkemât” kavramı, Kur'an'ın hidâyet sıfatı çerçevesinde insanlığa mutlu ve huzurlu bir hayat temin etmek adına ortaya koyduğu kesin, akl-ı selimin farklı yorumlara tabi tutmayacağı hususlara temas eden vahiy kısmıdır. Söz konusu âyetler için “kitabın esas” olduğu ifade edilmiş olması, âyetlerin muhtevası ve muhkemât sözcüğünün kök ve kontekst anlamının bir bütün olarak birlikte düşünüldüğünde hikmetle -mutlak evrensel doğrularla- ilişkili olduğu görülecektir.

Muhammed 47/20:

{وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ

مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَئِكَ هُمُ

³³⁸ KURTUBÎ, *el-Câm 'i li-Ahkâmi'l-Kur'an*, V, s. 17.

³³⁹ KURTUBÎ, *el-Câm 'i li-Ahkâmi'l-Kur'an*, V, s. 18-19.

³⁴⁰ TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, V, s. 187-197; SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, I, s. 245-227; İBN 'ATİYYE, *el-Muharreru'l-Veciz*, II, s. 154-156; KURTUBÎ, *el-Câm 'i li-Ahkâmi'l-Kur'an*, V, s. 18-19.

“İman etmiş olanlar derler ki: Savaşla ilgili bir sûre indirilseydi ya, içinde savaşla ilgili âyetlerin bulunduğu anlamı kesin ve sağlam bir sûre indirildiğinde, kalplerinde hastalık olanların sana, ölüm korkusundan bayılmış birinin bakışıyla baktıklarını görürsün.”

Bu âyetin içinde bulunduğu Muhammed sûresi, Medenî sûrelerdendir. Diğer Medenî sûreler gibi ahkâm yönüne ağırlık verir. Sûre savaş, esirler, ganimetler ve münafıkların durumu ile ilgili hususları kapsar. Ancak ana teması, “Allah yolunda cihad”dır. Mekke müşriklerine, geçmiş kavimlerden misal getirir. İşledikleri suçlar ve haddi aşmalarından dolayı nasıl helak olduklarını anlatır. İslâm ve Müslümanlar için büyük tehlike arz eden münafıkların sıfatlarından söz ederek, mü’minlerin tedbirli olmaları gerektiğine işaret etmektedir. Sûrenin başında kâfirlerden söz ediliyor, sonrasında mü’minlerin durumu dile getiriliyor. Bu bölümde ise münafıkların tavırları aktarılıyor: Bu âyetin içinde bulunduğu bölüm, cihattan ve münafıkların cihada karşı tutumlarından bahseder.³⁴¹

Âyetin içinde geçen “muhkemetun” sözcüğünün siyak-sibakına baktığımızda, mü’minlerin, kendilerine savaş izni verilmesi için bir beklenti içerisinde oldukları ifade ediliyor. Akabinde beklentilerini karşılayacak kesin ve kati anlam ifade eden bir sûre indirildiğinde, kalplerinde imanın yerleşmediği münafıklar, bitkin bakışlarla peygambere hoşnutsuzluklarını dile getirdikleri ifade ediliyor. Oysa asıl yapmaları gereken, *“gerçek bir teslimiyet ve güzel sözdür. İş ciddiye vardığı anda Allah'a sadâkat göstereleirdi, muhakkak kendileri için daha hayırlı olurdu.”*³⁴²

Bu bağlam içinde “muhkemetun” sözcüğü, kesin ve başka anlama yorumlanamayacak derecede sağlam bir anlam ifade temektedir. Bağlam kaynaklı anlamla birlikte, “apaçık” yan anlamı da ifade etmesi mümkündür.

Müfessirlerin Muhammed 47/20 âyeti ve bu âyette geçen مُحْكَمَةٌ sözcüğüne yaptıkları izahlar şu şekildedir: İbn Abbas, Mukâtil, Semerkandî, Mâverdî, bu âyette geçen مُحْكَمَةٌ sözcüğünü şöyle yorumlamışlardır: Helal ve haramlarla beyana kavuşturulmuş, emir ve nehiylerle apaçık hale getirilmiştir.³⁴³

³⁴¹ SABÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1420/2000, III, s. 189-195.

³⁴² Muhammed, 47/21.

³⁴³ İBN ABBÂS, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 539; MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, IV, s. 48; SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, III, s. 244; MÂVERDÎ, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, V, s. 300;

Taberî, et-Tûsî, Zemahşerî, Fahrüddîn er-Râzî, Beydâvî, سُورَةُ مُحْكَمَةٍ tefsirinde, farzlarla ve apaçık ifadelerle kesin ve sağlam mana ifade eden sûre demektir.³⁴⁴

Mâturîdî, İbnu'l-Cevzî, Ebû Hayyân, bu âyette geçen, مُحْكَمَةٍ sözcüğünün tefsirinde sözcüğün iki anlama geldiğini: Birincisi, delillerle sağlamlaştırılmış, kesin mana ifade eden sûre demektir. İkinci anlamı ise, içindeki hususların değişime uğramayan, kendileriyle amel edilen hususları içeren sûre demektir.³⁴⁵

Kurtubî, âyetin tefsirinde şöyle diyor: Mü'minler, niçin bir sûre indirilmiyor diyerek cihada ve sevabına olan iştiaqlarını dile getirirlerdi. İçinde nesih olmayan, amel konusu olan bir sûre indirildiğinde kalplerinde nifak olanlar sana bitkin ve mahzun gözlerle baktıklarını görürsün.³⁴⁶

İbn 'Âşûr, bu âyette geçen "muhkemet" sözcüğünü, Âl-i İmrân sûresine gönderme yaparak tefsir etmektedir; sözcüğün delâletinin kesin olması hasebiyle sağlamlık anlamında olduğunu, Âl-i İmrân'da "muhkemat" sözcüğünün "müteşâbihât" (benzeşen) karşılığında zikredildiği için apaçık mecazî anlamı yüklendiğini ifade etmektedir.³⁴⁷

Belirlenen mealler, Muhammed 47/20 âyeti ve âyetin içinde مُحْكَمَةٍ sözcüğünü şöyle çevirmişlerdir: İncelediğimiz mealler bu âyeti ve içindeki söz konusu sözcüğü üç farklı tarzda çevirmişlerdir. Bunları şu şekilde verebiliriz:

Diyanet: "İman etmiş olanlar: Keşke cihad hakkında bir sûre indirilmiş olsaydı! derler. Ama hükmü açık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince, kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığı geçiren kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. Onlara yakışan da budur! "Hükmü açık sûre", muhkem olan, müteşâbih olmayan sûre demektir. Böylece muharebenin hükmü muhkem âyetlerle kesin olarak ortaya konmuştur. Zaten savaşın zikredildiği her sûrenin muhkem olduğu ve üzerinde nesh varit olmadığı belirtilmiştir."

Ateş: "Keşke bir sûre indirilse!" derler. Fakat hükmü apaçık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince; kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. O da onlara pek yakındır."

Koçyiğit: "İman edenler «bir sûre indirilseydi» diyorlar, derken muhkem bir sûre indirilip onda kıtal zikredilince kalplerinde bir maraz bulunanları görüyorsun sana öyle

³⁴⁴ TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, XXI, s. 210; TÛSÎ, *et-Tibyân*, IX, s. 300; ZEMAHŞERÎ, *el-Keşşâf*, V, s. 225; RÂZÎ, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVIII, s. 62; BEYDÂVÎ, *Envâru't-Tenzil*, V, s. 125.

³⁴⁵ MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IV, s. 509; İBNU'L-CEVZÎ, *Zâdu'l-Mesîr*, s. 1311; EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, s. 81.

³⁴⁶ KURTUBÎ, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, s. 270.

³⁴⁷ İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, s. 107.

bir bakış bakıyorlar ki; tıpkı ölümden baygınlık gelmiş kimsenin bakışı, o da onlara pek yakındır.”

Elmalılı, Esed, Öztürk (Yaşar Nuri), Şener vd., Akdemir, Öztürk (Mustafa), Dumlu, Elmalı, benzer ifadelerle: “İmana ermiş olanlar: “(bize mücadele izni veren) bir vahiy indirilmeli değil miydi?” derler. Ama şimdi savaştan bahseden açık ve kesin hükümlü bir vahiy indirildiğinde kalpleri hastalıklı olanların, sana (ey Muhammed,) ölüm korkusundan bayılmaktaymış gibi baktıklarını görürsün!”

Bu çevirilerden sözcüğü apaçık ve kesin hüküm şeklinde çevirenler, bize göre sözcüğün bağlamsal anlamını ortaya koymakla birlikte âyetin herkes tarafından anlaşılmasına da katkı sağlaması açısından uygundur. Fakat sözcüğü iktibas edilerek “muhkem” şeklinde kullananlar, çeviri mantığıyla bağdaşmadığından dolayı uygun olmadığı kanaatindeyiz. Bu anlam grubunda âyetlerin incelemesi burada sona ermiştir.

G. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Davalı Olmak (Muhakeme) Anlamında Kullanımı ve Çevirisi

Kur’ân-ı Kerîm’de H-K-M kökü, tefa’ul bâbına sokularak davalı olmak anlamında bir yerde kullanılmıştır. Bu kalıp, etimolojik yapısı gereği kök sözcüğün ifade ettiği mefhumun karşılıklı yapılması için kullanılmaktadır. Söz konusu sözcüğün bu kalıpla kullanılması, karşılıklı iki veya daha fazla tarafın birbirinden davacı olmak suretiyle hüküm/karar talep etmeleridir. Sözcük bu anlamıyla Nisâ 4/60. âyette geçmektedir. Şimdi karşılıklı dava anlamında kullanıldığı bu âyetin incelemesine geçelim.

Nisâ 4/60:

{أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا}

“Sana ve senden önceki kitaplara inandıklarını iddia edenleri görmedin mi? nasıl da haddini aşmış şeytanî güçlerin önünde davalı/muhakeme olmayı istiyorlar. Oysa onlara bu şeytanî güçleri inkâr etmeleri emredilmişti. Şeytan onları uzak bir sapıklıkla sapıtmak ister.”

Bu âyetin sibakında, Yahudilerin durumlarından, inat, kıskançlık ve inkârlarından söz edilip âhirette onlar için hazırlanmış azap ve ceza zikredilmiştir. Devamındaki âyetlerde de mü’minlere, Allah’a ve resulüne itaat etmeleri, emaneti ehline vermeleri insanlar arasında adaletle hükmetmek suretiyle anlaşmazlıklarını

Allah ve resulüne götürmeleri emredilmektedir.³⁴⁸ Bu âyetin sebab-i nüzul, Katâde'den gelen rivâyete göre şöyledir: Medine'de Ensar'dan bir kişi ile Yahudilerden biri arasında bir husumetten dolayı Yahudi, peygambere gidilmesini istediği halde, hasmı Medine'de bulunan bir kâhine gitmeyi talep etmişti. Bunun üzerine bu âyet indirilmiştir.³⁴⁹

Müfessirler, Nisâ 4/60 âyeti ve âyetin içinde geçen **يَتَحَاكَمُوا** sözcüğüne şu izahı getirmişlerdir:

Mukâtil, Taberî, Mâturîdî, İbn Ebî Hâtim, er-Râzî, Semerkandî, İbn Ebî Zemenîn, Mâverdî, İbn 'Âşûr gibi kaynaklar, bu âyeti sebab-i nüzul çerçevesinde ve benzer ifadelerle şöyle yorumlamışlardır: Buşr adında bir münafık ile bir Yahudi'nin husumeti dolayısıyla Yahudi davayı peygambere götürmek istemiş, Buşr ise davayı kâhin olan Ka'b b. Eşref'e götürmek istemiştir. Sana ve senden önce indirilen kitaplara inandıklarını iddia edenleri görmedin mi? Kâhinlere davalarını götürmek istiyorlar, oysa kâhinlerden uzak durmakla emredilmişlerdi. Şeytan onları hidâyetten uzak bir sapıklığa götürmek istemektedir. Bu kaynaklar sözcüğün karşılıklı dava etme anlamında olduğunda ittifak etmişlerdir.³⁵⁰

Belirlenen mealler, Nisâ 4/60 âyeti ve âyette geçen **يَتَحَاكَمُوا** sözcüğünü şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet: “Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Tâğût'a inanmamaları kendilerine emrolunduğu halde, Tâğût'un önünde muhakemeleşmek istiyorlar. Hâlbuki şeytan onları büsbütün saptırmak istiyor.”

Esed: “Sen (ey Peygamber), sana ve senden öncekilere indirilene inandıklarını iddia eden, (ama öte yandan) şeytanî güçlerin hâkimiyetine teslim olmakta beis görmeyenlerin farkında değil misin? Hâlbuki şeytanın kendilerini derin bir sapıklığa yöneltmek istediğini görerek onu inkâr etmekle emrolunmuşlardı.”

Elmalılı: “Bakmaz mısın, şu hem sana indirilene hem senden evvel indirilene iman ettiklerini söyleyip gezen kimselere ki, o tâğûta muhakeme olmak istiyorlar; hâlbuki onu tanımamakla emrolunmuşlardı, O şeytan da onları bir daha dönemeyecekleri kadar uzak bir şaşkınlığa düşürmek istiyor.”

Ateş: “Şunları görmedin mi, kendilerinin, sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını sanıyorlar da hakem olarak tâğûta (o azgın şeytana) başvurmak istiyorlar!”

³⁴⁸ SÂBÛNÎ, *Safvetu't-Tefsîr*, I, s. 260-261.

³⁴⁹ VÂHİDÎ, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s. 165-166.

³⁵⁰ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, s. 385; TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, VII, s. 194-195; MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, I, s. 446; İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, IV, s. 991; SEMERKANDÎ, *Bahru'l-'Ulûm*, I, s. 364; İBN EBÎ ZEMENİN, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîz*, I, s. 383; MÂVERDÎ, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, I, s. 502; İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, V, s. 103.

Oysa kendilerine onu inkâr etmeleri emredilmişti. Şeytan da onları iyice saptırmak istiyor.”

Akdemir: “Sana ve senden önce indirilmiş olana inandıklarını iddia edenlerin (neler yaptıklarını) görüyor musun? Onlar kendilerine, tâğûtu reddetmeleri söylendiği halde, yine de onun hakemliğine başvurmak istemektedirler. Şeytan ise onları (böylece) iyice saptırmak istemektedir.”

Öztürk (Mustafa): “(Ey Peygamber!) hem sana indirilen Kur’ân’a hem de senden önceki peygamberlere gönderilen vahiylerle inandıklarını söyleyen şu münafıkların yaptıklarını görüyorsun değil mi? Onlar aralarındaki anlaşmazlığın çözümü için bir kâhinin hakemliğine başvurmayı istiyorlar. Oysa kendilerine o şeytan tabiatlı adamın sözde otoritesini tanımamaları emredilmişti. Kaldı ki o şeytan tabiatlı adam da onları büsbütün saptırmak istiyor.”

Öztürk (Yaşar Nuri): “Şunları görmedin mi? Kendilerinin, sana indirilene de senden önce indirilene de inandıklarını sanarken, inkâr etmekle emrolundukları tâğûtu aralarında hakem yapmak istiyorlar. Zaten şeytan da onları geri dönülmez bir sapıklıkla sersem hale getirmek istiyor.”

Koçyiğit: “Sana indirilen (Kur’ân)’e ve senden önce indirilen (kitap)lere inandıklarını iddia eden (su münafık) kimseleri görmüyor musun? Aslında (fesat ve dalâlet kaynağı olan) tâğûtu inkâr etmekle emrolundukları halde, yine de onun önünde muhakeme olunmak istiyorlar. Şeytan da onları, (dönüşü olmayan) uzak bir sapıklığa düşürmek istiyor.”

Bu âyetle ilgili meallerin büyük çoğunluğu sözcüğü, muhakeme ve benzeri ifadelerle çevirmişlerdir. Bize göre bu uygun bir çeviridir.

H. Kur’ân’da H-K-M Köklü Türevlerin Karar Verici (Hakem) Tayin Etme Anlamında Kullanımı ve Çevirisi

Kur’ân-ı Kerîm’de H-K-M kökünün kullanıldığı anlam gruplarından biri de tef’îl babına sokularak karar verici/hakem tayin etme anlamında kullanılmasıdır. Sözcüğün bu kalıpta, Nisâ 4/65. ve Mâide 5/43. âyetlerinde birer defa zikredilmiştir. Kökün bu anlamı ifade etmesi etimolojik yapısı kaynaklı olmakla birlikte, içinde bulunduğu bağlam da bunu desteklemektedir. Şimdi bu anlam grubundaki âyetlerin analizine geçelim.

Nisâ 4/65:

{فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا

{تَسْلِيمًا}

“Hayır! Rabbine yemin olsun ki kendi aralarında ihtilafa düştükleri meselelerde seni karar verici/hakem kılıp içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın verdiğin karara/hükme teslim olmadıkça iman etmiş olamazlar.”

Bu âyetin sebab-i nüzulü ile ilgili şu olay nakledilmişti: Zübeyir b. Avvâm ile Ensar'dan biri arasında bahçe sulaması ile ilgili anlaşmazlık meydana gelmişti. Hz. Peygamber (a.s)'e başvurdular. Hz. Peygamber (a.s) Zübeyir'e tarlanı sula sonra komşuna suyu sal diyerek karar verir. Bunun üzerine karşı taraf peygambere, halan oğlunun lehine karar verdin demiştir. Hz. Peygamber (a.s) bundan ciddi bir şekilde rahatsız olur ve ey Zübeyir! Sulamanı yap ve suyu duvara kadar tut, diyerek hakkını tam kullanmasını emreder. Bunun üzerine bu âyet iner.³⁵¹

Müfessirler, Nisâ 4/65 âyeti ve âyette geçen يُحْكُمُوكَ sözcüğünü şöyle izah etmişlerdir:

İbn Abbas: Rabbine and olsun ki aralarında meydana gelen husumetlerde seni hakem/karar verici kılıp verdiğin hükme/karara kalplerinde sıkıntı duymaksızın boyun eğmedikçe kalpte gizli olan imana sahip olamazlar.³⁵² Mukâtil, Taberî, Mâturîdî, İbn 'Âşûr, bu âyetin ayrıntı (tefsiriye) ifade eden “fâ” ile başlamış olmasının, Nisâ 4/60 âyetin kapsamında olduğunun işareti olarak kabul etmişlerdir. Adı geçen kaynaklar, bu âyeti yorumlarken, sebab-i nüzulü zikrederek يُحْكُمُوكَ hakem/karar verici olarak tefsir etmektedirler.³⁵³ Araştırma alanımızdaki diğer kaynaklar da aynı anlamı vermişlerdir. Belirlenen mealler, Nisâ 4/65 âyeti ve âyette geçen يُحْكُمُوكَ sözcüğünü şöyle çevirmişlerdir:

Diyanet, Elmalılı, Esed, Ateş, Öztürk (Yaşar Nuri), Şener vd., Dumlu, Elmalı, Akdemir, Öztürk (Mutafa)benzer ifadelerle: “Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olamazlar.”

Bu âyetle ilgili çeviri, adı geçen meallerin tamamında yakın ifadelerle aynı şekilde tercüme edilmiştir. Âyetin anlaşılması açısından çevirilerin uygun olduğu kanaatindeyiz.

Mâide 5/43:

{وَكَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ}

³⁵¹ VÂHİDÎ, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, s. 167-168.

³⁵² İBN ABBÂS, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 96.

³⁵³ MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, s. 386-387; TABERÎ, *Câmi'u'l-Beyân*, VII, s. 205; MÂTURÎDÎ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, I, s. 449; İBN 'ÂŞÛR, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, V, s. 112.

“Yanlarında içinde Allah’ın kararı/hükmü olan Tevrat varken nasıl oluyor da seni karar verici/hakem tayin ediyorlar? Sonra da verdiği hükme/karara yüz çeviriyorlar. Onlar iman etmiş sayılamazlar.”

Bu âyetin sibak-siyakını incelediğimizde Yahudilerin iman etmediklerinden bahsedilmekte, kendilerinde bulunan Tevrat’ı tahrif ettikleri, yalan söyledikleri ve haram yedikleri halde peygambere gelerek sanki Allah’ın hükmüne/kararına inanıyormuş gibi kendisini hakem/karar verici kılmak istemelerinin gerçekçi olamayacağını ifade etmektedir. Âyette geçen يُحْكُمُونَكَ kalıbının tef’îl babından oluşu karar hakem/verici tayin etme anlamını ifade etmektedir.

Müfessirler, Mâide 5/43 âyeti ve âyette geçen يُحْكُمُونَكَ sözcüğünü şöyle izah etmişlerdir:

İnceleme alanımızda bulunan bütün tefsir kaynakları bu âyetin tefsirinde söz konusu sözcüğü karar verici/hakem kılmak anlamında yorumlamışlardır. Buna örnek olarak iki kaynaktan özet vermekle yetiniyoruz.

İbn Abbas ve Mukâtil, bu âyetin tefsirinde şöyle demişlerdir: Yahudiler zina kararı/hükmü konusunda sana başvurarak karar verici/hakem olmanı istemleri, hayret edilecek bir durumdur.³⁵⁴

Belirlenen mealler, Mâide 5/43 âyeti ve âyette geçen يُحْكُمُونَكَ sözcüğünü şöyle çevirmişlerdir: Diyanet, Elmalılı, Esed, Ateş, Öztürk (Yaşar Nuri), Şener, vd., Akdemir, Öztürk (Mustafa), Dumlu, Elmalı, Koçyiğit, benzer ifadelerle:

“Yanlarında, içinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar, sonra bunun ardından verdiği hükümden yüz çeviriyorlar? İşte onlar (kendi kitaplarına da, sana da) inanmış değillerdir.”

Bu âyetle ilgili meallerin tamamının, sözcüğü Türkçe’ye açık ve anlaşılır bir şekilde çevirdiklerini müşahade ediyoruz, dolayısıyla okuyucu açısından faydalı olduğunu düşünüyoruz.

³⁵⁴ İBN ABBÂS, *Tenvîru’l-Mikbâs*, s. 123; MUKÂTİL b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I, s. 479.

III. H-K-M KÖKÜNÜN BİRLİKTE KULLANILDIĞI VE ANLAM ALANINA GİREN SÖZCÜKLER

A. Kur'ân'da H-K-M Kökünün Birlikte Kullanıldığı Sözcükler

Kur'ân-ı Kerîm'de h-k-m köklü türevlerle birlikte zikredilen bazı sözcükler, farklı bir anlam ifade etmekle beraber, birlikte zikredildiği kök sözcüğün anlamından bağımsız olmadığı kanaatindeyiz. Söz konusu kök sözcüğün türevleri arasında Kur'ân'da en çok tekrarlanan “el-hakîm” sözcüğü, Allah'a sıfat olarak geçtiği 90 âyetin tamamında başka sözcüklerle birlikte sıfat-mevsuf ilişkisi içinde zikredilmiştir. Kök sözcüğün türevlerinden olan “el-hikmet” ve “el-hüküm” sözcükleri de başka sözcüklerle atıf-matuf ilişkisi içinde zikredilmiştir. Şimdi söz konusu türevlerin başka sözcüklerle birlikte kullanıldığı âyetlerden örnekler vererek aralarındaki semantik bağı açıklamaya çalışalım.

1. {الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ}

Asıl anlamı, mağlubiyeti engelleyen durum anlamında olan “azîz” sözcüğü, kudret, yüce, kaba, güçlendirme, zorluk, fanatizm, nadir, galip gelmek, konuşmada ve mücadelede üstün gelme gibi anlamlara gelmektedir.³⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de bu anlamların tamamında kullanılmıştır. الْعَزِيزُ Kur'ân'da h-k-m kökünden الْحَكِيمُ sözcüğüyle en çok zikredilen sözcüktür. الْعَزِيزُ Mekkî sûrelerde 15, Medenî sûrelerde 31 defa olmak üzere toplam 46 defa الْحَكِيمُ sözcüğü ile birlikte zikredilmiştir. Konu bağlamında bir kaç örnek verelim:

{بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا }

“Hayır, Allah onu kendi katına yüceltti. Allah güçlüdür, O'nun gücüne hiçbir güç yetişemez. Her şeyi, yerli yerince yapandır.”³⁵⁶

{إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ }

“Muhakkak Allah, onların ibadet ettiklerinin hiç olduğunu biliyor güçlüdür, yaptığı her şey yerli yerindedir.”³⁵⁷ Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi الْعَزِيزُ sözcüğü

³⁵⁵ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 335-336; DÂMEGÂNÎ, *el-Vucûh ve 'n-Nezâir*, s. 334.

³⁵⁶ Nisâ, 4/158.

her iki âyette güçlü, kudretli anlamında yüce Allah'ın bir sıfatı olarak kullanılmıştır. Allah, bu kudret sıfatıyla dilediği her şeyi yapabildiği gibi, kendisine karşı gelen ve isyan edenlere de gücü ile galip gelerek onları isyana devam etmekten men etmektedir. Âyette geçen الْحَكِيم sözcüğü, her şeyi yerli yerince yapan anlamındadır.³⁵⁸

Bu anlamıyla Allah, kâinatta gerçekleşen her şeyin ilahî kudretin eseri olduğunu, bu güç ve kudret de yerli yerindedir. Bu da kanaatimizce insanlığa şu mesajı veriyor: Nasıl ki Allah, gücünü ve kudretini yerli yerince kullanıyorsa, siz de ey benî beşer elinize geçirdiğiniz gücün sarhoşu olmadan, size verilen zihnî ve fizikî gücü insanların aleyhinde değil, akl-ı selimin gereği yerli yerince kullanın.

Bütün bu mülahazalarla الْعَزِيز sözcüğü h-k-m kökünün anlam alanıyla irtibatlı olduğu kanaatindeyiz. Şöyle ki, esas anlamı “men etme” olan h-k-m kökü, diğer bağlamsal anlamlarda da gizli olan bu anlamın ana teması, ıslah için men etme/alıkoymadır. Başka bir ifadeyle h-k-m köklü türevlerin tamamında var olan esas anlamın hedeflediği yegâne öz, insan fitratına uygun olarak kötülükten alıkoyma dolayısıyla iyiliğe yönlendirme gerçeğidir. Bu itibarla {الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} ifadesi Kur'ân'da en çok birlikte zikredilmesinin, bu iki kavramın anlamsal bağına ortaya koymaya yönelik bir işaret olduğunu düşünüyoruz.

Özet olarak, الْعَزِيز sözcüğünün en çok الْحَكِيم ile vasıflandırılarak birlikte zikredilmesi, güç ve kuvvet anlamındaki bu kavramın الْحَكِيم sözcüğünün ifade ettiği esas ve bağlamsal anlam çerçevesinin dışına çıkılmaması gerektiğinin mesajını taşıdığını düşünüyoruz. Başka bir ifadeyle, bir gücün güç sayılabilmesi için iki temel özelliğe sahip olması gerekir; ıslah amaçlı ve bilgi temelli olmalıdır. Aksi halde kaba kuvvet olur. Yüce Allah'ın sıfatı olan dolayısıyla övgüye layık olan güç, bu iki kriterin dışına çıkmamalı diye bir işaret verdiğini düşünüyoruz. Konuyu toplumsal hayat düzleminde değerlendirdiğimizde bu âyetin taşıdığı mesaj çerçevesinde hareket eden toplumlar, toplumsal huzuru, refahı ve güveni sağlayarak amaca ulaştığını görüyoruz; İslâm tarihinde bunun en somut örneği Hz. Peygamber (a.s) tarafından Medine'de gerçekleştirilen ve İslâm literatürüne “asr-ı saadet” olarak geçen zaman

³⁵⁷ Ankebût, 29/42.

³⁵⁸ ; RÂZÎ, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, s.70.

dilimidir. Bize göre bu bir “Sünnetullah”tır: İslâm tarihindeki bu süreci bu bağlamda iyi düşünmek gerektiği ve “Sünnetullah”a uygun olan veya olmayan hayat tarzının toplumların hayat standartlarıyla direkt irtibatlı olduğu kanaatindeyiz.

2. {الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ}

Kur’ân-ı Kerîm’de الْعَلِيمُ sözcüğü ile birlikte الْعَزِيز sözcüğünden sonra en fazla zikredilen kelime الْعَلِيمُ sözcüğüdür. Mekkî sûrelerde 10, Medenî sûrelerde 26 olmak üzere toplam 36 defa geçmektedir. Sözlükte eşyanın mahiyetini idrak etme anlamında olan ilim, iki boyutludur; varlığın idrak edilmesi ve varlığın bir sıfata haiz olup olmadığı konusunda hüküm/karar verilmesidir.³⁵⁹

{وَبَيِّنَ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ}

“Allah, size âyetlerini açıklar, kendisi her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerinde yapandır.”³⁶⁰

{وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا}

“Kim bir günah işlese ancak aleyhine işlemiş olur, Allah her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerinde yapandır.”³⁶¹

{وَأَنْ يُّرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ}

“Sana ihanet yapmak isteseler, onlar daha önce Allah’a da ihanet etmişlerdi. Böylece, Allah, onlara cezalarını verdi. O, her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerinde yapandır.”³⁶² Kur’ân’da Allah’a sıfat olarak الْعَلِيمُ sözcüğü, حَكِيم sözcüğü ile birlikte zikredilmiştir. Bu iki sözcüğün semantiği birbirinden bağımsız değildir. Zira her şeyi yerli yerinde yapan anlamında olan حَكِيم sözcüğü, bir şeyi idrak etmek veya bir varlığa ait sıfatı tespit veya nefyetmek anlamına gelen ilim ile mümkündür.

Bu itibarla birbirini tamamlayan iki mefhum olarak kabul edilmektedir. Bu iki sözcüğün birlikteliğinin şöyle bir mesaj taşıdığını düşünüyoruz: Allah’ın yaptığı her şeyin ilme dayandığı gibi, ilim ve bilgisi her şeyi yerli yerinde yapmaya vesile

³⁵⁹ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 347.

³⁶⁰ Nûr, 24/18.

³⁶¹ Nisâ, 4/111.

³⁶² Enfâl, 8/71.

olmaktadır.³⁶³ Bu çerçevede insana ey insanoğlu söz ve fiillerinin tamamının bilgi endeksli olmasına dikkat etmekle birlikte, bu ilim ve bilgiyi de yerli yerinde kullanmaya dikkat etmelisin. Zira yerinde kullanılmayan bilgidен hiçbir hayır gelmez.

Bugün insanlığın başına gelen birçok felaketin bilgisizlikten değil, bilginin yerli yerinde kullanılmamasından meydana geldiğini göz önüne tutulduğunda bu değerlendirmenin anlamlı olduğunu düşünüyoruz. Zira Kur’ân’ın, hidâyet sıfatıyla insanlığa birçok konuda apaçık rehberlik etmekle beraber, nazmıyla da bir takım mevzuya işaret ettiği kanaatindeyiz. Başka bir ifadeyle Kur’ân’daki sözcüklerin dizilişi de bir manaya matuf olduğunu göz ardı etmemek gerekir diye düşünüyoruz.

3. {الحَكِيمُ الْحَيُّ}

{الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْحَيُّ}

“Bütün övgüler, göklerde ve yerlerde her şeyin kendisine ait olan Allah’a mahsustur. Âhirette de bütün övgüler ona aittir, O, her şeyi yerli yerinde yapan ve her şeyin içi yüzünü bilendir.”³⁶⁴

الحَيُّ sözcüğü, eşya hakkında ilim sahibi olma veya eşyanın iç yüzü ile ilgili ilim sahibi olma anlamına gelmektedir.³⁶⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de Mekkî sûrelerde dört âyette الْحَكِيمُ sözcüğü الْحَيُّ sözcüğü ile birlikte zikredilmiştir. Bu âyette الْحَيُّ sözcüğü ile birlikte zikredilen الْحَكِيمُ sözcüğü semantik açıdan birbirinden bağımsız değildir. Zira الْحَيُّ sözcüğü aralarında küçük bir farkı olsa da الْعَلِيمُ sözcüğünün anlam alanına girmektedir. Bu itibarla önceki başlıkta yaptığımız değerlendirme burada da geçerlidir.

4. {الْكِتَابِ الْحَكِيمِ}

{تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ} “Bunlar, bâtıldan men edilmiş kitabın âyetleridir.” Sözlükte asıl anlamı deri parçalarını birbirine eklemek olan كَتَبَ kökü, daha sonra sözcükleri bir araya getirme anlamında kullanılmıştır. Âyette geçen الْكِتَابِ sözcüğünden maksat

³⁶³ RÂZÎ, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XI, s.116

³⁶⁴ Sebe, 34/1. Birlikte geçtiği diğer yerler, Hûd, 11/1; En’âm, 6/18, 73.

³⁶⁵ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 141.

Kur'ân'dır. Birlikte zikredilen iki sözcüğün semantik analizini yaptığımızda birbirinden bağımsız olmadığı sonucuna varıyoruz; kitap sözcüğünün yaygın anlamı olan sözcüklerin birbirine eklenmesinden bağlam gereği Kur'ân anlamında kullanılmış olması, ilahî vahyin ürünü olan Kur'ân'ın özü itibarıyla ifade ettiği anlam ile الْحَكِيم sözcüğünün ifade ettiği bâtıldan men edilmiş anlamı birbiriyle örtüşüyor. Bu durumda الْحَكِيم sözcüğü, الْكِتَاب sözcüğünü anlamsal olarak pekiştirmiş oluyor.

5. {وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ}

{يس وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ} “Ey Muhammed! Bâtıldan men edilmiş Kur'ân'a yemin olsun ki sen (Allah'ın) elçilerinden birisin.”³⁶⁶ Kur'ân anlamında kullanılan الْكِتَاب ve birlikte zikredilen الْحَكِيم konusunda yapılan semantik değerlendirme burada da geçerlidir.

6. (وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ)

{ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ} “Bu mesajları biz sana âyetlerden ve bâtıldan men edilmiş Kur'ân'dan okuyoruz.”³⁶⁷ Âyette geçen الذِّكْرِ sözcüğünden Kur'ân kast edilmektedir. Dolayısıyla semantik analiz açısından önceki değerlendirmeler burada da geçerlidir.

7. {أَلْعَلِّيْ حَكِيمٌ}

{وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِأُذُنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلَىٰ حَكِيمٍ} “Allah bir beşerle ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından veya bir elçi aracılığıyla konuşur. Ona dilediğini vahyeder. Onun kadri yücedir, her şeyi yerli yerinde yapandır.”³⁶⁸

{أَلْعَلِّيْ} lugatte alçalmanın zıttı olan yüksek yer anlamındadır. Yüce Allah'a sıfat olarak kullanıldığında zatı ve sıfatı açısından insanların idrak edemeyeceği, insan

³⁶⁶ Yâsîn, 36/1, 2, 3.

³⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/58.

³⁶⁸ Şûrâ, 42/51.

bilgisinin ötesinde ve idrak edemediği bir yücelik anlamındadır.³⁶⁹ Kur’ân’da حَكِيم sözcüğü bir âyette عَلَى sözcüğü ile birlikte zikredilmiştir.

8. {حَكِيمٌ حَمِيدٌ}

{لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ} “Övgüye layık olan ve her şeyi yerli yerinde yapan Allah’ın indirdiği kitaptır. Hiçbir yerinde (bâtıl) yanlış mevcut değildir.”³⁷⁰ Sözlükte faziletleri övme anlamında olan ح-م-د kökünden olan حَمِيد sözcüğü, Allah’a isnat edildiğinde bütün sıfatlarına karşı “övgüye layıktır” anlamına gelmektedir.³⁷¹ Kur’ân’da sadece bir âyette حَكِيم sözcüğü, حَمِيد sözcüğü ile birlikte zikredilmiştir.

9. {وَاسِعًا حَكِيمًا}

{وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ} “Eğer (karı koca) ayrılırlarsa, Allah her ikisinin ihtiyacını rahmetiyle giderecektir. Allah, rahmeti geniş olan ve her şeyi yerli yerinde yapandır.”³⁷²

Bu ayette, وَاسِعًا sözcüğüyle حَكِيمًا sözcüğü ile birlikte zikredilmiştir. وَاسِعًا sözcüğü, burada rahmeti geniş anlamına gelmektedir. حَكِيمًا sözcüğü ile birlikte zikredilmesi, rahmetinin geniş olmasıyla beraber, bunun حَكِيمًا -söz ve fiilleri yerli yerince olan-sıfatı çerçevesinde gerçekleştiğine işarettir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu gibi âyetler, insanlara bir yol haritası belirlemeye yönelik işaretler taşıdığını düşünüyoruz; “Sünnetullah”ın ortaya koyduğu o sınırsız rahmetin bile bir çerçeve ile sınırlandırıldığı, bundan hareketle insana verilmiş olan sınırlı potansiyelin de keyfî değil, “Sünnetullah” çerçevesinde yerli yerince kullanılması gerektiğine işaret edilmektedir.

³⁶⁹ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 346; *el-Muncidu’l-Ebcedî*, (Müellif adı yok), Beyrût, Dâru’l-Maşrık, 5. Baskı, 1987, s. 714.

³⁷⁰ Fussilet, 41/42.

³⁷¹ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s.138.

³⁷² Nisâ, 4/130.

10. {تَوَّابٌ حَكِيمٌ}

{وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ} “Allah’ın sizin üzerinize olan rahmeti ve nimeti olmasaydı haliniz ne olurdu? Muhakkak Allah, tövbeleri çokça kabul eden ve her şeyi yerli yerinde yapandır.”³⁷³ Kök esas anlamı rucu’ olan تَوَّابٌ sözcüğünün, Kur’ân’daki kullanımı ise kişinin günahları terk ederek Allah’a yönelmesi demektir. Allah’a nispeti durumunda ise, kulunun tövbesini çokça kabul eden anlamına gelmektedir.³⁷⁴ Bu iki sözcüğün birlikte kullanılmasında da bir mesaj olduğunu düşünüyoruz; yüce Allah günahı terk eden kulun günahlarını affederek kendisine rucu’ edenleri kabul edeceğini beyan etmiştir. Ancak bu tövbenin kabulü, gelişi güzel değil, حَكِيم sıfatı ile sıfatlandırarak, her şeyi yerli yerince yapan dolayısıyla bir kulun günahlardan tövbesi ve bu tövbenin kabulü de bu mefhum çerçevesinde kabul eder:

{إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا. وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا}

“Allah’ın ancak iradesine hâkim olmadan arzularına yenilerek günahları işleyip kısa sürede dönenlerin tövbesini kabul eder. Allah, her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerince yapandır. Hayatı boyunca günah işleyip de son nefesi yaklaştığında “ben artık tövbe ettim” diyenler veya kâfir olarak ölenler, biz onlar için acıttıcı bir azap hazırladık.”³⁷⁵ Bu iki âyeti birlikte değerlendirdiğimizde Yüce Allah’ın yaptığı her şeyin yerli yerince olduğu, dolayısıyla insanlara da bu istikamette bir hayat tarzı yaşamaları mesajı verildiği kanaati oluşuyor. Aksi halde kendini avutmaktan başka bir şey değildir. Mesela ferdî ve toplumsal hayatta arzularının peşine düşmüş, birçok gaddarlığı yapmış, insanların hakkını hukukunu çiğnemiş birinin ömrünün sonunda “tövbe ettim” demesi, bedenî ve malî bir takım ibadetleri yerine getirmesi her iki âyetin işaret ettiği gerçeğe uyuşmadığı kanaatindeyiz.

Kur’ân’ın hidâyet vasfı göz önünde tutularak düşündüğümüzde Kur’ân’ın hedeflediği; sağlam zihniyet, sağlam karakter ve fitrata uygun Salih amel yapan insan

³⁷³ Nûr, 24/10.

³⁷⁴ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 83; CEVHERÎ, *es-Sihâh*, I, s. 91-92.

³⁷⁵ Bkz., Tîn, 95/6; Nahl, 16/97; Nisâ, 4/17-18.

modelidir. Bu model üzerine inşa edilecek sosyal ve toplumsal hayatın iki cihan saadetine vesile olacağına işaret edilmektedir. Ayrıca Allah, Kur'an'da bu temel üzerine hayatını düzenleyen insanların geçmişte yaptıkları hatalarını bağışlayacağı vaadini vererek, onları günahları dolayısıyla ümitsizliğe itme yerine geleceğe dair iyi işler(Salih amel) yapma hususunda gayrete getirmeğe teşvik etmektedir.³⁷⁶

11. {أَمْرٍ حَكِيمٍ}

{فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ} “O, gecede bâtıldan ve karışıklıktan men edilmiş bütün işler, birbirinden ayırt (taksim) edilir.”³⁷⁷ Bu âyetin sibak-siyakına bakıldığında önemli bir geceden söz edilmekte olduğu, bu öneme binaen taksime tabi tutulan işlerin de alelade işler olmayıp, karışıklıktan ve değişiklikten alı konulmuş işler olduğu beyan edilmektedir.

12. {الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ}

{وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ} “Biz, onun -Dâvûd- mülkünü/otoritesini güçlendirdik, ona mutlak doğruları ve hakkı bâtıldan ayırt edecek hitabeti verdik.”³⁷⁸

Âyette geçen فَصْل sözcüğü lügatte iki şeyin birbirinden apaçık ayrılması demektir.³⁷⁹

الْخِطَابِ sözcüğü ise sözü tekrarlamak demektir.³⁸⁰

Mutlak doğrular anlamında olan el-hikmet sözcüğü kavramsal olarak işaret ettiği anlam alanı inkâr veya tevil edilmesi imkân dâhilinde olmayan herkesçe kabul gören dolayısıyla doğruyu bâtıldan apaçık ayıran bir anlam alanına haizdir. Bu itibarla “fasla’l-hitap” hakkı bâtıldan apaçık ayıran söz/hitabet ifadesi, el-hikmetin kavramsal anlam alanına girmektedir.

13. {بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ}

{ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِهِم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ}

³⁷⁶ Asr, 103/1-3.(bu surenin ifade ettiği anlam, bu hedefe yönelik olduğu kanatindeyiz)

³⁷⁷ Duhân, 44/4.

³⁷⁸ Sâd, 38/20.

³⁷⁹ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 382.

³⁸⁰ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 157; CEVHERÎ, *es-Sihâh*, I, s. 121.

“Rabbinin yoluna mutlak doğrularla ve iyi vaazlarla davet et. Onlarla en iyi şekilde mücadele et. Rabbin kimin sapıklığa düştüğü kimin doğru yolda olduğunu en iyi bilendir.”³⁸¹

ط-ع-ظ الموعظة kökünden olan “mev’ize” sözcüğü, sözlükte korkutarak “men etme” anlamındadır.³⁸² “mev’ize” sözcüğünün الحُكْم ile birlikte zikredilmiş olması, “hikmet” kavramından bağımsız olmadığına işaret etmektedir. Zira mutlak doğru anlamında الحُكْم sözcüğünün kök anlamı “men etme”dir. Kavram olarak ifade ettiği hususlara baktığımızda bunların çoğu yasaklanmış şeyler olduğu görülmektedir.³⁸³ Bu itibarla her iki sözcüğün hem esas anlam hem de kavramsal anlam alanı açısından birbiriyle irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır.

14. {وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ}

{وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ}

“Muhakkak biz İsrâil oğullarına kitabı anlama kabiliyetini ve peygamberliği verdik. Temiz ve güzel şeylerden onları rızıklandırıdık. -O zamanda yaşayan- Toplumlardan üstün kıldık.”³⁸⁴ Âyette geçen bu iki sözcüğün anlamsal bağlantısını şöyle açıklamak mümkündür: الحُكْم sözcüğü bağlam içinde “anlama kabiliyeti” anlamına gelmektedir. النُّبُوَّة sözcüğü, yücelik/yükseklik anlamında olan ن-ب-ن kökünden türetilmiştir. Kavramsal anlamı, Allah’ın insanlara gönderdiği elçiye verilen görev olan nübüvvet, Allah’ın seçme fiiline mazhar olması hasebiyle diğer insanların konumundan daha yüce/yüksek bir makam anlamı da içermektedir.

Bu Âyetin sibak-siyakını değerlendirdiğimizde İsrâiloğullarına verilen nimetlerden söz edilmekte ve bu vesileyle kendilerine üstünlük atfedildiği mahiyetinde bir takım nimetlerden söz edilmektedir. Bu çerçevede ilahî vahyi ifade eden kitap ve Allah’ın seçkin kullarına verilen nübüvvet -elçilik- birer üstünlük ve yücelik ifade ettiği gibi, anlam kabiliyeti de bu çerçevede bir üstünlük ve yücelik

³⁸¹ Nahl, 16/125.

³⁸² İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 542.

³⁸³ HACİMÜFTÜOĞLU, *Kur’ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, s. 166-167.

³⁸⁴ Câsiye, 45/16.

işaretidir. Bu itibarla الْحُكْم kitap ile irtibatlı olduğu gibi nübüvvetle de irtibatlıdır. Böylece birlikte zikredilen الْكِتَاب ile الْحُكْم ve النَّبُوءَ sözcükleri semantik olarak birbirlerine yakın duran kelimelerdir.

B. H-K-M Köküne Yakın Anlamlı Sözcükler

Arapçada h-k-m kökünden türemediği halde bu sözcüğün anlamına yakın veya aynı anlama gelen sözcükler de vardır. Çalışmanın konusu olan h-k-m kök ve türevlerinin daha iyi anlaşılması için bu sözcüklerin lügat anlamları ve Kur’ân’da kullanıldıkları âyetlerle birlikte ele alınmasında faydalı olacağını düşünüyoruz. Söz konusu olan sözcükleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. { حَدَّ حَدُود }

h-d-d kökünden türemiş olan حَدَّ يَحْدُ حَدًّا وَحُدُودًا bir şeyin ayırt edici özelliği (başkasıyla karışmasını engelleyen), iki şeyin birbirine karışmasını men eden şey anlamındadır.³⁸⁵ Bu sözcük ve türevleri, h-k-m kökünden türemediği halde bu kökün ifade ettiği anlama yakın bir anlam ifade etmektedir. Daha önce h-k-m kökünün şiir ve sözlüklerdeki esas anlamıyla beraber farklı anlamlara geldiğini söylemiştik. حَدَّ kökünün حَكَم kökü bağlamında Kur’ân’da iki farklı anlamda kullanıldığını görüyoruz. Birincisi “men etme” anlamına yakın kullanılması, bu da Kur’ân’da iki âyette geçmektedir.

{ إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ }

“Allah’ın ve peygamberin emirlerine uymayıp karşı gelenler, -“Yuhâddûne” Allah ve resulünün emirlerini uymamak suretiyle “men” edenler-³⁸⁶ ayrı bir yol ortaya koyanlar, kendilerinden öncekilerin burunlarının sürtilüp alçaltıldıkları gibi onlar da, alçaltılıp rüsvay edileceklerdir. Şüphesiz biz apaçık âyetler indirmiştik. İndirdiğimiz bu âyetleri inkâr edenlere de, küçük düşürücü bir azap vardır.”³⁸⁷

³⁸⁵ HALÎL b. AHMED, *Kitâbu’l-‘Ayn*, III, s. 19-20; EZHERÎ, *Tehzîbu’l-Luğa*, III, s. 419-420; İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 116-117.

³⁸⁶ FÎRÛZÂBÂDÎ, *Basâiru zevi’t-Temyiz*, II, s. 438; DÂMEGÂNÎ, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Vucûh ve’n-Nezâir li Elfâzi’l-Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, thk. Abdulhamîd Ali, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, ty, s. 179; İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 117.

³⁸⁷ Mucâdele, 58/5.

{إِنَّ الدِّينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ}

“Allah’a ve elçisine karşı gelenler, -“Yuhâddûne” Allah’ın emirlerine uymamak suretiyle “men” edenler-³⁸⁸ işte onlar kıyamet günü küçümsenmişlerin arasında olacaklar.”³⁸⁹ İkincisi, Allah’ın Kur’ân’da vermiş olduğu emir ve nehiyler, ahkâm ve ilahî kararlar anlamına yakın bir anlamda kullanılmıştır. Bu da Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz âyette geçmektedir. Bunlardan da iki örnek verelim:

{تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ}

“İşte bunlar Allah’ın sınırlarıdır حُدُودُ اللَّهِ Allah’ın vazettiği emir ve yasaklar, hükümler ve kararlar,³⁹⁰ “Kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse, Allah onu içinden ırmaklar akan ebedî kalacakları cennetlere koyar, işte büyük kurtuluş budur.”³⁹¹

{التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ

وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ}

“Bu alışverişi yapanlar: Pişmanlık içinde tövbe ederek Rablerine yönelenlerdir. O’na yürekten kulluk edenlerdir. O’nu coşkuyla övenler ve O’nun hoşnutluğunu aramaya, durmaksızın devam edenler, O’nun önünde eğilen ve O’nun önünde yere kapananlar, doğru ve güzel olanın yapılmasını emredenler, eğri ve kötü olanın yapılmasına engel olanlar ve Allah’ın koyduğu sınırları حُدُودُ اللَّهِ -Allah’ın emir ve yasakları ile hüküm ve kararları-³⁹² gözetenerlerdir bunlar. Öyleyse ey peygamber! Allah’ın bu vaadiyle müjdele bütün o müminleri.”³⁹³

2. {قضاء}

قَضَى يَقْضِي fiilinin mastarı olan, (قضاء) bir şeye hükmetmek, hısımlar arasında karar vermek anlamındadır.

³⁸⁸ FÎRÛZÂBÂDÎ, *Basâiru zevi’t-Temyiz*, II, s. 438; İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 117; DÂMEGÂNÎ, *el-Vucûh ve’n-Nezâir*, s. 179.

³⁸⁹ Mucâdele, 58/20.

³⁹⁰ İBN ‘ATİYYE, *el-Muharreru’l-Veciz*, II, s. 489; İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 117; DÂMEGÂNÎ, *el-Vucûh ve’n-Nezâir*, s. 180.

³⁹¹ Nisâ, 4/13.

³⁹² İBN ‘ATİYYE, *el-Muharreru’l-Veciz*, IV, s. 421; DÂMEGÂNÎ, *el-Vucûh ve’n-Nezâir*, s. 180.

³⁹³ Tevbe, 9/97, 112; Aynı anlamda kullanıldığı diğer yerler için bkz., Bakara, 2/187, 229, 230; Nisâ, 4/14; Mücâdele, 58/4; Talak, 65/1.

Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde de bu kök ve türevleri kullanılmıştır.³⁹⁴ Bu iki sözcük arasındaki fark ise şöyle açıklanabilir: k-d-y kökü bir işi tamamıyla bitirmek anlamını ifade ederken h-k-m kökü ise husumeti men etmeye yönelik karar anlamayı ifade etmektedir.³⁹⁵ H-K-M kökünün temelinde daha önce de belirtildiği gibi ıslah amaçlı “men etme” vardır. k-d-y kökünün de hükmetmek anlamıyla h-k-m nin esas anlamına yakın bir anlam ifade ettiği gibi, h-k-m nin anlam genişlemesi sonucu kullanıldığı hüküm/karar anlamını ifade etmektedir. Bunu Kur’an’dan iki örnekle açıklamaya çalışalım:

{وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ}

“Allah gerçek ve adaletle hükmeder. O’nu bırakıp yalvardıkları şu varlıklar ise, hiçbir konuda, hiçbir hüküm veremezler, çünkü yalnızca Allah’tır her şeyi işiten ve gören.”³⁹⁶

{فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا}

“Hayır, hayır, Rabbine andolsun ki onlar, aralarında anlaşmazlığa düştükleri her konuda sen peygamberi hakem yapmadıkça ve sonra senin kararına –قَضَيْتَ– kalplerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam bir teslimiyetle tabi olmadıkça gerçekten inanmış olmazlar.”³⁹⁷

Bu iki âyette k-d-y köklü türevler, karar vermek anlamında kullanılmıştır. Bu itibarla h-k-m kökünün anlamıyla semantik bağı olduğu anlaşılmaktadır.

3. (فَصَّلَ)

فَصَّلَ fiilinin mastarıdır. Bu vezinde kullanılan kök ve türevleri şu anlamlara gelmektedir: Hak ile bâtılı birbirinden ayırmak, davacılar arasında karar vermek, hükmetmek, hak söz, insan vücudundaki mafsallar, âyetlerin sonu ve yakın

³⁹⁴ Bu çerçevede ق ض ي kökünün Kur’an’daki semantiğiyle ilgili Ankara üniversitesi sosyal bilimler Enstitüsünde Mahmut Sami Çöllüoğlu tarafından yapılan bir doktora çalışması mevcuttur konunun detayı için oraya başvurabilir.

³⁹⁵ EBÛ HİLÂL el-‘ASKERÎ, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, thk. Muhammed İbrâhîm Selim, Dâru’l-İlm ve’s-Sekâfe, Kâhire, ty, s. 190.

³⁹⁶ Gâfir, 40/20.

³⁹⁷ Nisâ, 4/65.

akrabalar.³⁹⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de de bu sözcük birçok âyette bu anlamda kullanılmıştır. Buna örnek olarak şu âyetler verilebilir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِّينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ}

“Gerçek şu ki inananlar, Yahudiler, Sâbiiler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve bir de Allah’tan başka varlıklara tanrısal nitelik yakıştıranlar arasındaki kararı/hükmü kıyamet günü Allah verecektir; haklıyı haksızı ortaya çıkaracaktır. Çünkü Allah her şeye şahittir.”³⁹⁹

{إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ}

“Şüphe yok ki Allah, ayrılığa düştükleri tüm konularda, kıyamet günü insanlar arasında hükmedecektir.”⁴⁰⁰

{لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ}

“Ama unutmayın ki, ne akrabalarınız, ne de çocuklarınız kıyamet gününde size fayda vermeyecektir. Allah o gün sizleri cennete, onları cehenneme koymak suretiyle aranızı ayırır. Çünkü Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir.”⁴⁰¹ Bu ayetlerde zikredilen “fasl” sözcüğünün ifade ettiği anlam, gerek h-k- m- nin esas anlamı olan “men etmek engellemek” anlamıyla gerekse bağlamsal anlamları olan “hüküm/karar” anlamı arasında bir bağ olduğu açıktır. Zira her iki kök sözcüğün de gayesi batıldan men etmektir.

4. (الْعَدَالَةُ)

عَدَلَ يَعْدِلُ vezninde kullanılan bu kalıp sarf baplarından sülasi mucerredin ikinci babın veznine uygundur. Sözlükte hakka uygun karar vermek, kişiler arasında eşit davranmak, anlamına gelmen bu sözcük⁴⁰² Kur’an-Kerim’de farklı türevleriyle 28 defa geçmektedir.

³⁹⁸ ZEBÎDÎ, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, XXX, s. 163-165; İBN MANZÛR, *Lisânu’l-‘Arab*, XI, s. 521-524; İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 383.

³⁹⁹ Hac, 22/17.

⁴⁰⁰ Secde, 32/25.

⁴⁰¹ Mumtehin, 60/3.

⁴⁰² İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 329; İBN MANZÛR, *Lisânu’l-‘Arab*, c. XI, 430; İBN FÂRÎS, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, IV, 246.

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ}

“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe(yanlı karar) itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır”⁴⁰³

Bu anlamıyla söz konusu olan sözcük h-k-m kökünün ifade ettiği “ıslah için men etme” anlamına yakın bir mana ifade etmektedir. Yanı sıra h-k-m’nin yan anlamlarından olan ve yerli yerinde karar vermek anlamında kullanılan الحكيم sözcüğüne de yakın durmaktadır. Zira adalet kavramı taraflar arsında doğru ve dengeyi ifade eder. Haklıya hakkını verirken aynı anda haksız olan tarafı da hakkı olmayan şeyden alı koymaktadır. Bu da h-k-m’nin esas anlamına uygun ve yakın bir manadır.

5. (إِتْقَانًا)

اتَّقَنُ sarf’ın mezîd if’âl vezninden gelen bu kalıp, bir şeyi sağlam ve en iyi şekilde yapmak anlamına gelmektedir.⁴⁰⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de de bu anlamda kullanılmıştır. Örnek olarak şu âyeti verebiliriz.

{وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي اتَّقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ}

“Sen dağları görür, onları yerinde durur zannedersin. Oysa onlar, bulutlar gibi geçip gitmektedir. Bu iş, her şeyi sağlam ve mükemmel yapan Allah’ın sanatıdır. İşin doğrusu O, işlemekte olduğunuz her bir şeyden haberdardır.”⁴⁰⁵ Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere söz konusu sözcükler, h-k-m kökünün ifade ettiği anlama yakın anlam ifade etmektedirler. h-k-m kökünün anlam genişlemesine uğradığını ve bu anlam genişlemesinin de eşsüremlili olduğunu, şiir ve sözlükler çerçevesinde ortaya koymuştuk. Bununla birlikte bu kökün esas anlamının “men etme” olduğunu ve bu kök anlamın, oluşan farklı anlamlarda da kaybolmadığını dolayısıyla esas anlam ile oluşan anlamlar arasında semantik bağın kaybolmadığını söylemiştik. Bu tespitlerimiz bu kökün anlamına yakın anlamlar ifade eden sözcükler

⁴⁰³ Maide, 5/8

⁴⁰⁴ ZEBİDÎ, Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs, XXXIV, s. 316; İBN MANZÛR, Lisânu’l-‘Arab, XIII, s. 73.

⁴⁰⁵ Neml, 27/88.

için de geçerlidir. Çünkü adı geçen hudûd, kazâ, fasl ve itkân sözcüklerinin lügat anlamlarına baktığımızda her birinin h-k-m kökünün lügat anlamlarından birini ifade ettiğini görüyoruz. Bununla beraber h-k-m kökünün farklı anlamları arasında var olan semantik bağın, yakın anlam ifade eden sözcükler ile h-k-m kökünün temel anlamı arasında da var olduğunu söylemek mümkündür.

Yakın anlam ifade eden sözcüklerin tamamında “men etme” anlamı gizlidir. Örneğin “hudûd” sözcüğünün Kur’ân-ı Kerîm’deki anlamı, Allah’ın emir ve yasaklarından oluşan ahkâmıdır. Bu da temelde insanı kötülüklerden men etme gayesine matuftur. Bu itibarla burada farklı bir kökten gelen sözcük kullanımı olmakla birlikte esas anlamın kaybolmadığı ve iki anlam arasında semantik bağın mevcut olduğu açıkça görülmektedir.

İkinci sıradaki قضى sözcüğünde karar verme/hükmetme anlamı vardır. Kur’ân’daki anlamı ile esas anlamı arasında semantik muhafaza edilmiştir. Çünkü bu kararlar, ıslah için yanlış men etmeyi amaçlamaktadır. Üçüncü sözcükte -فَصْلًا- hak ile batıl arasında ayırma anlamı vardır. Bununla haksızlık ve bâtıldan men etme hedeflenmektedir. Bu itibarla her iki sözcük arasında semantik bağ bulunmaktadır.

Dördüncü sözcüğün اِتَّقَانَا anlamı, bir şeyi sağlam ve olması gerektiği gibi yapmaktır. Bunun temelinde de somut düzlemde bir şeyin sağlam ve metin olması o şeyin dağılmaktan ve yıkılmaktan men edilmesi anlamı bulunmaktadır. Soyut düzlemde ise, bir şeyin, ifade ettiği anlam açısından zihinsel bir sıkıntıya düşmeden açık ve net olarak anlaşılmasıdır.

Kur’ân-ı Kerîm açısından baktığımızda bu iki sözcüğün اَتَّقَنَ ve محکم kombinasyon anlamı, farklı anlama yer bırakmamış, tevil edilmekten men edilmiş, açık ve net bir anlama sahip sağlam söz demektir. Neticede h-k-m köküne yakın anlam ifade eden sözcükler, semantik olarak h-k-m kökünün anlam alanına girmektedir.

C. H-K-M Kökünün Anlam Alanına Giren Sözcükler

H-KM kökünün etimolojik yapısıyla ilgili başlıkta ifade ettiğimiz gibi, bu kök farklı kalıplara sokularak farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Bununla birlikte

bağlamsal ortamın da anlam üzerinde etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Oluşan bu geniş anlam örgüsü içerisindeki anlamlar birbirine yakın olduğu gibi, kökün ilk anlamıyla da irtibatı devam etmektedir.

Bu kök ve türevlerinin odak sözcüğü “hüküm” kelimesi “hakeme” fiilinin mastarıdır. Bu sözcüğün temel anlamı, zulme engel olma gayesiyle adaletle karar vermektir.⁴⁰⁶ Kur’ân’ın semantiği içinde bu anlam odak haline getirilmiştir. Kur’ân’da yüce Allah şöyle buyurur:

{إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا}

“Gerçekten Allah size, emanetleri ehil olanlara vermenizi ve her ne zaman insanlar arasında hüküm verecek olursanız, adaletle hükmetmenizi emreder. Evet, Allah size ne güzel öğüt veriyor. Allah mutlaka her şeyi işiten ve her şeyi görendir.”⁴⁰⁷ Bu temel anlamın ancak ilim ve ince idrak ile mümkün olabilmesi hasebiyle حَكَمَ حَكْمَ sözcükleri türetilmiş, ilim ve akıl temelli doğruyu bulmak, derin ilmî kabiliyetle olayların iç yüzünü kavramak, olayların inceliklerini kavrama kabiliyetine sahip olmak gibi anlamları ortaya koymaktadır.⁴⁰⁸ Bu anlamı temel aldığımızda Kur’ân’da bu anlam ağına giren bazı kavramlar kullanıldığını görüyoruz. Kur’ân’da kullanılan ve h-k-m kökünün geniş anlam ağı içerisinde yer alan bazı kavramları şöyle sıralamak mümkündür:

1.(الخليفة)

İstif‘âl babından sıfatu’l-müşebbehe olan الخليفة lügatte kendinden öncekinin yerine geçmek ve naiplik gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰⁹ Bu itibarla sözcüğün karar verme/hükmetme kavramının anlam ağının içinde olduğunu söyleyebiliriz. Kur’ân-ı Kerîm’de;

{وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ}

⁴⁰⁶ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 133-135.

⁴⁰⁷ Nisâ, 4/58.

⁴⁰⁸ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 133-135.

⁴⁰⁹ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 162.

“Bir zamanlar Rabbin meleklere: Bakın ben yeryüzünde benim hükümlerimi uygulayacak bir halife/temsilci yaratacağım demişti de, melekler: “Biz seni övgüyle yücelterek takdis edip sana saygı gösterip dururken, orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?” Dediler. Ama Allah onlara: “sizin bilmediğiniz çok şey var onları ben bilirim.”⁴¹⁰

Bu âyette geçen الخليفة sözcüğü başkası adına karar/hüküm veren naip anlamındadır. Âyet bağlamındaki الخليفة konusunda iki görüş mevcuttur. Birincisi, Allah’ın halifesi, onun adına hemcinsleri arasında hükmünü icra eden demektir. İkincisi, daha önce yeryüzünde yaşamış olan mahlûkâtın yerine geçen demektir.⁴¹¹ Bu itibarla h-k-mkökünün anlam ağına girmektedir.

2. (الإمام)

Sulâsi mucerred birinci bâbından mastar olan imam sözcüğü, kendisine tabi olunan söz ve davranışlarıyla başkalarını haklı veya haksız yere etkileyen kişi demektir.⁴¹²

Bu çerçevede imam, bir şeyin ıslah edicisi konumunda olan kişi veya ahkâm anlamını da ifade etmektedir. Bu itibarla Kur’ân Müslümanların imamıdır, Hz. Muhammed (a.s), Müslümanların imamıdır denilmiştir.⁴¹³ Kur’ân-ı Kerîm’de;

{وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}

“...Ve hatırlayın o zamanı ki; Rabbi İbrâhîm’i bir takım emirlerle sınamıştı. İbrâhîm de bunları yerine getirdiğinde ona: “Seni insanlara önder yapacağım” demişti. İbrâhîm “Benim neslimden olanları da” deyince, Allah: “Yaratılış gayesi dışında yaşayan zalimlere sözüüm yoktur.”⁴¹⁴

Bu âyette Hz. İbrâhîm’in, yüce Allah tarafından imam tayin edilmesi, insanlar arsında adaletle hükmetmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla إِمَامًا sözcüğünün ifade ettiği mana, h-k-m kökünün ifade ettiği anlam ağına girmektedir.

⁴¹⁰ Bakara, 2/30.

⁴¹¹ İBNU’L-CEVZÎ, *Zâdu’l-Mesîr*, I, s. 60.

⁴¹² CEVHERÎ, *es-Sıhâh*, V, s. 1865.

⁴¹³ İBN MANZÛR, *Lisânu’l-‘Arab*, c. XII, s. 22-26.

⁴¹⁴ Bakara, 2/124.

3. (السُّلْطَانُ) Sultan السلطان sözcüğü lügatte güç, fasih lisan ve hüccet/delil anlamlarına gelmektedir.⁴¹⁵ Bu sözcük, zeyt/yağ anlamındaki ط ل س kökünden müştaktır.

Aralarındaki semantik bağ, yağın aydınlık saçtığı gibi hüccet/delilin de sahibinin iddiasını apaçık ortaya koymaya yarıyor olmasıdır. Yeryüzündeki hüküm sahibi olan ümeraya (otoriteye) sultan denmesi de onlarla hak ve hukuk düzeninin sağlanmasından dolayıdır.⁴¹⁶ Netice olarak bu anlamıyla sultan sözcüğü, karar verme anlamında olan ve bu kararlar zulmün engellenmesi, hak ve hukukun açığa çıkmasını ifade eden, h-k-m sözcüğünün anlam ağına girmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurulmaktadır;

{ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ}

“...Ve sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn’u, mesajlarımızla ve apaçık bir yetkiyle, Firavun ve onun seçkinler çevresine gönderdik.”⁴¹⁷ Bu âyette sultan sözcüğü hüccet anlamındadır. Bu itibarla h-k-m nin anlam ağının içindedir.

4. (الْمَلِكُ)

Melik, güç ve şiddet anlamındaki “mülk” sözcüğünden türemiştir. Araplar, *“hamuru güçlü bir şekilde yoğurdum”* anlamında kullanmışlardır.⁴¹⁸

Sözcüğe anlam genişlemesi sonucu, akıl sahibi varlıkları emir ve nehiylerle idare etmek anlamı yüklenmiştir.⁴¹⁹ Kelimenin asıl anlamı olan “güç” bu izafî anlamda da mevcuttur. Çünkü insanları idare etmek, onları yönetmek ancak belli bir güç ve çabayla mümkün olabilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de;

{فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ}

“Öyleyse artık bilin ki, Allah yücelerin yücesidir. O’ndan başka gerçek ilah yoktur, çok cömert ve çok yüce hükümlerlik makamının sahibi de O’dur.”⁴²⁰ Görüldüğü gibi bu sözcüğün anlamındaki tasarruf sahibi olmak hüküm vermeyi

⁴¹⁵ İBN MANZÛR, *Lisânu ’l-‘Arab*, VII, s. 320-321.

⁴¹⁶ İBN MANZÛR, *Lisânu ’l-‘Arab*, VII, s. 320-321.

⁴¹⁷ Mü’minûn, 23/45-46.

⁴¹⁸ AHMED B. YÛSUF, b. Abduddâim, *Umdetu ’l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi ’l-Elfâz*, thk. Muhammed Bâsil, Beyrût, Dâru ’l-Kutub el-İlmiyye, 1. Baskı, 1417/1996, IV, s. 109-110.

⁴¹⁹ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 475.

⁴²⁰ Mü’minûn, 23/116.

gerektirmektedir. Bu itibarla Kur'an'ın semantiği çerçevesinde h-k-m kökünün odak anlam -karar verme- ağına girmektedir. Bu kelime geniş bir anlam yelpazesine sahip olmakla beraber, hüküm ve otorite kavramı bütün bu anlamları kapsamaktadır.⁴²¹

5. (أُولِيَ الْأَمْرِ)

E-M-R Kökünden mastar olan الْأَمْرُ kişiye ait söz, fiil ve davranış anlamında genel bir sözcüktür.⁴²² Kur'an-ı Kerim'de bu sözcük, bağlam gereği farklı anlamlarda kullanılmıştır.⁴²³ Konumuz bağlamında sözcüğün karar verme/hükmetme anlamı ifade etmesine birkaç örnek verelim;

{وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغُرْبَىٰ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ}

“Ey Muhammed! Biz Mûsâ'ya vahyimizi bildirirken, sen Tûr'un batı yamacında olmadığın gibi o hadiseyi görenlerden de değildin.”⁴²⁴ Burada الْأَمْرُ “el-emr”den maksat Tevrat'ta indirilen emir ve yasaklardan oluşan karar/hüküm içeren âyetlerdir.⁴²⁵

{لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ}

“Peygamber çağrısını, birbirinize yaptığınız çağrı gibi değerlendirmeyiniz. Zira O'nun çağrısına, derhal koşmak gerekir. Peygamberin çağrısına aldırmaçlık edilmez. Gerçek şu ki, Allah hissettirmeden aranızdan sıyrılmak isteyenleri biliyor. Öyleyse O'nun buyruğuna karşı gelmek isteyenler, başlarına bu dünyada bir belanın, bir güçlüğü, ya da öte dünyada can yakıcı bir azabın gelmesinden korkup sakınsınlar.”⁴²⁶ Bu âyetteki أَمْرِهِ ifadesinden maksat Allah ve peygamberinin herhangi bir konuda verdikleri karardır.⁴²⁷ Söz konusu sözcük, sahip anlamında olan أُولِيَ

⁴²¹ SELÂHUDDÎN, Selim Muhammed, “Elfâzu'l-Hukmi fi Nusûsi mine't-Tenzil”, Musul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2011, C. X, S. 3, s. 233.

⁴²² ŞEVKÎ DAYF, vd., el-Mu'cemu'l-Vasît, Mısır, Mektebetu's-Şuruk ed-Devliyye, 4. Baskı, 1425/2004, s. 26; DÂMEGÂNÎ, el-Vucûh ve'n-Nezâir, s. 40.

⁴²³ DÂMEGÂNÎ, el-Vucûh ve'n-Nezâir, s. 40-41.

⁴²⁴ Kasas, 28/44.

⁴²⁵ ZEMAHŞERÎ, el-Keşşaf, IV, s. 509.

⁴²⁶ Nûr, 24/63.

⁴²⁷ ZEMAHŞERÎ, el-Keşşaf, IV, s. 328.

sözcüğüyle birlikte kullanılarak,⁴²⁸ elinde idareyi bulunduran “âmirler ve âlimler” taifesine işaret edilmiştir.⁴²⁹

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ}

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Rasûlüne itaat edin ve sizden olup kendilerine otorite emanet edilmiş olanlara da itaat edin...”.⁴³⁰

Başta da ifade edildiği gibi أُولِيَ sözcüğünün genel anlamından hareketle, أُولِيَ ifadesi, toplumla ilgili söz sahibi olan, onlar hakkında karar/hüküm veren anlamına gelmektedir. Bu itibarla, bu ifade h-k-m kökünün Kur’ân’da odak anlam haline gelen karar verme/hükmetme anlam alanına girmektedir.

6. {شوري}

ش- H-K-M kökünün anlam ağına giren sözcüklerden biri de شورى kavramıdır. -ر kökünden türetilmiştir. Sulâsi mezîd üçüncü bâbın veznindendir. Bu bâbın mastarı olan مُشَاوَرَةٌ وَمَشُورَةٌ sözcükleri, lugatte birbirlerine müracaat ederek görüş ortaya çıkarmak istişare etmek anlamındadır.⁴³¹ Kur’ân-ı Kerîm’de bu sözcük hüküm/karar vermenin esası olarak iki yerde geçmektedir. Birincisi;

{وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ}

“Onlara danış, görüşlerini al; sonra bir hareket şekline karar verince de, Allah’a güven. Çünkü Allah, kendisine güvenip, dayananları sever.”⁴³²

Bu âyette yüce Allah peygambere hakkında kesin vahiy olmayan savaş ve benzeri konularda sahabeyle istişare etmesini, onlardan alacağı görüş ve kararları dikkate alarak hareket etmesini emrediyor.⁴³³ Bu da hüküm/karar mekanizmasının esasını bu kavrama dayandırılarak işletilmesini ifade ediyor.

⁴²⁸ ŞEVKİ DAYF, vd., *el-Mu’cemu’l-Vasît*, s. 23.

⁴²⁹ ŞEVKİ DAYF, vd., *el-Mu’cemu’l-Vasît*, s. 26.

⁴³⁰ Nisâ, 4/59.

⁴³¹ İBN MANZÛR, *Lisânu’l-‘Arab*, IV, s. 436-437; İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 370; EBU’l-BEKÂ, *el-Kulliyât*, s. 541.

⁴³² Âl-i İmrân, 3/159.

⁴³³ ZEMAŞERÎ, *el-Keşşaf*, I. s. 645-646.

Bu itibarla bu sözcüğün ifade ettiği istişare kavramı Kur’ân semantiğinde h-k-m kökünün odak anlamı olan hükmetme/karar verme kapsamına girmektedir. İkincisi;

{وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ}

“Onlar Rablerinin davetine uyarlar. Namazlarına dikkatli ve devamlıdır. Aralarındaki işleri istişare ile. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden başkalarına da harcarlar.”⁴³⁴ Bu âyette de yüce Allah, müminlerin özelliklerinden bahsederken “onlar, işlerini aralarında danışarak yaparlar, diye buyuruyor. Bu da tek başına değil ortak hüküm/karar alırlar anlamına geliyor.⁴³⁵

Âyette hüküm/karar için esas olan شُورَى sözcüğüyle ifade edilen herkese danışılarak kararlarının ortaya çıkmasını sağlamaktır. Bu itibarla شُورَى kavramının, h-k-m’nin anlam ağına girdiği anlaşılmaktadır.

D. H-K-M Köküne Zıt Anlamlı Sözcükler

1. {المتشابه}

H-K-M kökünün ifade ettiği anlamlardan biri مُحْكَم kavramıdır. Bu kavram daha önce ifade edildiği gibi soyut şeylerde benzer yorumlara muhtemel olmayan dolayısıyla tek anlamı olan ifadelerdir. Buna zıt olan sözcük تَشَابَه filinden türeyen مُتَشَابِه sözcüğüdür. Bu sözcük lügatte, iki veya daha fazla şeyin hakikatte birbirinden farklı olduğu halde keyfiyette birbirlerine benzer olması demektir.⁴³⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de:

{اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانٍ تَقْشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ}

{وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ}

“Allah, sözün en güzelini bir kitap halinde indirmiştir. Bir kısmı bir kısmına benzer, çelişkisiz, bıkıtırıp usandırmayan tekrarlarla doludur ki, Rablerine derin saygı göstermekte olanlar, tehdit ve korkutucu âyetlerini okuduklarında, derileri ürperir.

⁴³⁴ Şûrâ, 42/38.

⁴³⁵ İBNU’l-CEVZÎ, Zâdu’l-Mesîr, VII, s. 291.

⁴³⁶ İSFAHÂNÎ, el-Mufredât, s. 257.

Rahmet âyetlerini okuduklarında ise, tenleri ve kalpleri Allah'ın zikrine yatışıp, yumuşar, sakinleşir. İşte Allah'ın rehberliği böyledir, doğruya yönelmek isteyen bu kitapla doğru yola istediği şekilde erıştırir. Kim de şaşkınlık ve sapıklık içinde kalmayı isterse, ona da doğru yol gösterecek yoktur.”⁴³⁷ Bu âyetteki مُتَشَابِهًا sözcüğü ise anlam itibarıyla birbirlerine benzer âyetler anlamı ifade etmektedir.⁴³⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de başka bir âyette مُحْكَمَات sözcüğü مُحْكَمَات sözcüğüne karşıt olarak zikredilmiştir. Kur'ân'da;

{ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ }

“Kitabı sana indiren o'dur. O âyetlerden bir kısmı muhkem/sağlam ve apaçık âyetlerdir ki, bunlar kitabın esası ve anasıdır. Diğerleri muteşabih/benzeşen âyetlerdir.”⁴³⁹ مُحْكَمَات anlamı net olan, farklı bir manaya yorumlanmayan âyetlerdir. Buna karşı مُتَشَابِهَات farklı anlama gelebilen, te'vile muhtemel anlamındadır.⁴⁴⁰ Bu bağlam çerçevesinde مُحْكَمَات kavramı H-K-M kökünden türeyen مُحْكَم kavramına, zıt bir anlam ifade etmiş oluyor.

2. { الجهل }

Sözlükte hafiflik, kabalık, kendini bilmezlik, bilgisizlik, uçsuz bucaksız çöl, ateşin karıştırılmasına yarayan çubuk ve hareket ettirmek anlamlarına gelen bu sözcük,⁴⁴¹ Kur'ân-ı Kerîm'de farklı formlarda kullanılmıştır. İsm-i faîl formu ile 9 yerde geçmekte, ism-i mansup formu ile 45 yerde, fiil-i muzâri formu ile 5 yerde geçmektedir. Kullanıldığı âyetlerde kaba, kendini bilmez, ilimden yoksun olan, bilgisizlik, belli bir konuda bilgi sahibi olmamak anlamları ifade etmektedir. Bu itibarla H-K-M kökünün türevlerinden olan ve ilme dayalı mutlak doğru/yerinde söz ve davranış anlamına gelen حكمة kavramına zıt bir anlam ifade etmektedir. Bunları birkaç örnekle verelim:

⁴³⁷ Zümer, 39/23.

⁴³⁸ TABERÎ, Câmi'u'l-Beyân, XVIII, s. 190-191; İBNU'l-CEVZÎ, Zâdu'l-Mesîr, VII, s. 175.

⁴³⁹ Âl-i İmrân, 3/7.

⁴⁴⁰ TABERÎ, Câmi'u'l-Beyân, V, s. 197; İBNU'l-CEVZÎ, Zâdu'l-Mesîr, I, s. 351.

⁴⁴¹ İBN MANZÛR, Lisânu'l-'Arab, XI, s. 129-130; İBN FÂRÎS, Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa, I, s. 479-480; İSFAHÂNÎ, el-Mufredât, s. 109; ŞEVKÎ DAYF, vd., el-Mu'cemu'l-Vasît, s. 143; ZEMAHŞERÎ, Esâsu'l-Belağa, I, s. 160.

{قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرِكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ}

Hûd peygamber, “Bu azabın ne zaman geleceği bilgisi, Allah katındadır. Ben sadece bana emanet edilen mesajı size iletiyorum; ama görüyorum ki siz, doğruyu eğriden ayırt etmekten habersiz bir toplumsunuz.”⁴⁴² dedi” Bu âyette Hûd, kavmini davet ederken onların gösterdikleri tavrı kastederek “sizin Allah’tan başkasına ibadet etmeniz ve azabı inkâr etmeniz” faydalı ilimden, yoksun ve hakikatten habersiz kişiler olduklarınızı görüyorum söyleyerek onları eleştirmiştir.⁴⁴³ Bu anlamıyla جهل sözcüğü, söz ve davranışlarında isabet kaydeden hekim/bilge sözcüğünün zıt anlamını ortaya koymaktadır.

{خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ}

“Ey peygamber! Sen affetme yolunu tut, iyilik ve güzel davranışla emret, cahillerden yüz çevir.”⁴⁴⁴ Bu âyetteki الْجَاهِلِينَ sözcüğü ilimden yoksun olanlar, bu nedenle yersiz söz söyleyenler ve söylenenleri kavramayan kişiler demektir.⁴⁴⁵ Bu itibarla ilim ve olgunluk temelli yerinde söz ve davranış ifade eden الْحَكِيم sözcüğünün zıt anlamını ifade etmektedir.

{قَالَ يَأْنُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعْطِكَ أَنْ

تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ}

“Allah “Ey Nûh!” dedi. “O senin ailenden sayılmazdı; Zira iyi ve doğru olmayan bir şey olan inanmamayı tercih etti. Artık içyüzünü bilmediğin bir şeyi benden isteme! Bilgisizlerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.”⁴⁴⁶ Kaynaklar, bu âyeti şöyle tefsir etmişlerdir: Genel anlamıyla veya konu(oğlunun kurtarılması için dua etmesi) özelinde bilmeyenlerden olma!⁴⁴⁷ Âyette geçen الْجَاهِلِينَ sözcüğü, işin hakikatini bilmediği için, söz ve davranışlarında hata yapma riski yüksek olan kişiler

⁴⁴² Ahkâf, 46/23.

⁴⁴³ TABERÎ, Câmi’u’l-Beyân, XXI, s. 155; ZEMAHŞERÎ, el-Keşşaf, V, s. 505.

⁴⁴⁴ A’râf, 7/199.

⁴⁴⁵ ZEMAHŞERÎ, el-Keşşaf, II, s. 545; KURTUBÎ, el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân, VII, s. 346-347.

⁴⁴⁶ Hûd, 11/46.

⁴⁴⁷ ZEMAHŞERÎ, el-Keşşaf, III, 205; İBNU’l-CEVZÎ, Zâdu’l-Mesîr, IV, s. 115.

olarak anlamak mümkündür. Bu itibarla hekim/bilge sözcüğüne zıt anlam ifade etmektedir.

3. {الظلم} Sözlük ve vucuh kitaplarında bir şeyin eksik olması, zaman veya miktar açısından olması gerektiği gibi olmayıp hak etmediği bir yerde olması dolayısıyla mecrasından çıkması anlamına gelmektedir.⁴⁴⁸ Kur'an'ı- Kerimde وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا {إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا} “Gerçek şu ki, Allah zerre ağırlığı kadar haksızlık (yerli yerinde olmayan bir fiil) yapmaz eğer hayırlı bir iş varsa onu kat kat arttırır ve rahmetinden büyük bir ödül bahşeder.”⁴⁴⁹ Bu sözcüğün esas anlamı dikkate alındığında h-k-m- kökünün ifade ettiği “ıslah için men etme” esas anlamına zıtlık ifade ettiği gibi Kur'an'da Allah'a sıfat olarak kullanılan الحَكِيم sözcüğünün “Allah her şeyi yerli yerinde yapan” anlamına da zıt bir anlam ifade etmektedir. Sonuç olarak Kur'an'da farklı türevleriyle 315 defa tekrarlanan “Zaleme” maddesinin kök sözcüğü türevleriyle beraber ifade ettiği anlam, h-k-m kökünün ifade ettiği ıslah için men etme esas anlamına zıt bir mana ifade etmektedir. Bu kök anlamın izini taşıyan الحَكِيم sözcüğünün ifade ettiği yan anlama da-her şeyi yerli yerinde yapan- zıt bir mana içermektedir.

⁴⁴⁸ İSFAHÂNÎ, *el-Mufredât*, s. 318; İBN MANZÛR, *Lisânu 'l- 'Arab*, XII, s. 373; DÂMEGÂNÎ, *el-Vucûh ve 'n-Nezâir*, s. 326.

⁴⁴⁹ Nisa, 4/40.

SONUÇ

Kur'ân'ı anlamaya yönelik uygulanan ve bilimsel temellere dayanan semantik metot çerçevesinde hazırladığımız “Kur'an'da H-K-M Kökünün Semantik Analizi” adlı tezimizde elde ettiğimiz hususları şöyle ifade etmemiz mümkündür:

Birinci bölümde h-k-m sözcüğünün etimolojik yapısını inceleyerek, Cahiliye Muhadremûn ve İslâmî dönem şiirlerinde sözcüğün kullanıldığı anlam(lar)ı tespiti amacıyla yaptığımız araştırmada şu sonuca vardık; Cahiliye şiirlerinde h-k-m kökünün anlam analizi araştırılması sonucunda, bu kökün birçok şiirde kullanıldığını ve sözcüğün esas anlamının ıslah amaçlı “men etmek/engellemek” olduğunu ve bu anlama birlikte 10 farklı anlamda kullanıldığını tespit ettik. Bu durum söz konusu sözcük semantiğinde eş zamanlı anlam genişlemesi olduğunu sonucuna vardık. Kök sözcüğün art zamanlı anlam değişikliğinin olup olmadığını araştırmak için cahiliye döneminden sonra İslâmî dönem şiir divanlarını titiz bir şekilde ele alarak konuyu netleştirmeye çalıştık. Çalışma sonunda da söz konusu kök sözcük ve türevlerinde anlam genişlemesi eş zamanlı olarak gerçekleştiği sonucuna vardık.

H-K-M kökünün ilk dönem sözlüklerde anlam analizi aşamasında, sözlüklerin kelimenin anlamını şiirleri referans göstererek verdiği gözlemledik. Bu nedenle cahiliye dönemi şiirlerinden ilk dönem sözlüklere kadar olan süreçte bu kökün anlamlandırılmasında bir örtüşmenin söz konusu olduğu sonucuna vardık. Bu itibarla sözcüğün, eşsüremlili bir anlam genişlemesine uğradığını belirtmek mümkündür.

Son dönem sözlüklerden itibaren ise sözcüğe izafî anlamlar yüklendiğini, Örneğin, **حكومة** kalıbına bir ülkeyi, toplumu idare edenler anlamının yüklenmesi, **مَحْكَمَة** yargı kararının verildiği belli bir mekân anlamının yüklenmiş olması, sözcüğün bu dönemde artsüremlili bir anlam genişlemesi yaşadığını ortaya koymaktadır.

İkinci bölümde h-k-m köklü türevlerin Kur'ân'daki anlam(lar)ı semantik yöntem ile belirlenmeye çalıştık. Bu çalışma sonunda söz konusu kökün Kur'an dünyasında esas anlamını korumakla beraber, bağlamın etkisiyle toplam 8 farklı anlamda kullanıldığı sonucuna vardık. Bu çerçevede elde ettiğimiz dikkat çekici hususlardan biri İslam'ın ilk döneminde ortaya çıkan Haricîlerin tekfirci yaklaşımlarıyla kendilerine argüman olarak kullandıkları { **إِنَّ الْحَكَمَ لِلَّهِ** } gibi ayetlerde h-k-m- kökünün Allaha isnat edilerek geçtiği yerlerde sözcüğün bağlam içinde ifade ettiği anlam, Harici ve benzeri grupların iddia ettikleri gibi toplumsal

alana yönelik karar anlamında değildir. Zira bağlamdan çok rahat bir şekilde anlaşılacağı gibi bu gibi ayetlerdeki kelimenin ifade ettiği anlam, Yüce Allah'ın ezeli iradesidir. Bu da Kur'an'ı anlamlandırırken dikkatli olmamızı parçacı yaklaşımlarla değil bütünsel bir bakış açısıyla Kur'an'a bakmamız gerektiği sonucuna götürüyor bizi.

Bölümün sonunda h-k-m kökünün anlam ağına giren kısmında da Kur'an'ın kelime dizilişinde de bir takım işaretler olduğu kanaatine vardık; verdiğimiz birçok örnekte h-k-m köklü sözcüklerle birlikte kullanılan sözcükler insana ve topluma bir takım mesajlar verdiği sonucuna vardık. Örneğin: Nûr, 24/18.ayette

{وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ} “Allah, size âyetlerini açıklar, kendisi her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerinde yapandır.” Allah'a sıfat olarak الْعَلِيمُ sözcüğü, حَكِيمُ sözcüğü ile birlikte zikredilmiştir. Bu iki kelimenin anlam alanı birbirinden bağımsız değildir. Zira her şeyi yerli yerinde yapan anlamında olan حَكِيمُ sözcüğünün mefhumu, bir şeyi idrak etmek veya bir varlığa ait sıfatı tespit veya nefyetmek anlamına gelen ilim ile ancak mümkündür. Bu itibarla birbirini tamamlayan iki mefhum olarak kabul edilmelidir. Bu itibarla iki sözcüğün birlikteliğinin verdiği mesaj; Allah'ın yaptığı her şeyin ilme dayandığı gibi, ilim ve bilgisi her şeyi yerli yerinde yapmasının temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede insana ey insanoğlu söz ve fiillerinin tamamının bilgi endeksli olmasına dikkat etmekle birlikte, bu ilim ve bilgiyi de yerli yerinde kullanmaya dikkat etmelisin. Zira yerinde kullanılmayan bilgiden hiçbir hayır gelmez. Bugün insanlığın başına gelen birçok felaketin bilgisizlikten değil, bilginin yerli yerinde kullanılmamasından meydana geldiğini göz önüne tutulduğunda bu değerlendirmenin anlamlı olduğunu düşünüyoruz. Zira Kur'an'ın, hidâyet sıfatıyla insanlığa birçok konuda apaçık rehberlik etmekle beraber, nazmıyla da bir takım mevzuya işaret ettiği kanaatindeyiz.

Netice olarak Kur'an-ı Kerîm'in doğru anlaşılması için Kur'an'da geçen kelimelerin kök analizinin yapılması, kelimenin sîbak-siyakının dikkate alınması ve varsa sebab-i nüzul ve benzeri Kur'an ilimlerine başvurulması gerektiği kanaatindeyiz. Türkçe mealler açısından da şunu söylemekte fayda görüyoruz; Geniş anlam yelpazesine sahip olan ve farklı anlam hareketliliğinin söz konusu olduğu kelimeleri çevirirken daha dikkatli olunması gerektiği, kelimelerin bağlamlarından koparılmadan geniş halk kitlelerinin anlayabileceği bir dil ile karşılığının verilmesi son derece önem arz ettiğini düşünüyoruz.

Bu çalışma çerçevesinde ortaya konulan veriler, sınırlı gücümüz ve anlayışımız nispetinde olmuştur. Dolayısıyla bütün beşerî istidadın mahsulü gibi, bu çalışmanın da elbette eksikliği vardır. Ancak bununla birlikte konu bağlamında yapılmış bazı yanlış yorumları tespit ettiğimizi, yine konu çerçevesinde Kur'ân'ın işaret ettiği bazı hususları dikkate sunduğumuzu düşünüyor ve bu çalışmanın, Kur'ân'la ilgili yapılacak olan çeşitli çalışmalara da zemin hazırlayarak, katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKLAR

- ‘**AMR B. KULSÛM**, *Dîvânu ‘Amr b. Kulsûm*, thk. Bedî Ya’kûb, Beyrût, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyy, 1. Baskı, 1411/1991.
- ‘**AMR B. TUFEYL**, *Dîvânu ‘Amir b. Tufeyl*, Dâru Sadr, Beyrût, 1399/1979.
- ‘**ANTERE**, ‘Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî, *Dîvânu ‘Antere*, Şrh. el-Hatîb et-Tebrizî, Beyrût, Dâru’l-Kitab el-‘Arabiyy, 1. Baskı, 1412/1993.
- ‘**ÖMER B. EBÎ REBÎ‘A**, *Dîvânu ‘Ömer b. Ebî Rabî‘a el-Mahzumî*, Beyrût, Dâru’l-Kalem, ty.
- A’ŞÂ**, el-Kebîr Meymun b. Kays, *Dîvânu’l-A’şâ el-Kebîr*, ta’lik. Muhammed Huseyn, Kâhire, Mektebtu’l-Adab, ty.
- ABDULBÂKÎ**, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kâhire, Dâru’l-Hadîs, 1422/2001.
- AHMED B. YÛSUF**, b. Abduddâim, *Umdetu’l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefî’l-Elfâz*, thk. Muhammed Bâsil, Beyrût, Dâru’l-Kutub el-İlmiyye, 1. Baskı, 1417/1996.
- AHMED**, el-‘Ayid vd., *el-Mûcemu’l-‘Arabiyy el-Esâsî, Munazzamatu ‘Arabiyye li’t-Terbiye ve’s-Sekâfe ve’l-‘Ulum*, yrs., Larousse Yay., 1989.
- AHMED**, Muhammed Kaddur, *Fıkhu’l-Luğa el-Arabiyye*, Beyrût, Dâru’l-Fıkr el-Muâsire, 1413/1993.
- AKDEMİR** Salih, *Kur’an ve Laiklik*, Form Yay. yrs. ty.
- AKDEMİR**, Salih, *Son Çağrı Kur’an*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- AKSAN**, Doğan, *Anlambilim Konuları ve Türkçe’nin Anlambilimi*, Ankara, Engin Yay., 1998.
- ALBAYRAK**, Halis, *Tefsir Usulü*, İstanbul, Şule Yay., 2011.
- ANTUVAN**, Nîmet Ûssam Mudevver. vd., *el-Muncid fî’l-Luğa el-‘Arabiyye el-Mu’âsire*, Beyrût, Dâru’l-Marîk, 2001.
- ATEŞ**, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, ty.
- BAGAVÎ**, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes’ûd, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah, en-Nemid, vd., Riyâd, Dâru’t- Taybe, 1409 (h.).
- BEYDÂVÎ**, Nâsiruddîn, Ebû’l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Beyrût, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabiyy, ty.
- CELÂLEYN**, Celaluddin, Muhammed el-Mahalli, Celaluddin, Abdurrahman es-Suyuti, *Tefsîru’l-Celâleyn*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1435/2014.
- CERİR**, *Dîvânü Cerîr*, yrs., Dâru Beyrût, 1986.
- CEVHERÎ**, İsmâîl b. Hammâd, *Tâcu’l-Luğa ve Sîhâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Attâr, Beyrût, 2. Baskı, 1399/1979.
- CUBRAN**, Mes’ûd, *er-Râid*, Beyrût, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 7. Baskı, 1992.

ÇALIŞKAN, Mehmet, “Kur’ân’da Hikmet Kavramı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana, 2001, C. 1, S. 2, s. 89-119.

ÇÖLLÜOĞLU, Mahmut Sami, *Kur’ân-ı Kerîm’de KDY Kökünün Semantik İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimlere Enstitüsü, Ankara, 2010.

DÂMEGÂNÎ, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Muhammed, *el-Vucûh ve’n-Nezâir li Elfâzi’l-Kitâbillâhi’l-‘Azîz*, thk. Abdulhamîd Ali, Beyrût, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ty.

DÂMEGÂNÎ, Ebû Abdullâh el-Huseyn *Kâmûsu’l-Kur’ân*, Beyrût, Dâru’l-İlim li’l-Melâyîn, 3. Baskı, 1980.

DEMİR, Şehmus, “Kur’ân’da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2007, S. 28, s.10-11.

DEMİR, Şehmus, *Kur’ân’ın Temel Hedefi*, Ankara, Fecr Yay., 1. Baskı, 2013.

DUMLU, Ömer, **ELMALI**, Hüseyin, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli*, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2005.

EBÛ ABDİLLAH OSMÂN, es-Sâlimî, *Gâyetu’l-Memul fi’t-Tâlikati ‘ala es-Sahîhi’l-Musned min Esbâbi’n-Nüzûl*, San’â, Mektebetu San’â el-Eseriyye, ty.

EBÛ FİRÂS, el-Hemedânî el-Hâris b. Said b. Hamedân el-Hemedânî, Dîvânu Ebû Firâs el-Hemedânî, Şerh, Halil Duveyhî, Beyrût, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabiyy, 2. Baskı, 1414/1994.

EBÛ HAYYÂN, el-Endülüsî Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru’l-Muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, vd., Beyrût, Dâru’l-Kutub el-İlmiyye, 1. Baskı, 1413/1993.

EBÛ HİLÂL ‘ASKERÎ, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, thk. Muhammed İbrâhîm Selim, Kâhire, Dâru’l-İlm ve’s-Sekâfe, ty.

EBÛ ŞAMAKMAK, *Dîvânu Ebu’s-Şamakmak*, Şerh ve thk. Vadîh Muhammed es-Samed, Beyrût, Dâru’l-Kutub el-İlmiyye, 1. Baskı, 1415/1995.

EBÛ TÂLİB, *Dîvânu Ebî Tâlib*, Şrh. Muhammed Tunci, Beyrût, Dâru’l-Kitab el-‘Arabiyy, 1. Baskı, 1414/1994.

EBÛ TEMMÂM, *Dîvânu Ebî Temmâm*, Şerh. el-Hatîb et-Tebrizî, Beyrût, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyy, 2. Baskı, 1414/1994.

EBÛ UBEYDE, Ma’mer b. el-Mussennâ, *Mecâzu’l-Kur’ân*, (mukaddime) Mektebetu’l-Hanci, Kâhire, ty.,

EBU’L-‘ATÂHİYYE, *Dîvânu Ebi’l-‘Atâhiyye*, Beyrût, Dâru Beyrût, 1406/1986.

EBU’L-BEKÂ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî, *el-Kulliyât Mû’cemu fi’l-Mustalahat ve’l-Furûk el-Lugaviyye*, Beyrût, Müessesetu’r-Risâle, 1998.

EBU’S-SU’ÛD, İbn Muhammed el-‘Îmâdî el-Hanefî, *İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed ‘Atâ, Riyâd, Mektebetu’r-Riyâd, 1947.

ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım el-Enbârî, *Şerhu'l-Kasâid es-Sab'i-Tivâl el-Câhiliyyât*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Kâhire, Dâru'l-Ma'ârif, 1119.

ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret Yayınları, 5. Baskı, 2002.

EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, Mısır, ed-Dâru'l-Mısriyye, 1384/1964.

FERAZDAK, *Dîvânu'l-Ferezdak*, Şerh. Ali Fa'ûr, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1407/1987.

FERDİNAND DE SAUSSURE, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, İstanbul, Multiling Yay., 3. Baskı, 1998.

FERRÂ, Ebû Zekariyyâ Yahya b. Ziyâd, *Ma'ani'l-Kur'ân*, (mukaddime) Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 3. Baskı, 1403/1983,

FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. el-Mikrâ Receb Abdu'l-Cebbâr İbrâhîm, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-İslâmîyye fî'l-Misbâhi'l-Munîr*, Mısır, Dâru'l-Âfâk el-'Arabiyye, 1423/2002.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdudî Muhammed Ya'kûb, *Basâiru zevi't-Temyîz fî Letâifi Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrût, el-Mektebetu'l-İlmiyye, 2009.

GUIRAUD, Pierre, *Anlambilim La Sémantique*, Çev. Berke Vardar, İstanbul, Multilingual Yay., 3. Baskı, 1999.

GÜL, Ahmet, "Sahabe Tefsirinde Dil Olgusu", *XII. Tefsir Akademisyenleri Toplantısı Kur'ân ve Sahabe Sempozyumu*, 22-23 Mayıs, Sivas 2015, s. 197-210.

GÜNAYDIN, İbrâhîm, *Mâturîdî'nin Te'vîlâtı'l-Kur'ân'ında Hikmet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

GÜNEŞ, Kadir, *el-Mu'cem Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Mektep Yay., 2011.

HACİMÜFTÜOĞLU, Halil, *Kur'ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2008.

HÂLİD, Süleymân el-Muzeynî, *el-Muharrer fî Esbâb-i Nuzûli'l-Kur'ân*, Eddumam (Suudi Arabistan), Dâru İbni'l-Cevzî, 2006.

HALÎL B. AHMED, Ebû Abdurrahman el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî-İbrâhîm Samerrâî, Beyrût, ty.

HANSÂ, *Dîvânu'l-Hansâ*, Şerh. Hamdu Tammas, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, 1425/ 2004.

HÂRİS, b. Halza, *Dîvânu'l-Hâris b. Halza*, thk. Bedî Ya'kûb, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, 1. Baskı, 1411/1991.

HASSÂN B. SÂBÎT, Ebu'l-Velîd el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, Şerh. 'Âbda Muhennâ, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1414/1994.

HİZMETLÎ, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2005.

HUNÂÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan, *el-Muncid*, Kâhire, 'Alemlü'l-Kutub, 2. Baskı, 1988.

HUTEY'E, *Dîvânu'l-Hutey'e*, Şerh. İbn Sikkît, vd., thk. Numan Emin Tâhâ, Mısır, Mektebetu Mustafa ve Evlâdihî el- Halebî, ty.

IZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.

İBN 'ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tûnus, ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

İBN 'ATÎYYE, Ebû Muhammed Abdulhakk b. Ğâlib b. Abdîrrahmân el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî, vd., Katar, Matbu'atu Vezâreti'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Baskı, 1428/2007.

İBN ABBÂS, Abdullah, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs* (li Ebî Tâhir b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî), Beyrût, Dâr'ul-Fikr, 1. Baskı, 1412/2001.

İBN EBÎ HÂTİM er-RÂZÎ, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris b. Ebî Hâtîm, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Esed Muhammed et-Tayyib, Riyâd, Mektebetu Nazzâr Mustafa el-Bâz, 1. Baskı, 1417/1997.

İBN EBÎ ZEMENÎN, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Îsâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukâşe, Muhammed b. Mustafâ el-Kenz, Kâhire, el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tab'ati ve'n-Neşr, 1. Baskı, 1423/2002.

İBN FÂRÎS, Ebu'l-Huseyn Ahmed Zekerîyyâ, *Mû'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

İBN HÎŞAM, Ebu Muhammed Cemâluddîn Abdûlmelik b. Hîşam el-Basrî, *Es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrût, Daru'l-Kitabi'l-Aabiyye, 3. Bas. 1410/1990.

İBN KESÎR, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, vd., Kâhire, Muessesetu Kurtuba, 1. Baskı, 1421/2000.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*, (mukaddime) Kâhire, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 2. Baskı, 2007,

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrût, Dâru Sâdır, ty.

İBN REVÂHA, Abdullah, *Dîvânu Abdillâh b. Revâha*, Beyrût, Dâru'l-'Ulûm, 1. Baskı, 1401/1981.

İBN SÎDE, Ali b. İsmâîl, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam fî'l-Luğa*, Beyrût, Mâ'hedu'l-Mahtûtâtî'l-'Arabiyye, 2000.

İBNU'İ-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr*, Beyrût, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, 1423/2002.

İBNU'İ-MU'TEZZ, *Dîvânu İbni'l-Mu'tezz*, Beyrût, Dâru Sadr, ty.

İBRAHİM, Enis, *Delâletu'l-Elfâz*, Mısır, Mektebetu-Ancelo, 5. Baskı, 1984.

İNAK, Halil İbrâhîm, *Hadislerde Hikmet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007.

İNAN Ahmet, *çağdaş Egemenlik Teorisi ile Kuran ın Hakimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, Ankara, Se-Ba ofset, 1999.

İSFAHÂNÎ, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrût, Dâru'l-Mâ'rife, 6. Baskı, 1431/2010.

İŞLER, Emrullah, ÖZAY, İbrahim, Türkçe Arapça Kapsamlı Sözlük, Ankara, Fecr, Yayınları 2012.

KA'B B. ZUHEYR, *Dîvânu Ka'b b. Zuheyr*, Şrh. Ali Faûr, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997.

KARAMAN, Hayrettin, vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Baskı, 2009.

KEBÎSÎ, Şâkir Nimet Bekrî, *et-Tefsîru't-Tahlilî*, Bağdâd, Merkezu'l-Buhûsil-İslâmîyye, 1. Baskı, 1430/2009.

KEFEVÎ, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî, *el-Kulliyât fî'l-Mustalahât vel-Furuk el-Lugaviyye*, Beyrût, Muessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, 1419/1998.

KIRBAŞOĞLU, Mehmet Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, Fecr Yay., 1. Baskı, 1993.

KOÇYİĞİT, Talat, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Konya, Nükte Yayınevi, 2005.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câm'i li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Beyrût, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 1427/2006.

KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifu'l-İşârât*, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1428/2007.

KUTLUER, İlhan, "Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, C. XVII, s. 503-511.

LAKÎT, b. Ya'mur el-Eyadî, *Eş'aru eş-Şu'arâu's-Sitte el-Câhiliyyîn*, yrs., ty.

LEBÎD, b. Rabi'a, *Dîvânu Lebîd b. Rabi'a Şerhu't-Tûsî*, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyy, 1. Baskı, 1414/1993.

MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî, Beyrût Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 1425/2004.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, ta'lik. Abdu'l-Maksûd b. Abdurrahîm, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ty.

MUHAMMED ABDUH, REŞİD RİZÂ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim (Tefsîru'l-Menâr)*, Kâhire, Dâru'l-Menâr, 2. Baskı, 1366/1947.

MUHEYSİN, Muhammed Sâlim, *Fethu'r-Rahmân fî Esbâbi'n-Nuzûli'l-Kur'ân*, Kâhire, Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 1. Baskı, 1419/1999.

MUKÂTİL B. SULEYMÂN, *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şamate, Beyrût, Muessesetu't-Târîhu'l-Arabiyy, 1. Baskı, 1423/2002.

MUNCİD, el-Ebcedî, (Müellif adı yok), Beyrût, Dâru'l-Maşrık, 5. Baskı, 1987.

MÜCÂHİD, *Tefsîru'l-İmâm Mucâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselâm, Medînetu Nasr, 1. Baskı, 1410/1989.

NÂBİGA, b. Şeybân, *Dîvâu Nâbîga b. Şeybân*, Şrh. Nebîl Tureyfî, Beyrût, Dâru Sadr, 1998.

NÂBİGA, ez-Zubyânî, *Dîvânu-Nâbîga ez-Zubyânî*, Şrh ve t'alik. Hana Nâsır el-Hittî, Beyrût, Dâru'l-Kitab el-'Arabiyy, 1. Baskı, 1411/1991.

NÂBİGA, ez-Zübyânî *Dîvânu Nâbîga ez-Zübyânî*, Şrh. Abbâs Abdu's-Satır, Beyrût, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 3. Baskı, 1416/1996.

NÂFÎ, b. Ezrak, *Mesâilu Nâfî' İbn Ezrak 'an Abdillâh b. Abbâs*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dalî, Kıbrıs, Dâru'l-Ceffan ve'l-Cab'i, 1. Baskı, 1413/1993.

NASR b. Abdülkerim el-Akl, *el-Havaric*, Riyad, Daru'l-Kasım, (h)1417.

NEMİR, b. Tevleb, *Dîvânu Nemir b. Tevleb*, thk. Muhammed Nebîl Tureyfî, Beyrût, Dâru Sadr, 1. Baskı, 2000.

NEYSABÛRÎ, Abdurrahman İsmail Neysabûrî, *Vucuhu'l-Kur'ani'l-Kerim*, thk. Fatîma Yusuf el-Hiyemî, Daru's-Saka, Dimaşk, trh.

ÖZDEMİR, Faruk "Kur'ân'da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2015, S. 4, s. 59-91.

ÖZDEMİR, Faruk "Semantik ve Analitik Açından Kur'ân'da "Maraz" ve Türevleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şırnak, 2015, C. VI, s. 12, s. 49-76.

ÖZDEMİR, Faruk, *Kur'ân'da Mustaz'af ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi*, Ankara, Serüven, 1. Baskı, 2015.

ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 4. Baskı, 2013.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1997.

RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1401/1981.

RİFAT, Mehmet, *Dilbilim ve Gösterge Bilimin Çağdaş Kuramları*, İstanbul, Düzlem Yay., 1. Baskı, 1990.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1420/2000.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Kabesun min Nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dimeşk, Dâru'l-Kalem, 3. Baskı, 1408/1988.

SE'ÂLİBÎ, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd, *Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrût-Lübân, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1. Baskı, 1418/1997.

SEKKÂKÎ, Ebû Ya'kûb Yûsuf, *Miftâhu'l-'Ulûm*, talik. Na'im Zerzûr, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1403/1987.

SELÂHUDDÎN, Selim Muhammed, "Elfâzu'l-Hukmi fî Nusûsi mine't-Tenzil", *Musul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2011, C. X, S. 3, s. 233-236.

SELÂMET B. CENDEL, *Dîvâu Selâmet b. Cendel*, thk. Fahrûddîn Kabâve, Beyrût, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 2. Baskı, 1407/1987.

SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahru'l-'Ulûm*, thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1413/1993.

SOYSALDI, Mehmet, "Kur'ân'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi", *Kur'ân ve Dil - Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Van, 17-18 Mayıs 2001, s. 31-50.

SOYSALDI, Mehmet, "Günümüzde Kur'ân'ın Anlaşılması", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2001, C. XIV, S. 1, s. 7-22.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm, *el-Muvâfakât*, yrs., Dâru İbni Affân, ty.

ŞENER, Abdulkadir, SOFUOĞLU, M. Cemal, YILDIRIM, Mustafa Yüce, *Kur'ân Meâli*, Ankara, T.D.V.Y., 2011.

ŞENTEMRÎ, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ, *Eş'âru eş-Şu'âraâu's-Sitte el-Câhiliyyîn*: Tarafe b. el-'Abd el-Bekrî, Şrh ve t'alik. Muhammed Abdu'l-Munîm Hafâci, Beyrût, Dâru'l-Cîl, ty.

ŞENTEMRÎ, *Şerhu Dîvânu Tarafe b. el-'Abd*, thk. Durriyye el-Hatip, Lutfi es-Sakkal, Beyrût, el-Muessesetu'l-'Arabîyye, 2. Baskı, 2000.

ŞEVKÎ DAYF, vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mısır, Mektebetu's-Şuruk ed-Devliyye, 4. Baskı, 1425/2004.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i- Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, yrs., Dâru Hacer, 1422/2001.

TAFTÂZÂNÎ, Mesûd b. Ömer, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, İstanbul, Salah Bilici Kitabevi, 1977.

TAN, Bilal, *Kur'ân'da Hikmet Kavramı*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2000.

TARAFE, b. el-'Abd, *Dîvânu Tarafe b. el-'Abd*, Şrh. Nâsiruddîn Muhammed Mehdî, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1323/2002.

TAYYÂR, Mûsâ'id b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-Lugavî li'l Kur'âni'l-Kerîm*, Riyâd, Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Baskı, 1422.

TUFEYL EL-GANEVÎ, b. 'Avf, *Dîvânu Tufeyl el-Ganevî*, Şrh. el-Esmâî, thk. Hassan Fellahoğlî, Beyrût, Dâru Sadr, 1. Baskı, 1997.

TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb, Beyrût, Dâru İhâya et-Turâsi'l-'Arabiyy, ty.

TÛRKMEN, Mutlu, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes'te 'Brk', 'Sbh' ve 'Kds' Köklerinin Semantik İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

ÜZÜM, İlyas, "Hüküm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, XVIII, s. 464-466.

VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Neysâbûrî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyunî Zağlul, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1411/1991.

VARDAR, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual Yay., 2. Baskı, 1998.

YAKIT, İsmail, "Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, T.D.V.Y., Ankara 1995.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili/Meâl*, (sadeleştiren Mustafa Kasadar) İstanbul Ravza Yayınları, 2010.

YILMAZ, Hasan, *Semantik Analiz Yönteminin Kur'ân'a Uygulanması*, Bursa, Kurav Yay., 1. Baskı, 2007.

YOLCU, M. İsmet, Örnek Sözlük, Eğit-San Basım Yayım, Ankara, 1996.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtezâ el-Huseyni, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdul'alîm et-Tahâvî, Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1421/2000.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Beyrût, Dâru'l-Erkâm, ty.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, Riyâd, Mektebetu'l-Abîkân, 1. Baskı, 1418/1998.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Muhammed b. Ömer, *Esâsu'l-Belâga*, thk. Muhammed Bâsi'l-'Uyûnu's-Sûd, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.

ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed, b. Abdullah, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, Dâru't-Turâs, 1984.

ZEZENÎ, Huseyn Ebû Abdillâh, b. Ahmed b. el-Huseyn, *Şerhu'l-Mu'allakât el-'Aşr Mu'allakâtu Dîvânu Lebîd*, Beyrût, Dâru Mektebetu'l-Hayât, 1983.

Zİ'R-RUMME, *Dîvânu Zi'r-Rumme*, şrh. Ahmed Hasan Basac, Beyrût, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 1. Baskı, 1415/ 1995.

ZİRİKLÎ, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*, Daru'l-İlim, Li'l-Melayin Beyrut, 2006.

ZUHEYR, b. Ebî Sulmâ, *Dîvânu-Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, Şrh. Ali Hasan Fa'ur, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1408/1988.

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa Keskin 1968 yılında Diyarbakır’da doğdu. İlk orta ve lise öğrenimini Diyarbakır’da tamamladı. 2002 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Yönetim ve Organizasyon Bölümünü bitirdi. 2010 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2010/2012 yıllarında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tefsir Bilim Dalında yüksek lisansı yaptı. 2012 yılına kadar diyanet işleri başkanlığı bünyesinde çalıştı. 2013’ten itibaren Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümünde okutman olarak görevine devam etmektedir. Evli ve 5 çocuk babasıdır. İyi derecede Arapça bilmektedir.

CURRICULUM VITAE

Mustafa Keskin was born in 1968 in Diyarbakır. He completed his primary, secondary and high education in Diyarbakır. He completed Anadolu University Business Administration Faculty Management and Organization Department in 2002. In year 2010 he was graduated from Ankara University Faculty of Theology. He completed his post graduation in years 2010/2012 in Harran University Social Sciences Institute Basic Islamic Sciences Paraphrase Department. He worked in Religious Affairs Administration until year 2012. Since 2013, he continues his duty as lecturer in Gaziantep University Faculty of Theology Arabic Language and Literature. He is married and father to 5 children. He can speak Arabic fluently.

